

ASAF SAVAŞ AKAT

GAZETE YAZILARI – 1

1994 YILI

SABAH GAZETESİ

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Mart 2004

<http://akat.bilgi.edu.tr>

İÇİNDEKİLER

ŞUBAT 1994	3	• İKTİSATÇININ İŞİ ZOR	
• BARDAĞIN YARISI DOLU		AĞUSTOS 1994	79
MART 1994	5	• DEVLETÇİLİĞE GERİ DÖNÜŞ MÜ?	
• KIRK KATIR MI KIRK SATIR MI?		• AĞUSTOS VE EYLÜL BEKLENTİLERİ	
• DOKUNULMAZLIĞIN DOLARI		• "1994 BUNALIMI"	
• EKONOMİNİN GÜNDEMİ SİYASET		• DIŞ BORÇ VE "ÇİFTE TRANSFER"	
• DOLAR VE YEN NEDEN ÇEKİŞİYOR?		• REEL EKONOMİDE DARALMA	
• DEMOKRASİLERDE ENFLASYON OLMUYOR		• NASREDDİN HOÇANIN EŞEĞİ	
• HİPERENFLASYON BÖYLE BAŞLAR		• GÜMRÜK BİRLİĞİ ÇOK ÖNEMLİ	
• MUCİZELERE İNANIR MISINIZ?		• TEHLİKELİ OYUNLAR	
• ÖNCE GÜVENSİZLİĞİN GİDERİLMESİ GEREKİYOR		EYLÜL 1994	91
• MEDYANIN SORUMLULUĞU		• BATIYA AMBARGO KOYALIM	
NİSAN 1994	22	• KASIMDA BASKIN SEÇİM	
• PARAYI NASIL YATIRMALI?		• GÜVENİLİRLİK	
• İSTİKRAR PAKETİ, DÖVİZ KURU VE TL'YE GÜVEN		• KORUMACILIK ÜSTÜNE	
• "SIKI PARA POLİTİKASI" ÜSTÜNE		• MEKSİKADA BANKALARIN ÖZELLEŞTİRİLMESİ	
• HÜKÜMET DEVAM ETMELİ		• 10 YILDA BİR DARBE	
• TURGUT ÖZAL'I HATIRLIYORUZ		• SEÇİM VE EKONOMİ	
• IMF'NİN GETİRDİKLERİ		• SUÇ VE CEZA	
• FATURAYI KİM ÖDEYECEK?		EKİM 1994	104
• HİPERENFLASYON ÇÖZÜM DEĞİLDİR		• EKONOMİNİN GÜCÜ	
MAYIS 1994	35	• ÇİLLERİN SEÇENEKLERİ	
• GAYRİMENKULE YATIRIM		• PİYASA, AHLAK VE DEMOKRASİ	
• LİBERALİZM VE DENK BÜTÇE		• HOŞGELDİN TESEV	
• UZUN DÖNEMLİ DÜŞÜNMEK		• ÖZELLEŞTİRME VE VERGİ KAÇAĞI	
• TÜKETİCİ DAVRANIŞLAR		• ÇİLLERİN MALİYETİ	
• KAZAKİSTAN'DA ÖZELLEŞTİRME		• BREZİLYA'DA BAŞKAN SEÇİMİ	
• BAYRAMIN İÇİNDEN		• ANKARA	
• STAND-BY ANLAŞMASININ ANLAMI		• PİYASALAR SINIRLI	
HAZİRAN 1994	47	• TERK	
• KADERİMİZ "KIRK KATIR MI?"		KASIM 1994	120
• VADE SEÇİMİNE DİKKAT		• İSTİKRAR VE "İNCE AYAR"	
• TUTUMLU TOPLUM, MÜSRİF DEVLET		• DOLARIN ENGELLENEZ DÜŞÜŞÜ	
• FAİZ, RANT VE "FAİZ POPÜLİZMİ"		• OYPUSULASI VE DEMOKRASİ	
• BİLETSİZ YOLCUNUN HİKAYESİ		• "VIRTUAL REALITY"	
• SIFIR ENFLASYON İSTİYORUM		• ENFLASYON YENİDEN TIRMANIYOR	
• OTOMOBİLDE VERGİ İNDİRİMİ		• İYİMSER KÖTÜMSER	
• OTOMOBİLDE VERGİ İADESİ		• ÖZELLEŞTİRME YOLUNDA TARİHİ ADIM	
• DOLAR, YEN VE MARK		• DOĞU BATI ARASINDA	
TEMMUZ 1994	62	ARALIK 1994	133
• FAİZLER DÜŞERKEN		• KAMU ÇALIŞANLARININ DRAMI	
• KİT ZAMMI YOLDA MI?		• 1994'Ü BİTİRİRKEN	
• ÖZELLEŞTİRME, POPÜLİZM VE DEMOKRASİ		• BÜYÜME VE ENFLASYON	
• VADELİ DÖVİZ İŞLEMLERİ		• EKONOMİ ÇİLLER'E DİRENİYOR	
• "DEVLET HUKUKU" LİBERAL EKONOMİYE KARŞI		• "TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM ÇAĞI"	
• KAMU BORÇLANMASINDA TEHLİKE İŞARETLERİ		• İDRİS KÜÇÜKÖMER'İN MİRASI	
• BU BUNALIM FARKLI		• 1995'TE DÜNYA EKONOMİSİ	
• "BRETTON WOODS" VE SONRASI		• STAGFLASYON	
		• 1994'DEN ALINACAK DERSLER	

BARDAĞIN YARISI DOLU

Yılbaşından bu yana, ekonomide karamsar beklentiler hızla yaygınlaşıyor. Döviz piyasasında Ocak sonunda başlayan ve Merkez Bankası Başkanı B.Gültekin'in istifası ile yeni bir boyut kazanan gelişmeler, piyasalarda neredeyse bir panik havası yarattı. Ekonomi yönetiminin acemilik ve basiretsizlikleri, karamsarlığa meşruiyet kazandırdı. Olanlar, bir kaç ay içinde başımıza gelecek daha büyük bunalımların bir provası gibi görüldü.

1989 yazında, yerel seçim sonuçlarının şoku ile ANAP hükümetinin ücret ve gelir politikalarında yaptığı ani viraj, bozulmaya yüz tutmuş kamu dengesini iyice gevşeterek, bugünlerde izlediğimiz krize dönüşecek popülist dalgayı başlatmıştı. Profesyonel iktisatçıların çoğu, o tarihten beri işlerin bir gün bu noktaya geleceğini öngördüler.

1991 seçimlerinden sonra, TÜSİAD ve benzeri kuruluşlardan aynı yönde eleştiri ve uyarılar geldi. Ancak, siyasi liderler ve üst bürokratlar bunlara ya aldırmadılar, yada olumsuz tepki gösterdiler. Başka konularda da olduğu gibi, arzulamadıkları eleştiriyi "Boğaz, yalı, viski, ahkam kesmek" gibi sözcüklerin olağan bileşimleri ile cevaplandırdılar. Eleştirenleri "kötümserlik" ve "felaket tellallığı" yapmakla suçladılar.

Halbuki, olayların seyri, uyarıların haklı olduğunu kanıtıyor. Kötümser, karamsar gibi duran analizler hiç de öyle değilmiş; olsa olsa gerçekçi imiş. Ama, gerçekçilik, son birkaç yıldır kötümserlik gibi algılanmış.

Doğrudur ki Türkiye'de ikisinin arasındaki fark pek bilinmez. İktisadi analiz geleneğinden çok topyekün karalama alışkanlığı vardır. Nitekim tüm yeniliklere ve değişim önerilerine karamsar senaryolarla karşı çıkılır. Hafızamız gerçeğe temellenmemiş saptamalarla imkansız senaryolar yazarak sürdürülen bu muhalefet türünün bugün gülümseten örnekleriyle doludur. Önce "köprüye hayır"... Sonra "köprüyü sattırmam"... "Çikita muz"u dövizimizi bitirecekti... Konvertibilite mutlaka döviz krizi getirirdi... Pek çok siyasi kariyer, bu senaryolar üstüne kuruldu.

Örneğin, Sayın Çiller 1987'de iktisat profesörü sıfatıyla Türkiye'nin üç yıl sonra "dış borç krizine" düşeceğini söyledi. 1991'de Bakan olduğunda dış borç ödeyen bir Türkiye teslim aldı. 1993'te Başbakanlığında Cumhuriyet tarihinin en büyük dış borçlanma operasyonuna imza attı.

Pek çok aklı başında insanın, son iki yıldır muhalefetten yada profesyonel iktisatçılardan gelen uyarılara pek aldırmasınını geçmişten gelen bu deneyimlerine bağlıyorum. Eskiden beri seçkinler karamsar senaryolar çizer, ama ekonomi kendi parlak yolunu sürdürürdü. Bu sefer de öyle zannedip iyimserliği sürdürdüler ama bu kez yanıldılar.

Şimdi ise, bir uçtan diğerine kayıldığını, gereksiz bir karamsarlığın ortalığı kapsadığını hissediyorum. Gerçekçilik beni karamsarlığa karşı durmaya itiyor. Dünün aşırı iyimserliğinden aniden en karanlık dünyalara geçmeye gerek yok diyorum. Yapay bir şekilde pompalanan pembe beklentiler ne kadar gerçekten uzak idiyse, hayal kırıklığının ürettiği kara bulutlar da ekonominin gerçeğini yansıtmıyorlar.

Bunları söylerken, Türkiye ekonomisinin esnekliğini, adaptasyon gücünü, birikimlerini ve Türkiye insanının teşebbüs hırsını, çalışkanlığını, yaratıcılığını düşünüyorum. Yakın gelecekte son derece ciddi sorunlarla karşı karşıya olmama rağmen, orta ve uzun dönemde ekonomi için iyimserliği mi koruyorum.

Ekonomi son 10 yılda çok önemli yapısal dönüşümler yaşadı. Bunların çoğunun kıymeti başında anlaşılmadı. Hatta, ağır eleştiriler yöneltildi. Ama sonradan yararları kabul edildi. 10 yıl içinde ekonomi, daha rekabetçi bir piyasa ekonomisi yolunda küçümsenmeyecek adımlar attı. En önemlisi, ihtiyacı olan döviz kendisi üretmeye başladı. Türkiye'nin kötü kaderi gibi duran döviz sıkıntıları sona erdi.

1980'lerin ortasında reformlardan korkan, fazla hızlı gidildiğini düşünen Türkiye, 1990'lara girildiğinde aslında reformların yetersiz kaldığını anlamaya başladı. Ne yazık ki, aynı dönemde, kamuoyunun talepleri ile ekonominin ihtiyaçları arasındaki köprüyü kuracak siyasi otoritede büyük zafiyetler oluştu. Reformlar, sürdürülemedi.

Türkiye'yi benzer ülkeler içinde istisna kılan husus, ekonomisi güçlendikçe, kamu maliyesinin zayıflamasıdır. İlk bakışta, bugünkü gelişmeler bir önceki popülist dalganın sona erdiği 1978-79 dönemini hatırlatabilir. Bu yanıltıcıdır. 1978-79'da ekonomi çok güçsüzdü; ama kamu maliyesindeki sorunlar çok daha hafifti.

Ekonomi, 1991'den bu yana koalisyon hükümeti tarafından çok kötü yönetildi. Hükümet, hiç bir soruna çözüm getirmediği gibi, tam tersine sorunları ağırlaştıran bir yol seçti. Kamuoyundan büyük destek almasına rağmen, cesur politikalar uygulayamadı. Göz göre göre kamu maliyesini iflasa götürdü.

O kadar ki, bütün dinamizmine ve gücüne rağmen, ekonomi koalisyon hükümetinin savurganlığını ve hatalarını taşıyamaz, finanse edemez noktaya geldi. Önce Demirel, sonra da Çiller'in siyasi hesaplarla bilerek ekonomiye yükledikleri kamburları kaldıramadı.

Evet. Doğrusunu açıkça söylemeliyiz : 1994 yılı başında iflas eden kamu maliyesidir; Türkiye ekonomisi değildir. Kamu maliyesinin iflası, şüphesiz kısa dönemde ekonominin performansını olumsuz yönde etkileyecektir. Popülist politikaların beslediği yapay iç talep şişkinliğine bağımlı sektörlerde daralma olacaktır. Özellikle finans, otomotiv ve ithalat, kısmen dayanıklı tüketim malları ve inşaat sektörlerinde sorunlar çıkacaktır. Buna karşılık, başta tekstil ve turizm olmak üzere, ihracatçı sektörlerin ve firmaların üretimlerinde canlanma beklenmelidir.

Yaşanan olumsuz konjoktüre ve iktisat politikasının sorumluluğunu taşıyan kişilerin beceriksizliğine -hatta sorumsuzluğuna- rağmen, Türkiye ekonomisinin çok ciddi hastalıkları olmadığını bilmeliyiz. Herşeye rağmen, bardağın yarısı dolu diyecek kadar iyimser olmanın koşulları mevcut. (28 Şubat 1994)

KIRK SATIR MI? KIRK KATIR MI?

Bakıyorum da, profesyonel iktisatçıların dışındaki çevrelerde de işlerin nasıl gelmişse öyle gideceğini düşünenlerin sayısı hızla azalıyor. Aslında, hükümetin son bir yıl piyasaları pembe hayallerle ikna edebilmiş olması bile şaşırtıcı idi.

İşaleminin önemlice bölümü, geçmişten kalan kısa dönemli düşünce alışkanlıklarını sürdürüyordu. Yılbaşından bu yana ekonomide olup bitenler, ekonomide bütün kesimlerin aklını başına toplamasını kolaylaştırdı.

Böylece, hiç olmazsa yakın gelecek için daha gerçekçi beklentiler oluşmaya başlıyor. Ancak, bu kez bir başka sorun var. Türkiye ekonomisinde önümüzdeki aylarda neler olacağını öngörmek, nesnel olarak çok zorlaştı.

Piyasaların cevap bulmaya çalıştıkları iki temel soru olduğunu gözliyorum. Bunlar birbirine bağımlı iki uç senaryonun soruları.

1994 yılının normal bir yıl olmayacağı konusunda az çok herkes hemfikir. Merak edilen, bu normal dışı yılın iki tehlikeli uçtan hangisine dönüşeceği.

Bir uçta, enflasyonun hızlanarak % 200'lere, hatta daha yukarılara çıkması ihtimali yatıyor. Yani adıyla ve sanıyla hiperenflasyon.

Diğer uçta, talebin ve büyüme hızının düşmesi, ekonominin uzun yıllardır ilk kez küçülmesi tehlikesi var. Yani adıyla ve sanıyla bir depresyon?

Ekonominin 1994 yılının ikinci çeyreğinden itibaren bu iki riskli yola meyledip meyletmeyeceğini kestirmek, ekonomik aktörler için şu andaki en acil konulardan biri.

Herkes, ona göre hesabını yapacak ve kendisine hasarı asgariye indirecek tedbirleri almaya çalışacak.

Aynı anda, eğer eğilimler zamanında tesbit ve teşhis edilebilirse, kamuoyunu seferber ederek kamu otoritesini gerekli tedbirleri almaya zorlama olasılığı beliriyor.

Geçmiş deneyimler, kamu otoritesinin ekonomik konularda kamuoyundan etkilenme derecesinin düşük olduğunu gösterse bile, bir kere daha denemeye değer diye düşünmeliyiz.

Kötü senaryo risklerinin bu denli artmış olması, ekonominin sorunlarına kalıcı çözüm üretilmesi arayışına daha çok toplumsal aktörün katılmasına olanak verebilir.

Hiperenflasyon-depresyon açmazının güncelliği, pozisyonlarını kısa dönemli çıkarları ile tanımlamaya alışkın kesimleri etkileyebilir. Onların, kısa dönemde kendilerine zarar verebilecek ama orta uzun dönemde ekonominin sağlıklı gelişmesi için zorunlu reformları kabul etmelerini ve desteklemelerini sağlayabilir.

Neden ekonominin "kırk katırla kırk satır" arasında tercih yapmak zorunda kaldığını düşününüyoruz? Çünkü, önümüzdeki 12 ay içinde mevcut ve muhtemel siyasi iktidarların kamu açıklarını kapamaya gücünün yetmeyeceği kanısındayız.

Yani maliye politikası kullanılamıyor. Hükümetin elinde tek politika aracı olarak para politikası kalmış.

En rahatı -1989'dan bu yana onu yaptılar- TL'ye değer kazandırıp dış açığı büyütme. Devalüasyon hızını enflasyonun altında tutunca, ihracat duraklıyor ve ithalat patlıyor. Bu da, devlete devasa açığının hiç olmazsa bir bölümünü dışarıdan borçlanarak kapatma olanağı veriyor.

Büyüme hızını düşürmeden enflasyonu eski düzeylerinde tutturmanın garantili yolu dış borçlanmaya yüklenmek. Borç verecek birileri buldukça...

Türkiye 1993'de bu imkanı sonuna kadar kullandı. Ama dış borçlanmayı enflasyonu düşürmek için kullanmadı. Yapay bir canlanma için, "har vurup harman savurmak" için kullandı.

Uluslararası kuruluşların Türkiye'nin kredi notunu düşürmeleri, bu yolun sonuna yaklaşıldığına işaret ediyordu.

Şimdi hükümet kamu açığını kapatmak için artan oranda iç piyasaya yüklenmek zorunda. Açık kapatılmadıkça başka çaresi yok.

Bir yol, açığın para basmadan, finanse edilmesi. Ancak, kamu açığı Türkiye'de özel kesimin olağan tasarruflarının neredeyse tümünü yutacak hale gelmiş.

Devletin ödediği reel faizlerin çok yükseltmeden bu miktarda iç borçlanmayı gerçekleştirilmesi olanaksız. Ne demek yüksek reel faiz? Belki % 50'lere çıkarak gerekecek.

Yani, enflasyon beklentisi % 80-90 iken, faizlerin % 180'lere hatta % 200'lere çıkması ve oralarda kalması demek. Bu takdirde enflasyon düşmeye bile başlar. Ama ondan önce piyasalarda büyük bir daralma yaşanır. İflaslar ve işsizlik yaygınlaşır. Ekonomi, tarihinin en büyük depresyonuna girer.

Koalisyon hükümetin böyle bir sıkı para programı uygulamaya siyasi gücü olmadığını hepimiz hissediyoruz.

Geriye ne kalıyor? Kamunun bir türlü kapatılamayan açığını Merkez Bankasından finanse etmek. Yani, para basmak.

Açığın büyüklüğü ve ekonominin sıkıştığı köşe, bu yöntemin hızla enflasyonu denetlenemeyecek düzeylere çıkartacaktır. Gevşek para politikasının sonucu, nisbeten kısa sürede ekonominin hiperenflasyon açmazına düşmesi olacaktır.

Çiller hükümetinin şu güne kadarki performansı bu olasılığı ciddiye almamızda bir diğer etkidir. Ekonominin yönetiminde hatalar yapılmıştır. Yakın gelecekte, yönetimin üstündeki baskı ve stres artacaktır. Böyle bir ortamda yanlış kararların alınacağını öngörmek için kahin olmak gerekmiyor.

Bundan sonraki yazılarımda ekonominin önündeki seçenekleri analiz etmeye devam edeceğim. Sorumluluk taşıyan kişilerin tutarsızlıklarını da hesaba katarak, yakın gelecekle hakkında daha ayrıntılı öngörüler yapmaya çalışacağım. (3 Mart 1994)

DOKUNULMAZLIĞIN DOLARI

Geçtiğimiz haftanın en önemli **ekonomik olayı** hiç şüphesiz DEP milletvekillerinin ve H.Mezarcı'nın dokunulmazlıklarının kaldırılması idi. Önce konunun siyasi boyutuna değinmek istiyorum.

“Parlamento” sözcüğünün etimolojik kökeninde “konuşmak” fiili (fransızca **parler**) vardır. Dokunulmazlık, parlamento üyelerinin özgürce konuşabilmeleri için geliştirilmiş bir kurumdur.

Bütün demokratik ülkelerde, Parlamentoların ve parlamenterlerin en hassas oldukları konuların başında, müştereken sahip oldukları bu özgürlüğün **korunması** gelir.

Yasamanın yürütmeye karşı **bağımsızlığını** elinde tutabilmesinin temel önkoşullarından biri -ama tek koşul değil, başkaları da var- milletvekillerinin ifade özgürlüğüne yürütme organının -hükümet- müdahale edememesidir.

Bu açıdan son olay Türkiye’de zaten zayıf olan **Kuvvetler Ayırımını** yürütme lehine iyice tahrip etme eğilimine işaret etmektedir. Yürütmenin hakimiyetinde bir **Kuvvetler Birliği** uygulaması ise, rejimi demokrasi dışına taşıyacaktır.

Konunun ekonomik önemi de buradan kaynaklanıyor. Koalisyonun, Başbakanın, devlet denetimindeki medyanın olayı **haklı ve olağan** gösterme yönünde büyük çabaları var. Ancak, gerek içeride, gerek dışarıda etkili ekonomik aktörler aynı kanıda mı? Yoksa, bunun Türkiye’nin bir **siyasi maceraya** sürüklenişi olarak tefsir ederler mi?

Bu sorunun cevabını daha bilmiyoruz. Cevabı bir an önce öğrenmek çok yararlı olacaktır. Demek ki, u çevrelerin düşünce biçimleri hakkındaki genel bilgilerimizden, bu olaya tepkilerini **öngörmeye** çalışmalıyız.

Daha somut olmak için, analizimizi ekonominin gelmiş olduğu sıkışık noktada hayati önem taşıyan **dünya finans sistemine** yoğunlaştırabiliriz. Ve sorumuzu yeniden sorarız.

Dış bankalar, milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılması ile başlayan siyasi krizi nasıl görecekler? O ana kadar ekonomik düzeyle sınırlı görülen **belirsizliklere** şimdi de siyasi düzeyden **yeni bir belirsizlik** eklenmesi şeklinde bir değerlendirme yapacaklar mı?

Dış finans merkezlerinin bu tür olaylara bakışına kendi ülkelerinin **siyasi otoritesinin** tavrının da etki yaptığı biliniyor. Doğrudan, bir emir komuta zinciri ilişkisi yok. Ama bankacılara hükümetin parlamentonun ve kamuoyunun tavrından ve oluşun genela havadan bağımsız davranamıyorlar.

Son dönemde, Türkiye’nin dış açıklarını finanse etmek için uluslararası piyasalardan fazla zorlanmadan borçlanmasını temin eden faktörler arasında Batı’nın Türkiye’yi demokrasi sorunlarını çözmeye çalışan ve **siyasi istikrara kavuşmuş** bir ülke gibi görmesi çok önemli yer tutuyordu.

Dahmetli Cumhurbaşkanı **Özal**’ın uluslararası arenada uyguladığı aktif politika, Türkiye’nin Körfez Krizinde ve Sovyetlerin dağılması sırasındaki akıllı ve sorumlu tutumu, Avrupa Topluluğuna tam üyelik için başvurusu, bu kanıyı güçlendiren unsurlardı.

Bugün herşeyin bittiğini söylemiyoruz. Bunu söylemek için vakit çok erken. Son olay, Türkiye’nin siyasi gelişmesi ve demokrasinin geleceği ile ilgili tereddütler yaratarak, belirsizliği arttırmış, ekonomideki **güven bunalımını** pekiştirmiştir.

Türkiye’nin bir **döviz bunalımı** riskini zaten düşünen çok sayıda insan vardır. Nitekim, daha dokunulmazlık olayı olmadan, ekonomiyi yakından izleyen çevrelerde tartışılan bir konu, döviz bunalımının mı yoksa hiperenflasyonun mu **daha önce geleceği** idi.

1979’a benzeyen senaryoların tekrar dolaşıma girdiğini de duyuyoruz. Sanayicilerin, talep yetersizliğinden kaynaklanan sorunlarına bir de dövizin bitmesi sonucu hammadde ve ara malları ithal edilemeyerek **üretim durması** ihtimali ekleniyor.

Karmaşık, çok bilinmeyenli bir denklemler sistemi ile karşı karşıya olduğumuz açıktır. Zaman bunları bir şekilde çözecek. Çözümün yönlerini doğru tahmin edebildiğimiz ölçüde, potansiyel olumsuzluklardan bir bölümünü **denetleme** olanağına kavuşacağımızı biliyoruz.

Bu nedenle, döviz sıkıntısı ve hiperenflasyondan hangisinin daha önce olacağı konusunu önümüzdeki günlerde daha **ayrıntılı bir şekilde** ele almayı planlıyorum.

Kamu maliyesinin iflas etmesinin ekonomide güvensizliği ve belirsizliği bu kadar arttırdığı bir dönemde, siyasetin sertleşmesi ve bir **rejim bunalımına** dönüşme eğilimleri taşınması bu açıdan çok şanssızdır.

DYP-SHP koalisyonunun ve özellikle dokunulmazlıkların kaldırılmasında ve siyasetin sertleşmesinde başı çeken **Başbakan Çiller**’in seçilen yolun ekonomik sonuçlarını ne kadar düşündüklerini bilmiyoruz.

Doğrusu, siyasi bir bunalımın ekonomideki olumsuz gelişmeleri hızla derinleştirmesinden, bunun da siyasi bunalımı tırmandırmasından korkmalıyız.

Siyasi istikrarsızlık bir kez daha Türkiye ekonomisinin **en önemli sorunu** oluyor.

NOT: **S.Memecan**’ın 4 Mart 1994 Cuma günü **Bizimcity**’sinde doların ve enflasyonun dokunulmazlığı üstüne enfes karikatürü, yazıma Türkçeyi zorlama pahasına koyduğum başlığa esin kaynağıdır. (7 Mart 1994)

EKONOMİNİN GÜNDEMİ SİYASET

Toplumların kişi başına gelir düzeyi ile ekonomilerinin sorunlarına doğru teşhis koyabilme ve bunları çözebilme becerileri arasında çok **güçlü bir ilişki** olduğunu hepimiz gözlüyoruz. Toplumsal bilimlerle uğraşanların ve iktisatçıların anlamaya çalıştıkları sorulardan biri de, bu ilişkide bir **nedensellik** olup olmadığıdır.

Türkiye’de yaygın kanı böyle bir nedenselliğin olduğu yönündedir. Ekonomik olayları doğru anladığımızı, yani sorunların kökeninde bir teşhis yada anlayış yetersizliğinin yatmadığını düşünenler sanırım çoğunluktadır. Başımıza gelen tatsızlıkların neredeyse tümünü, **ülkenin fakirliğine** kolayca atfedebiliriz.

Örneğin, pek çok vatandaşımız, enflasyonun nedenini kişi başına gelir düzeyinin düşüklüğü ile açıklayan bir öneriyi yadırgamaz, makul karşılar. Kişi başına gelir düzeyinin düşüklüğünü yüksek enflasyonla açıklama çabalarına itibar etmez.

Bir bölümümüz ise, olayları daha da basitleştirir ve her arzulanmayan olayı ona neden olan **komploları** keşfederek açıklar. Siyasi eğilimlere, günün ihtiyaç ve modalarına göre, komployu yapanlar değişir. Ama mutlaka bir "**hain**", bir "**düşman**", bir "**odak**" bulunur.

Bu bakışın, sorunlar karşısında bizleri rahatlattığını söyleyebiliriz. Ya, "ne yapalım, az gelişmiş bir ülkeyiz" diyerek **kaderimize** razı oluruz. Ya da, komployu düzenleyenlere karşı kahramanca bir **mücadelenin** bayrağını açarız.

Bu tür düşünme kalıplarının seçkinler, hatta akademisyenler arasında bile yaygınlık kazanmasının ardında yatan karmaşık **toplumsal ve ideolojik** belirlenme sürecinin analizine şimdilik girmek istemiyorum. Fakat, Türkiye'nin sorunlarını çözebilmekte zorlanmasının önündeki **temel engeller** arasında onları gördüğümü söylemek zorundayım.

İktisatçıların, sosyologların, tarihçilerin, velhasıl öznesi toplum olan bilimlerde çalışanların birkaç yüzyıldır biriktirdiği **bilgi**, nedenselliğin öbür tarafta olduğunu gösteriyor. Sorunlarına **doğru teşhis** koyabilen ve bu teşhisin gerektirdiği **çözümleri üretebilen** toplumlar zenginleşiyor. Bunu zengin oldukları için yapmıyorlar; bunu yapabildikleri için zengin oluyorlar.

Bazı okuyucular, yukarıdaki önerinin **sağduyu** ile çeliştiğini düşünebilir. Haklılar. Sık sık, sağduyu ile bilim arasında gerginlik oluşur. Bilim adamı, sağduyumuz ters gelen şeyler söyler. Doğa bilimlerinde de böyle olur. Sonunda **bilimsel gerçeğe** alışılır. Sağduyu sessizce dönüşür ve onunla **uyumlu** hale gelir.

Yazının başlığı ile ilgisiz gibi duran bu soyut girişin amacı neydi? Türkiye'nin sorunlarına doğru teşhis koymakta ve gerekli çözümleri üretmekte **bir kez daha** zorlandığını izliyoruz. Ekonomide derinleşme potansiyeli taşıyan bunalımın ardında çok önemli bir "**zihniyet**" boyutu olduğunun anlaşılması, çözüme yönelmenin önkoşuludur.

Geçtiğimiz 10 yılda, önce yavaştan, sonra hızlanarak **kamu maliyesi** zayıfladı. Aynı yıllar, Türkiye **ekonomisinin** büyük güç kazandığı bir döneme rasladığı için, kamu maliyesindeki son derece tehlikeli eğilimler **günlük yaşama** yansımada. Sağduyu, bu eğilimlerin gelecek için sakladığı **tuzakları**, içerdiği **riskleri** göremedi.

Tam tersine, hem kamuoyu odakları, hem de sıradan vatandaş, güçlenen ekonominin yarattığı ek kaynaklardan daha fazla yararlanmanın yolunun kamu maliyesine yönelttiği **taleplerin** artmasından geçtiğine inandı. Devletten **daha çok alma**, ama devlete **daha az verme** çabasını yoğunlaştırdı.

Tek tek yada gruplar olarak bireylerin bu tutumu bence çok doğal. **Sivil toplum**, özel çıkarların alanı. Her birey, kendi **mikro dünyasını** kendisi için en iyi sonucu verecek şekilde düzenlemeye çalışacak. Ufku bugünle ve çok kısa dönemle kısıtlı olacak. Bunu kınayamayız.

Şaşırtıcı olan ve açıklanması gereken, **siyasi sistemin** bu gelişmelere tepkisinin aldığı biçim. Siyasi sistem deyince sadece Anayasa'yı ve diğer hukuki yapıyı kasetmiyorum. Onlara ilaveten, sistem kavramının içinde siyasi partiler, bunların üst yönetimi, bürokrasi ve medya da, başka bir deyişle **kamusal alanın** sorumluluğunu taşıyan kamuoyu odakları var.

Siyasi sınıf topluma **öncülük** edebilmeli. Uygulanan politikaların hiç olmazsa orta dönemde, yani 3-5 yıl içinde vereceği **sonuçları görebilmeli**. Kendi kısa vadeli siyasi çıkarları ile toplumun uzun vadeli çıkarları arasında bir **denge** gözetebilmeli. Yani, sivil toplumdan farklı bir **ufuk boyutunda** davranmalı. **Kamusal alanın** varoluşu nedeni olan **sorumluluğu** yüklenilebilir.

Ekonominin içine girdiği bunalımın temel nedeninin siyasi sistemimiz olduğunu yavaş yavaş görmeye başlıyoruz. Bu çok önemli. Kamu maliyesini kemiren "**popülist**" anlayışla, siyaseti gerginleştiren ve Türkiye'yi dünyada yalnızlığa itme riski taşıyan **anti-demokratik** uygulamaların, **Türk-Kürt** ayrımının ve **laik-müslüman** çatışmasının kökeninde aynı neden, siyasi sistemin Türkiye'nin ekonomisi ve toplumu ile geldiği noktanın gerisinde kalması yatıyor.

Bunu kavradığımız takdirde, içiçe geçen bunalımların hasarını asgari tutacak çözümleri bulma olasılığı da artacak. Ekonominin sorunu **Çiller hükümetinin** yetersizliği değil. Daha derinde. Böylesine yetersiz bir hükümetin iktidara **gelmesine** ve iktidarda **kalmasına** olanak veren siyasi sistemde.

Siyasi sistemle ilgili sorunları çözecek kapsamlı bir **reform ve değişim zihniyeti** güçlenmedikçe, ekonomik bunalımdan çıkış olanaksız duruyor. **NOT:** Okuyucularımın Şeker Bayramını kutlarım. (10 Mart 1994)

DOLAR VE YEN NEDEN ÇEKİŞİYOR?

Şeker Bayramı ekonomiyi sakinleştirdi. Şimdi 2 gün için bile olsa, "**dolar ne oldu, borsa düştü mü, nelere zam yapıldı, Merkez Bankasında döviz bitti mi**" gibi sorunlarımız yok. Tatilden kaynaklanan bu sukunetin geçici olduğunu, Bayramdan sonra gene Türkiye ekonomisinin günlük sorunları içinde kaybolacağımızı biliyoruz.

Gene de, bu fırsatı kullanıp şu sıralarda dünyayı çok ilgilendiren bir konuya, **ABD ile Japonya** arasındaki ekonomik gerginliğe kısaca bir göz atabiliriz.

Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında iktisadi gelişmesi, 20.inci yüzyılın en parlak **başarı örneklerinden** biri, belki de birincisidir. Bu başarı, Türkiye'yi de ilgilendiriyor. 1850'lerde **Meiji reformları** başladığında, benzer amaçlı bir süreci 1839'da **Tanzimat** ile devreye sokan Osmanlı İmparatorluğu Japonya'nın çok gerisinde değildi. Ama, bugün Japonya'nın kişi başına gelir düzeyi Türkiye'nin 10 katını geçiyor.

İleride belki bu konuya da ayrıntılı bir şekilde eğilmek, Japonların **neyi doğru**, bizim ise **neyi yanlış** yaptığımızı araştırmak ve açıklamak olanağımız olur. Şimdi doğrudan bugüne gelelim.

Bu mucize ekonominin bir süredir çok ciddi bir **resesyon** yaşadığını izliyoruz. Son 50 yılın en derin ekonomik krizi uzadıkça uzuyor. Yüksek büyüme hadlerine alışmış, bunları nedeyselendi kendi doğal -hatta **ilahi-** hakkı gibi gören Japon ekonomisi, milli gelirin küçülmesini yaşıyor.

Son iki yılın büyüme hızı **sıfır** civarında. Sanayi üretiminde ise daha belirgin bir **düşüş** var. Sanayi üretimindeki azalış halen % **-4** civarında ama, bir ara % -

8'e kadar yükseldi. Bu durumda, "**hayat boyu istihdam**" kavramını keşfeden ülkede işsizlik de duyulmamış düzeylere tırmanmaya başladı.

Buna karşılık, Japonya'nın **dış ticareti** dev fazlalar vermeye devam ediyor. Son 12 ayın dış ticaret fazlası **141.5 milyar dolar**. Cari işlemler dengesinde rakam biraz düşüyor ve 131.5 milyar dolara iniyor. Türkiye'nin milli gelirinin, yani bir yıl içinde 60 milyon insanın ürettiği mal ve hizmetlerin toplam değerinin **200 milyar dolar** olduğu hatırlanırsa, sayının büyüklüğü daha iyi anlaşılır.

Japon-Amerikan ilişkisinde sorun bu fazlanın dağılımından kaynaklanıyor. Japonya'nın ABD'ye 1993 yılı ihracatı **107.3 milyar dolar**; ithalatı ise **48 milyar dolar**. Yani, **59.3 milyar dolar** dış ticaret fazlası var. Aynı dönemde, ABD'nin toplam dış ticaret açığı **115.8 milyar dolar**. Demek ki, ABD'nin dış ticaret açığının yarısından çoğu, Japonya ile olan açık.

Amerikalılar, analizi bir adım ileriye götürüyorlar. Amerikanın toplam ithalatı içinde Japonya'nın payı **% 20**; ihracatı içinde ise **% 10**. Yani ABD'nin ihracat artışı ithalat anlamına toplam dış ticareti içinde Japonya'nın payı **% 15**. Ticaretteki pay **% 15** iken açıktaki payın **% 50** olması, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkide birşeylerin **yanlış yürüdüğü**nün kanıtı olarak görülüyor.

İktisat mantığı, bu tür bir dengesizliğin çözümü için bize az sayıda seçenek veriyor. Birincisi, Japonya'nın ABD'den ithalatının artırılması; ikincisi Japonya'nın ABD'ye ihracatının azaltılması; en iyisi her ikisinin birlikte gerçekleşmesi. Şu anda **Clinton** yönetimi ile Japon hükümeti arasında yaşanan gerginlik, bunun yapılabileceğini, yapılabileceğini konusunda yoğunlaşıyor.

Japonya'nın ithalatını arttırması için eldeki araçlar neler?

En önde, gümrük duvarı yada başka şekilde varolan **korumacılığın** azaltılması geliyor. Kongre ve yönetim, Japonya'nın başta tarım sektörü, kamu ihaleleri ve dağıtım kanalları olmak üzere, kendi üreticilerini aşırı derecede koruduğu kanısında. Bu soruna, bir dizi zorlama ile çözüm bulmaya çalışıyor. Bu alanda sık sık küçük krizler oluyor.

İkincisi, Japon ekonomisinde **iç tüketimin canlandırılması**. Hani bizim hep yaptığımız gibi, hükümetin yeterince büyük **bütçe açıkları** vermesi isteniyor. İç tüketim artınca ithalat talebi de artacak; bu arada Amerikan mallarının ithalatı da yükselecek. Ancak, Japon maliye bakanlığı buna bütün gücü ile direniyor.

Kriz öncesi Japon bütçesinde **fazla** vardı. Evet, doğru okudunuz: hiç bütçe açığı olmadığı gibi, üstelik fazla vardı. Kriz fazlayı yedi ama hala açık yok. Hükümet, "**Japon mucizesinin**" ardında **fiyat istikrarının** ve **denk bütçenin** olduğu kanısında. Dolayısıyla resesyona girmiş ekonomiyi canlandırmak için bile bütçe açıkları vermeyi bir türlü kabullenmiyor.

Üçüncüsü ise **Japon yeni'nin değer kazanması**. Bizim 1989 sonrasında yaptığımız gibi. Bu durumda ithal mallarının fiyatları ucuzlayacak ve maliye politikası ile ekonomi canlanmasa bile ithalat artmaya başlayacak. Japonya buna da, ihracatçıları olumsuz etkileyeceği için karşı çıkıyor.

Yen'in değerlenmesi, Japon ihracatını olumsuz etkileyeceğinden ABD'nin açığının kapatılması -Japon fazlasının erimesi- açısından çifte etki yapıyor.

Görüldüğü gibi, korumacılıkla ilgili bölümü hariç tutarsak, ABD yönetimi Japon ekonomisini bir **ikileme** karşı karşıya bırakıyor. Ya, benim geçmişte yaptığım ve senin çok yararlandığın yöntemi şimdi sen kullan ve bütçe açıkları yolu ile **iç tüketimini** arttır, ben de bundan yararlanayım. Yoksa? Yoksa parana iyice **değer kazandırırım** ve seni ihracat yapamaz hale getiririm. Her **popülist politikacının** rüyasında görse inanamayacağı bu fırsatı Japon hükümetleri kullanmıyor ve tam tersine direnmeye çalışıyor.

Konumuz Türkiye olmasa bile, anlattıklarımız sanırım birşeyler çağırıyor. Yakın geçmişte, Japonya ile karşılaştırılmaz derecede zayıf bir ekonomide, biz hem açık finansman yolu ile iç tüketimimizi arttırdık hem de paramıza değer kazandırdık. Kimsenin zorlamasına da gerek yoktu. **Biz bu işi kendimiz becerdik.** (14 Mart 1994)

DEMOKRASİLERDE ENFLASYON OLMUYOR

1944'den bu yana geçen elli yılda, **Amerikan doları** 1,80 TL'den 22.500 TL'ye yükselmiş. Artış **12.500 kat**; yıllık ortalaması **% 20** ediyor. 1974'te, 14 TL idi. 1944'den 74'e **7.8 kat** artmış; yıllık ortalaması sadece (?) **% 7**. Bugüne ulaşmak için ise **1600 kat** artmış; yıllık ortalaması **% 45'e** varıyor.

1984 Martında 320 TL. 10 yılda **70 kat** değer kazanmış. Yıllık ortalaması **% 53'e** geliyor. 1989 Martında 2.025 TL. Yani 5 yılda **11 kat**; yıllık ortalama ise **% 62**.

Benzer karşılaştırmayı başka para birimleri, **Mark, Frank, Liret, Yen**, vs. ile yapabiliriz; üç aşağı beş yukarı aynı sayıları elde ederiz. Brezilya, Arjantin, Bolivya, şimdi Ukrayna, Sırbistan, vs. başka ülke paraları için bundan çok farklı sayılar çıkar. TL onlara kıyasla değer bile kazanır.

Bu sayılar, enflasyonun **ülkeler arasında** ve aynı ülkede **iki ayrı dönemde** çok büyük farklılıklar gösterdiğini yeterince kanıtıyor. Bunu nasıl açıklayabiliriz?

***

Enflasyon olgusunun **mekanik nedenleri** iyi biliniyor. Kamu açıkları, olağan faiz hadlerinde özel kesimin tasarrufları ve dış borçlarla kapatılmazsa, mecburen **para basarak** finanse ediliyor. Ekonomiye arzda ve üretimde karşılığı olmayan bir talep giriyor.

Para bollaştıkça, mal ve hizmetlerin fiyatları artıyor. Kamunun açığı daha da büyüyor. Daha fazla para basılıyor. Toplum ve ekonomi **enflasyona alışı** deniyor. Genellikle yüksek enflasyon bir sonraki dönem daha yüksek enflasyona neden oluyor. Böyle gidiyor.

Mekanik olarak böyle de, **neden bazı ülkelerde bazı dönemlerde para basmak zorunluluğu doğuyor da başka ülkelerde başka dönemlerde bu zorunluluk ortaya çıkmıyor?**

Soruyu başka türlü de sorabiliriz: **neden bazı devletler harcamalarını olağan vergi gelirleri ve borçlanma olanakları ile karşılayabiliyor ama başkaları karşılayamıyor?**

Belli ki, kamu kesimi açığı (yada para arzı artışı) enflasyonun nedeni ama esas nedeni değil. Kamu açığı **başka yerdeki bir hastalığın** tezahürü. Esas hastalığı nasıl teşhis edebiliriz?

***

Türkiye’de bu noktada aniden büyük bir fikir kargaşası beliriyor. Ortalığı sis kaplıyor. Her kafadan bir ses çıkıyor.

Siyasi kadrolar, akademisyenler, yazarlar ve vatandaş, ideolojik pozisyonlarına göre, enflasyonun nihai nedenini **emperyalizmde, kapitalizmde, demokraside, faizde, piyasa ekonomisinde, hızlı büyümede, fakirlikte, nüfus artışında, eğitim düzeyinde**, vs. görüyor. Bu görüşlerin çoğu birbiri ile, adeta hepsi dünya ekonomilerinin gerçekleri ile çelişiyor.

Bir yazıda hepsini eleştirmek olanaksız. Çok önemli gördüğüm bir tanesini ele almak istiyorum: **enflasyonun esas nedeni demokrasi mi?**

***

Küresel bir bakış, bize siyasi yapı ile enflasyon arasında güçlü bir ilişki olduğunu gösteriyor.

En çarpıcı gözlem, **demokrasinin** enflasyonu engelliyor olması. Bir ülkede siyasi yaşam askeri darbelerle kesintiye uğramıyorsa, sivil toplu bir resmi ideoloji tarafından baskı altında tutulmuyorsa, temel hak ve özgürlükler varsa, yüksek enflasyon da olmuyor.

Türkiye’de seçkinler arasındaki yaygın kanı tam tersine ama gerçekler böyle.

Demokrasi cenahının çoğunluğunun **gelişmiş sanayi ülkeleri** olduğu doğru. Onlara bakarak, hem demokrasinin hem de düşük enflasyonun ancak ve ancak kişi başına gelirin yüksek olduğu ülkelerde beraberce varolacağını söyleyenler çıkacaktır.

Bu görüş de yanlıştır. Dünya nüfusunun beşte birini -ve **Çin** dışındaki az gelişmiş dünya nüfusunun yarısını- barındıran **Hindistan** örneği vardır.

Hindistan’ın kişi başına geliri Türkiye’nin beşte birinden azdır. Nüfusu 900 milyona yaklaşıyor ve artış hızı bize yakın. Eğitim düzeyi, altyapısı, bizden geri. 1980-91 arası GSMH ortalama büyüme hızı % 5.5; Türkiye’nin % 5.4.

Ama, son 5 yıllık enflasyon oranı % 9; son 50 yılınki de % 10’un altında. Benzer büyüme hızlarını düşük enflasyonla sağlayan özellik nedir?

Hindistan’ın bağımsızlığı ile Türkiye’nin çok partili rejime geçişi **aynı tarihlere** rasgeliyor. Temel fark, o günden bu yana onlar demokrasilerini darbesiz, muhtırasız, resmi ideolojisiz götürdüler.

Şu sonucu çıkartmak istiyorum: ekonominin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak, **iyi işleyen bir demokratik rejim fiyat istikrarını sağlamak için yeterlidir.**

Bu kuralın tek istisnası, özel koşulları nedeniyle **İsrail**’in yakın geçmişteki hiperenflasyonudur. Onu da ne kadar hızlı ve başarılı şekilde alttıklarını izledik.

Güçlü diktatörlüklerde de enflasyona raslanmadığını söylemeliyiz. Bunlar, her türlü popülist politikaya karşı baskı rejimleri ile bağışıklık kazanıyorlar.

Dünya deneyiminin bize gösterdiği, yüksek enflasyonun, otoriter yapıların kırılmaya başladığı, ama demokratik kurumların **olgunlaşmasını** engellemeyi sürdürdüğü ülkelerde yaygın olduğudur.

Bu tür ampirik gözlemlerin bize "**tarihin demir kanunlarını**" verdiği kanısında değilim. Gene de, bunların bilinmesi ve anlaşılması Türkiye’nin önündeki seçenekleri daha iyi değerlendirme olanağını verecektir.

Kürt sorunu ve laik-müslüman gerginliğinde olduğu gibi, ekonomide de, Türkiye sorunlarını ancak **demokratik kurumlaşmasını güçlendirerek** çözebilecektir. Enflasyon sorununa kalıcı ve uzun dönemli çözüm, Anayasa’dan seçim kanuna, idari yapıdan temel hak ve özgürlüklere, mutlaka yapılması gereken **siyasi reformlardan** geçmektedir. (17 Mart 1994)

HİPERENFLASYON BÖYLE BAŞLAR

Yılbaşından bu yana TL’nin serbest piyasada dolar karşısındaki değer kaybı yüzde 76’yı buldu. Dolar 31 Aralık’da 14.930 TL; 18 Mart’ta 26.300 TL.

Ocak ayında, kara çarşamba filan derken TL yüzde 24 değer kaybetmiş. Ay sonunda 18.500 TL olmuş. Şubat ayında devalüasyon oranı düşmüş; sadece yüzde 7’de kalmış. Dolar 19800 TL’ye yükselmiş. Ama Ocak-Şubat iki aylık devalüasyon oranı yüzde 32.

Mart’ın ilk 10 gününde TL yüzde 11 değer kaybedince, Bayram’a dolar 22.000 TL’den girmişiz. Sonra, geçen hafta üç iş gününde dolar yüzde 18 değer kazanıp 26.300 TL’ye çıkmış. **Sadece son Cuma günü artışı ise yüzde 10.**

Mart, daha ilk 20 gününde Ocağı geçmiş: devalüasyon oranı yüzde 33’ü bulmuş. Halbuki ay sonuna kadar daha çok kritik günler var.

Daha önemlisi, yılbaşından bu yana **günlük devalüasyon** oranının yüzde 10’u geçtiği günlerin belirmeye başladı. TL bir gün içinde yüzde 10 veya daha fazla değer kaybediyor. Sonra birkaç gün sakinlese bile, böyle bir gün tekrar oluyor.

18 Mart cuma bunlardan biri. Ama ilki yada ikincisi değil. Kara çarşambayı herkes hatırlıyor. Halbuki 1 Mart günü TL yüzde 7.3 değer kaybetmiş. 1 Mart 18 Mart’ın provası olmuş. **Acaba 18 Mart kaç Nisan’ın provası?**

Yani, hepimiz yakın gelecekte böyle günlerin olmaya devam edeceğinin artık hissetmeye başladık. Kara Cuma kararların ilki de değil, sonu da...

Zaten birkaç defa daha olunca **insanlar alışır**. Gazete başlıkları küçülür. Giderek sıradan olaylar gibi arka sayfalara kayar. Sonra, sadece ekonomi sayfasındaki döviz fiyatlarında görülür. **Bu işler böyledir.**

***

Eylül 1993’de **Türk Henkel Dergisi**’ne 1994 yılı ile ilgili beklentilerimi şöyle anlatmışım:

“...kamu dengesindeki büyük kara delik hızla büyümeye başlayabilir. Tabii bu da derhal **hiperenflasyonu** gündeme getirecektir. Kamu açığında ipin elden kaçması, piyasalarda **TL’ye olan güveni** sarsacağından, **döviz kaymaya**

yolaçarak TL'nin hızlı değer kaybına neden olur ve hiperenflasyonist eğilimleri güçlendirici bir etki yapar”.

“Yani bir taraftan kamu açığının büyümesi hiperenflasyonist bir baskı yaratırken, piyasanın kamu açığındaki büyümeyi **döviz kurunun tutulmıyacağına veya TL'ye artık güvenilmeyeceğinin işareti olarak alması**, TL'den kaçışı hızlandırarak hiperenflasyonist eğilimleri arttırabilir diye düşünüyorum.”

Geçen hafta döviz piyasalarında yaşananları bu perspektif içinde değerlendirmek gerekir. TL'den kaçış hızlanmaktadır. **Faiz haddi** TL'nin değerini kontrol edebilmek için bir araç olma niteliğini kaybetmeye başlamıştır. TL'nin serbest piyasada yüzde 10 değer kaybettiği gün, interbank faizleri yüzde 250'lerde seyretmekteydi.

Son iki ayın yüzde 15'li bulan **Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE)** enflasyonunu gelecek 10 aya uzatsak, 1994 için yüzde 130 buluruz. **Ahpap işi yapıp bunu yuvarlayalım ve yüzde 150 diyelim.**

Demek ki, Cuma günü olağan enflasyon beklentilerine göre reel faizler yüzde 66 olmuş. Doğru okudunuz. Virgül hatası filan yok. **Yazı ile yüzde altmışaltı**. Reel faizler yüzde 66 iken TL serbest piyasada yüzde 10 değer kaybetmiş.

***

Bir süredir, 1970 sonrasında **hiperenflasyon yaşamış ülkelerle** ilgili makale ve kitaplara ilgim yeniden arttı. Elimde varolanlara bir kez daha bakıyorum. Yenilerini alıyorum.

Eskiden, bunları **istikrar programları** açısından okurdum. Hangi ülke, ne zaman, nasıl bir istikrar paketi hazırlamış ve ne kadar başarılı olmuş sorusuna cevap arardım.

Başka ülkelerin enflasyonla mücadele deneyimlerine, çektikleri sıkıntılara ve lede ettikleri başarılarla bakarak, Türkiye'nin önündeki **seçenekleri** daha iyi değerlendirme olanağına kavuşuruz diye düşünürdüm.

Şimdi, bu makale ve kitapları başka bir amaçla okuyorum. Başka bir şey öğrenmek istiyorum. Daha önceki okumalarımda atladığım detayları arıyorum.

Kafamdaki soru çok basit: hiperenflasyon nasıl başlıyor? Olayların oluş sıralaması nasıl? Önce devalüasyon mu, fiyat artışları mı, ücret artışları mı, para arzı artışı mı? Hangi sırayı takip ediyorlar? **Sonunda fiyatlar nasıl çldırıyor?**

Okuyucuyu fazla meraklandırmak istemiyorum. Sonucu baştan söyleyeyim. **Gördüm ki, her yerde aynen bizdeki gibi başlıyor.** Her ülke kendisini farklı hissediyor ama sonunda hiperenflasyonda aynı şeyler aynı sıra ile oluyor.

Önce **döviz kuru** patlıyor. Paranın günlük değer kaybında yüzde 3'ler, 5'ler, derken yüzde 10'lar beliriyor.

Dövizdeki patlamayı bir gecikme ile daha düşük düzeyde **fiyatlar** takip ediyor. Aylık enflasyon yüzde 10'lara, sonra 20'lere, sonra daha yukarılara çıkıyor.

Fiyatlardaki patlamayı bir gecikme ile ve daha düşük düzeyde **ücretler** izliyor. Memurlara ve işçilere mecburen olağan dışı maaş ve ücret artışları getiriliyor.

En arkadan **para arzı** geliyor. Kimse ülke parasını tutmadığı için, para arzındaki nisbeten küçük artışlar, çok büyük fiyat artışlarını destekleyebiliyor. Önümüzdeki günlerde bu konuya sık sık geri dönmek zorunda kalacağımızı tahmin ediyorum. Okudukları ve bildiklerimi okuyucularıyla paylaşmayı sürdüreceğim. (21 Mart 1994)

MUCİZELERE İNANIR MISINIZ?

Kendi hesabıma, her seçim döneminde sanki bir gerçeküstü olayı, bir **mucizeyi** izliyormuş gibi heyecanlanırım. Benim attığım **o tek oy**, Türkiye'yi, hatta neredeyse dünyayı değiştirecek hissine kapılırım. Oyumu kullanmadan kırk yararım. En doğrusunu yaptığım inancı ile sandığa giderim.

Sonuçlar bazen beni mutlu eder, bazen canımı sıkır. Arada sırada, seçim sonuçlarını **doğru tahmin** etmenin keyfini yaşarım. Sık sık, **yanlış tahmin** ettiğim için huysuzlaşırım.

Sonradan, seçmenin **sağduyusuna** hayranlık duyarım. Türkiye insanının kendisine sunulan seçenek kümesini iyi değerlendirdiğini düşünürüm. Olabilecekler içinde en akıllısını yaptığına karar veririm. Bir sonraki seçimleri beklemeye başlarım.

Gene benzer duygular taşıyorum. Üç gün sonra yerel seçimler yapılacak. **DEP**'in katılmamasına, merkez partileri arasındaki mücadelenin bir **kördüğüşüne** dönüşmesine, **Refah**'ın oy oranını yükseltmesine, **Zülfü**'nün kalp spazmı geçirmesine, sevdiğim adayların seçimi kaybetmeleri ve sevmediğim adayların seçimi kazanmaları ihtimaline rağmen, 27 Mart sabahı mutlu uyanacağım.

Türkiye üç gün içinde bu **küçük mucizeyi** bir kez daha gerçekleştirecek. Onbinlerce başkan, yüzbinlerce meclis üyesi 30 milyon insanın oyları ile tayin olacak. Kimisine birkaç bin kişilik beldeler düşecek. Kimisine devasa metropoller.

Seçilen aday coşku içinde olacak. Kendisine oy verenlerle coşkusunu paylaşmaya çalışacak. Parti bürosu bayram yerine dönecek. Kendisini bekleyen zor görev unutulacak. Zafer anı, iktidarın ilk sarhoşluğunu tattırarak.

Kaybeden aday hüzünlenecek. Seçmeni onu, o seçmenini teselli etmeye çalışacak. “Kaybettik ama...” diye başlayan nutuklar atılacak. Başlar öne eğilecek.

Neticede, özgür seçimlerin ve demokratik kurumların başarı hanesine bir çarpı daha konacak. Bir sonraki seçimde buluşmak üzere yaşam gene olağan temposuna dönecek.

Seçilenler projelerle, bütçelerle, torpillerle, partililerle, imar izinleri ile uğraşma telaşına düşecekler. Bizler de günlük yaşamın bitmez tükenmez kavgalarına, sevinçlerine ve dertlerine gömüleceğiz.

***

Ya sonra? Seçimlere üç gün kala, Türkiye'nin son 70 yılın en ciddi siyasi, toplumsal ve ekonomik bunalımının tam ortasında olduğunu hepimiz hissediyoruz. Bu seçimde, **bunalımdan nasıl çıkılacağına dair bir işaret, bir ipucu** bulmak istiyoruz.

Ama, yüksek sesle itiraf etmesek de, seçim sonuçlarının bugünkü kilitlenmeyi daha da derinleştirmesinden, siyasi iktidarı daha da parçalamasından, velhasıl bunalımı daha da derinleştirmesinden korkuyoruz.

Gizli gizli bir **mucize** bekliyoruz. Yerel yöneticilerimizi bize seçtiren demokratik seçimin içerdiği ötesinde bir mucize. 28 Mart sabahı gözlerimizi açtığımızda, Kürt sorununu da, İslam-laik gerginliğini de, Batı dünyasından kopma riskini de, hiperenflasyonu da, gecekonduları da, hepsini birden yok edecek bir mucize...

Biz seçmenler aslında mucizelere inanırız. Hiç çaba sarfetmeden hemen zengin etmeyi vadedenlere inanırız. Sıkıntı çekirmeden sorunları çözeceğini söyleyenlere de inanırız. Bizim hatalarımızın faturasını başkalarının ödeyeceğine de inanırız.

Siyasi kadrolarımız kendilerini seçen biz seçmenlere benzerler. İster iktidarda, ister muhalefette olsunlar, yaptıkları inanılmaz yanlışları seçmenin görmediğine inanırlar.

İkibuçuk yılda ülkeyi tarihinin en büyük bunalımına getiren hükümetin büyük ortağı **DYP** bu seçimden **birinci parti** çıkacağına inanıyor. Üç ayda % 70 devalüasyona, Parlatmentonun kimliğine kara leke gibi düşen "**dokunulmazlık**" olayına, tırmanan terröre, kapanan fabrikalara rağmen... Sizce bu bir mucize olmaz mı?

İkibuçuk yılda ülkeyi tarihinin en büyük bunalımına getiren hükümetin küçük ortağı, beş yıldır metropol kent insanları ile dargın bir yerel idarenin sahibi SHP, **İstanbul'u alacağına** inanıyor. **İSKİ** skandalına, çöp dağlarına, susuzluğuna, Boğaz yağmasına, gecekondularına rağmen... Sizce bu bir mucize olmaz mı?

İkibuçuk yıldır tutuculukta hükümetle yarışan **ANAP**, seçimlerde oy oranını arttıracığına inanıyor. **Özal**'ın reformist mirasını reddetmesine, vatandaşa yeni hiç bir şey söyleyememesine, iktidara gelmekten neredeyse korkmasına rağmen... Sizce bu bir mucize olmaz mı?

***

Her seçimin kendi bir mucizedir. Ama bu seçimden derinleşen bunalıma çözüm getirecek bir mucize sonuç beklemediğimi söylemeliyim.

Başka toplumların başka tarihlerde yaşadığı gibi, Türkiye insanı da, bir yanılma, düzeltme ve öğrenme sürecinde, epey cefa ve sıkıntı çekerek, sorunlarını ancak demokrasi içinde, **akıl, sağduyu ve uzlaşma ile çözebileceğini** keşfedecek.

Biz mucizelere inanmaktan vazgeçince, siyasetçilerimiz de hayal tacirliğini terkedip **yapılabilirin gerçekliğinde** dolaşmak zorunda kalacaklar. O zaman bunalımın çözümlerini beraberce üreteceğiz.

Bütün okurlarımın Pazar günü **mutlaka sandığa gitmelerini** diliyorum. Bir tek oy, Türkiye'yi, hatta dünyayı değiştirir. Seçimin mucizesi orada. **Gerçek bir mucize...** (24 Mart 1994)

ÖNCE GÜVENSİZLİĞİN GİDERİLMESİ GEREKİYOR

Ocak ortasında döviz piyasasında beliren krizden bu yana, Çiller hükümetinin en büyük kaygısı 27 Mart seçimlerine **asgari hasar** ile ulaşmak oldu. Bu nedenle, mali sektörden reel ekonomiye hızla yayılan bunalımın **vehametine** rağmen, hükümet popülist politikasını sürdürmeye çalıştı.

Şartlar ne olursa olsun, seçim öncesinde ciddi ekonomik tedbirlerin alınmasının siyaseten yanlış olduğu, Türkiye siyasi geleneğinin üstüne inşa edildiği kurallardan biridir. Rahmetli Özal, tabu kırıcı uslubunu bu konuya da uygulayarak, "**ben enayi miyim, seçim öncesinde zam yapayım**" özdeyişi ile bu kuralı seslendirmişti.

Seçimler yapıldı. Bu satırları yazarken sonuçlarını bilmiyoruz. Ama, seçim sonuçları ne olursa olsun, **Nisan ayı, ekonomi açısından son 70 yılının en kritik 30 günü olma özelliğini taşımaya devam ediyor.**

Bir hususun özellikle altını çizmek gerekiyor. Seçimden koalisyonun güçlenerek yada zayıflayarak çıkması, hatta gitmesi yada kalması, önümüzdeki kısa dönemin "**çok kritik olma**" özelliğini değiştirmiyor.

Ekonominin önündeki "**menü**" bunlardan bağımsız. Siyasi gelişmeler, sadece bu menüden hangi seçeneklerin tercih edileceğini etkileyecek. Bu tercihlere göre sonuçlar ortaya çıkacak.

***

Son üç ayın bize öğrettiği yalın bir gerçek var. **Normal olarak kamu açığını finanse eden iç ve dış finans piyasaları, açığın bu düzeyde devam etmesini kendileri için riskli buluyorlar.**

Dış piyasalar, bugünkü kamu açıklarının gelecekte Türkiye'yi bir **döviz krizine** sokacağını düşünüyorlar. Bu durumda, verdikleri borcu geri alamama, yada gecikerek ve zarar ederek geri alma ihtimali beliriyor. Dolayısı ile, yeni borç vermekten kaçınıyorlar.

Moody's ve **S & P** gibi "**rating**" kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmesi bu anlama geliyor.

İç piyasalar, bugünkü kamu açıklarının gelecekte **enflasyonda büyük artışlara** yol açabileceği kanısındalar. Bu durumda, kamunun teklif ettiği faizlerin enflasyonun altında kalmasından, yani kamuya borç verince reel olarak zarar etmekten korkuyorlar. Onlar da, yeni borç vermek istemiyorlar.

TL'nin üç ayda % 75 devalüasyonu ve gecelik faizlerin Cuma günü % 1000'i aşması iç piyasaların TL tutmakla ilgili bu korkusunu yansıtıyor.

Bence, önümüzdeki çok kısa dönemde, yani bir yada birkaç hafta içinde, ekonominin en önemli sorunu, iç ve dış finans piyasaları ile kamu otoritesi arasındaki bu güven bunalımını çözmektir.

Gerek TL gerek döviz cephesinde güven ortamı derhal tesis edilemediği takdirde, hem mali kriz derinleşecek, hem de reel ekonomi haketmediği bir ceza ödeyecektir.

***

İç ve dış finans piyasalarında bu düzeyde bir güven bunalımının oluşmasında, kamu açığının büyüklüğü kadar, koalisyon hükümetinin Eylül ayından itibaren, **oyunu kuralları ile oynamayı açıkça reddetmesi** önemli bir etkidir.

Ne demek oyunu kuralları ile oynamayı reddetmek? Çiller ve ekibi, hızla büyüyen kamu açığına rağmen **faizleri düşük tutmaya** karar verip bunu ilan ediyorlar. Profesyonel iktisatçıların ve ilgili kamuoyunun bütün uyarılarına rağmen bu politikayı uyguluyorlar.

Benzer arayışlar Demirel'in başbakanlığı döneminde de oluyor. Ancak, böylesine açık ve sistematik bir uygulama olanağını bulamıyorlar.

İktisat teorisi bu anlayışın bir ekonomiyi mutlaka **bunalıma, hiperenflasyona ve kaosa** götüreceğini söylüyor. Türkiye'nin ve başka ülkelerin deneyimleri, teorinin doğru olduğunu kanıtlıyor.

Açık piyasa ekonomileri, iktisat biliminin kurallarına çok duyarlılar. 1930'ların, 1950'lerin, 1970'lerin, hatta 1980'lerin ekonomisinde, kuralları bir süre askıya almak -hiç olmazsa kısa dönemde- o kadar zarar vermiyebiliyor. Ama, 1990'ların Türkiye'sinde ekonomiyi teorinin yönlendirmesini gerektiriyor.

Yanlış politikanın sadece dört beş ay uygulanması, ekonominin 13 yıllık birikimini tümüyle harcamaya yetiyor. Büyük zahmetlerle, büyük fedakarlık ve sıkıntılarla elde edilen kazanımları sıfırılıyor.

***

Demek ki, güven bunalımının ortadan kalkması yolunda atılacak hayati adım, hükümetin oyunu tekrar kuralları ile oynamaya başladığı ve bunu sürdüreceği konusunda **iç ve dış piyasaları ikna edebilmesidir.**

Çiller'in bunu yapabileceği konusunda çok ciddi şüpheler vardır. Ancak, bunlar kişisel değildir; popülist ve maceraperest tavıra yöneliktir. Popülizmi terkeder, doğru politikaları uygulamaya başlar ve bunlarda ısrar ederse, tereddütler ortadan kalkar.

Doğru politikalar nedir? İpuçlarını yukarıda verdik. Birincisi, kamu açığını **derhal küçültme** kararlılığını göstermektir. Kritik iki haftada, KİT ürünlerine yapılacak zamların yüksek tutulması ve kamu harcamalarını kısacak zecri önlemlerin alınması dışında seçenek yoktur.

İkincisi, piyasaların o kamu açığı riskini almak için talep ettikleri **faiz haddini** kabul etmektir. Bunun % 1000 mi, yoksa % 2000 mi olduğuna piyasalar karar verecektir.

Son beş yılın popülist maliye politikalarının yarattığı dengesizlikleri hiperenflasyon ve kaos ortamına düşmeden çözmek için gerekli zamanı ancak bu şekilde, **TL'ye ve hükümet politikalarına güveni** yeniden tesis ederek kazanabiliriz.

Aksi halde? Korkarım ki birkaç günlük bir gecikme yada küçük bir yalpalama bile Türkiye'yi geri dönülmez şekilde hiperenflasyon ve kaosu ortamına sürükleyecektir. (28 Mart 1994)

MEDYANIN SORUMLULUĞU

Bir yanda sorunların çözümünü sürekli geleceğe atan Çiller hükümeti... Diğer yanda bunalan ve önlerini göremeyen piyasalar... Ekonomide **belirsizliğin hakim olduğu** gergin ortam seçim sonrasında da sürüyor.

Ocak ortasında döviz piyasasında beliren krizden bu yana, Çiller hükümetinin en büyük kaygısı 27 Mart seçimlerine **asgari hasar** ile ulaşmak idi. Bu nedenle, mali sektörden reel ekonomiye hızla yayılan bunalımın **vehametine** rağmen, hükümet popülist politikasını sürdürmeye çalıştı.

Aslında, seçim öncesinde ciddi ekonomik tedbirlerin alınmasının siyaseten yanlış olduğu, Türkiye siyasi geleneğinin üstüne inşa edildiği kurallardan biridir. Rahmetli Özal, tabu kırıcı üslubunu bu konuya da uygulamış, **"ben seçim öncesinde zam yapacak kadar enayi miyim?"** özdeyişini seslendirmişti.

Hükümet, bu üç ayı, önce yavaş yavaş, sonra hızlanarak, kısa dönemli faizleri tırmandırarak atlattı. Seçimden önceki gün gecelik faiz % 1000'in üstüne çıkartıldı. Türkiye'nin **Guinness Rekorlar Kitabına** girmesi olasılığı belirdi.

Değerli dostum **Ali Rıza Kardüz**'ün köşesinde yayınladığı hesaplar, gecelik faiz haddinin bir yıl boyunca bu düzeyde tutulması halinde, devletin kullandığı paraya 17.665 katı (yüzde değil, katı) faiz ödemek zorunda kalacağını gösteriyor. Bu düzeyde bir reel faizin imkansız olduğunu anlamak için fazla hesap bilmek gerekmiyor.

***

Bu garip durumun, bıkmadan ve usanmadan tekrarladığımız gibi, iki temel nedeni var. Birincisi, maliye politikasında yapılması gerekenler yapılmıyor. Gerek KİT'lerden, gerek bütçeden gelen **dev nakit açığı** finans piyasasını zorluyor. Hükümet elini piyasalardan çekemiyor.

İkincisi, hükümetin uyguladığı politikalara iç ve dış piyasalarda büyük bir **güvensizlik** oluşmuş. Açığı normal olarak karşılayan iç piyasalar, hükümete birkaç günlük vadeden daha uzun süreli borç vermek istemiyorlar.

Seçim sonrasında oluşan manzara da çok içaçıcı değil. Devletin yıllık tempoda % 1.765.500 (yazı ile yüzde bir milyon yedi yüz altmışbeş bin beş yüz) faiz ödemeye razı olduğu bir ekonomide reel kesimin hızla çok ciddi bir bunalıma gireceğini öngörmek için kahin olmak gerekmiyor.

Buna rağmen, hükümetin temel sorunlara eğilmekte hiç de aceleci davranmadığını hayretle izliyoruz. DYP ve SHP arasında hükümetin devam edip etmeyeceği konusunda müzakereler sürüyor. Çiller, ANAP'ı yeni bir hükümet kurmaya çağırıyor.

Bütün bunlar, ekonomiyi istikrara kavuşturacak, piyasalar güven getirecek, faizlerin düşmesine rağmen doları bir düzeyde tutabilecek tedbirlerin daha da gecikeceği beklentisini yaratıyor.

Seçimler, ekonomide belirsizliği (ve dolayısı ile güvensizliği) azaltacak yerde, arttırmış gibi duruyor. Böyle anlarda, piyasalarda ani paniklerin oluşması riski de yükseliyor.

***

Bu durum beni iktisatçı olarak çok rahatsız ediyor. Bir açmazla karşı karşıya bırakıyor. **Okuyuculara karşı sorumluluğum**, gördüğüm gerçekleri bütün çıplaklığı ve acımasızlığı ile söylememi gerektiriyor. **Ekonomiye karşı sorumluluğum** ise, gereksiz bir panik havasının oluşmasına karşı durmamı gerektiriyor.

Birbiri ile çelişen bu iki sorumluluk arasında zor bir çizgiyi tutturmaya çalışıyorum. Eminim ki, diğer gazeteci, yazar, akademisyen, vs. kamu oyunu bilgilendirme ve etkileme durumundaki arkadaşlarım da aynı rahatsızlığı hissediyorlar. Aynı deritten muzdaripler.

Hem kamuoyunu uyaralım; onun gerçekleri görmesini ve ekonomide yakın ve orta vadede neler olabileceğini daha iyi anlamasını sağlayalım... Hem de, çizdiğimiz tablo çok kötü bile olsa, gereksiz paniklerin oluşmasına yol açmayalım...

Böyle ekonomik bunalım anlarında **medya gücünü** elinde tutanlara çok büyük sorumluluk düşüyor. Bu gücü kullanmaları **özenle, bilinçle ve tarafsızlık içinde** gerekiyor.

***

Seçim sonuçları, özellikle İstanbul ve Ankara'da Anakent Belediye Başkanlığını **Refah Partisinin** kazanması, benzer bir tartışmayı siyasi düzeye taşıdı.

Seçimden çıkan tablo, iki metropol kentin yazılı ve sözlü medyayı yakından izleyen ve ondan etkilenen kesimlerinin beklemedikleri bir sonuçtu. Çünkü, medya, toplumdaki eğilimleri izleyicilerine **aktarmamış yada aktaramamıştı**.

Medyanın sunduğu gerçek ile toplumda varolan gerçeğin farklı olması, sonuçta siyasi gerçeği belirledi.

Gerçeği kendi istediği yönde manipüle etmeye çalışan medya, hem kendisinin hem de izleyicilerinin en istemediği yönde bir sonucun ortaya çıkmasına yol açtı.

27 Mart seçimlerinden çıkartacağımız çok ders olduğunu sanıyorum. İki türlü, dar bölgesel ve önseçimin seçmen tarafından yapıldığı bir seçim sisteminin demokrasinin sağlıklı işleme için ne kadar önemli olduğu bunlardan biri.

Medyanın topluma gerçeği yansıtan bir güç olabileceği kadar gerçeği ters yüz edebilen bir güç olabileceğinin anlaşılması ise bir diğeri.

Özgürlükçü rejimlerde medya büyük bir güç. O nedenle büyük sorumluluğu da var. **Demokrasiyi öğrenmek, biraz da bu gücü böyle bir gücün gerektirdiği sorumluluk içinde kullanmayı öğrenmek.**

Yerel seçimlerin ve ekonomik bunalımın bizlere bu açıdan öğretici olmasını temenni ediyorum. (31 Mart 1994)

PARAYI NASIL YATIRMALI?

Ekonomideki istikrarsızlık, nakit tasarrufların nasıl değerlendireceği konusunda tereddütler yaratıyor. Pek çok kişi ne yapması gerektiğini soruyor.

İktisatçı iyi bir yatırım danışmanı değildir. Çünkü, özellikle kısa dönemli piyasa değişimlerini sadece iktisadi verilerden hareketle tahmin edebilmek çok zor, hatta imkansızdır.

Ancak, bugün Türkiye'nin içinde bulunduğu gibi olağandışı durumlarda, piyasaların ufku bir kaç gün, en fazla bir kaç hafta ile sınırlanınca, iktisatçının tahmin ve beklentileri piyasa içindeki kişileri de ilgilendiriyor.

***

Şu anda tasarrufçunun aklını kurcalayan temel soru, **TL ile döviz arasındaki tercihtir**. Borsa gündemde alt sıralara düşmüştür.

Son üç ayda döviz tutanların TL tutanlara göre daha karlı olduklarını görüyoruz. Bunun nedeni çok açıktır. Yılbaşından bu yana, **fiili devalüasyon enflasyondan ortalama üç katı daha yüksektir**.

TL faizleri genellikle enflasyon civarında, yada birkaç puan üstünde seyrediyor. Ocak-Mart enflasyonu % 25, belki % 30 çıkacak.

Demek ki, 1994'ün ilk çeyreğinde tasarrufunu vadeli mevduatta tutanlar, **enflasyonun altında** bir faiz almış oldular. Buna karşılık, dövizde tutanlar, tasarruflarının enflasyonun **çok üstünde** değer kazandığını gördüler.

Bir diğer ilginç gelişme, hızlı devalüasyon ve mevduat faizlerinin yükselmesi sonucu, ellerinde uzun vadeli kamu kağıtları tutanların çok zarar etmesidir. Bunlar, ellerindeki tahvil ve bonoların satış fiyatının alışı fiyatının altına düştüğünü gördüler.

Öte yandan, özellikle Mart ayı içinde, gecelik ve birkaç günlük repo faizleri inanılmaz düzeylere yükseldi. Bu enstrümanı kullanabilen büyük tasarrufçular ve firmalar, dövizin üstünde bir getiri elde edebildiler.

***

Önümüzdeki günlerde de, döviz mevcut tasarruf enstrümanları arasında **en az riskli olan** gibi duruyor.

Türkiye'de tasarrufçu genellikle ABD dolarını ve DM'yi tercih ediyor. Her iki ülkede enflasyon son derece düşük. ABD'de % 3, Almanya'da % 4 civarında. Demek ki, döviz tutanların orta vadede enflasyondan zarar etmeleri ihtimali yok denecek kadar az.

Riski düşük olduğu ölçüde, dövizin reel getirisi de son derece az. Dolar ve marka ödenen faizler % 3-6 etrafında dolaşıyor. Yani, reel faiz % 0-2 oluyor. **TL riskini taşımak istemeyenler için, döviz hala güvenilir fakat düşük reel getirisi olan bir yatırım aracı.**

Dövizle ilgili tek olumsuzluk, 1989-90 döneminde olduğu gibi, devalüasyonun tekrar enflasyonun altında seyretmesi ihtimalidir. Arada sırada, kısa süre için bu tür eğilimler belirse bile, orta vadede Türkiye'nin aşırı değerli döviz kurlarına dönemeyeceğini kabul etmek gerçekçi olur.

***

TL'de durum tersine. Uygulanacak ekonomik paket henüz ortaya çıkmadı. Enflasyonda ani ataklar söz konusu olabilir. Bu sütunlarda sık sık belirtilen hiperenflasyon tehlikesi henüz atlatılmış değil.

Buna karşılık, son günlerde yaşadığımız gibi, repo ve gecelik interbank faizleri, mümkün tüm enflasyon düzeylerinin kat kat üstünde seyrediyor. Gecelik % 400'ün bir aylık getirisi % 40 civarında. % 600 için bu sayı % 60'lara çıkıyor. % 1000'in bir aylık getirisi ise % 125'e varıyor.

Riskinin çok yüksek olmasına karşılık, TL cinsinden tutulan tasarrufların o ölçüde yüksek reel getiri sağlaması ihtimali var.

Ocak-Mart döneminde dövize geçen tasarrufların bir bölümünü tereddüte sevkeden konulardan biri de bu. "Acaba dövizden repoya geçsem mi?" sorusu pek çok kişinin aklına geliyor.

***

Önerilerimiz nedir? Bankalardaki döviz ve TL mevduatının oranları, tasarruf miktarı küçük olduğu yada bu işe ayıracak zaman bulamadığı için banka mevduatını tercih edenlerin zaten büyük ölçüde dövize geçmiş olduğunu gösteriyor.

Geçmeyenler yada geçemeyenler, bankaların ufak gecikmelerle de olsa TL mevduatına gerçekleşen enflasyon civarında faiz ödemeye devam edeceklerini umut ve temenni edecekler.

Devlet tahvili ve repoyu kullananlar, risk alma arzularına bakacaklar. **Spekülatör ruhlu** olanlar, her gün hangisinin daha yüksek getiri sağlayacağı beklentilerine göre repo ile döviz arasında gidip gelecekler.

İyi tahmin yaptıkları ölçüde çok para kazanacaklar; kötü tahmin yaptıkları ölçüde çok para kaybedecekler. Bu ise biraz kumara benzer.

Dikkatli bir tasarrufçu **50-50 ilkesini** gözetebilir. Tasarrufunun yarısını dövizde tutar. Reel getirisi azdır ama riski sıfırdır. Öbür yarısını repoya koyar. Risklidir fakat yüksek getirisi vardır.

İstikrar paketinin özellikleri ve paketi uygulama iradesi olup olmadığı belirginlik kazanıncaya kadar kadar, yatırımcıya tavsiyem, yüksek getiri beklentisinden çok tasarrufunu koruma güdüsü ile davranmasıdır.

(4 Nisan 1994)

İSTİKRAR PAKETİ, DÖVİZ KURU VE TL'YE GÜVEN

Bir piyasa ekonomisinde, uygulanan herhangi bir politikanın başarılı olup olmadığına kim karar verir?

Politikayı tasarlayan ve uygulamaya koyan **hükümet mi?** Elbette hayır. Genelde hükümetler politikalarının başarılı olduğunu peşinen ilan etme eğilimini taşırlar. Türkiye'de bu eğilim biraz daha fazladır. Çiller hükümetinin kendi kendini başarılı ilan etme eğilimi ise Türkiye ortalamasının bile epey üstünde.

Politikayı halka aktaran ve analiz eden **gazete ve TV'ler mi?** Elbette hayır. Yazılı ve sözlü basın, tarafsız kalma çabalarına rağmen, taraf olur. Bir yandan siyasi eğilimine göre hükümete karşı çıkar yada destekler. Diğer yandan

okuyucusu (yani müşterisi) olan geniş kütlenin duygularından kopmamağa çalışır.

Peki, başarıya kim karar verecek? Elbette piyasalar. İrili ufaklı yüzbinlerce, hatta bazen onmilyonlarca **anonim karar_biriminden** oluşan piyasalar, politikaları başarıya yada başarısızlığa götürecektir olan değerlendirmeyi yaparlar.

Anonim sözcüğünün özellikle altını çizmek gerekir. Piyasa sistemi geliştikçe, bireysel veya az sayıda ekonomik aktörün, sonucu etkileyecek davranışta bulunma umudu ve olasılığı azalır. Büyük kütlenin, sıradan vatandaşın etkinliği artar.

***

Dünkü yazımda, 5 Nisan paketi üstüne "**İlk İzlenimleri**" verirken, iki hususu vurguladım.

Birincisi, ekonominin kısa dönemli acil sorununun, **piyasalarda TL'ye güvenin** yeniden tesis edilmesi olduğu idi. Önlem paketini öncelikle bu açıdan ele almak gerekiyordu.

İkincisi, getirilen önlemlerin, güven bunalımını ortadan kaldıracak kadar radikal unsurlar taşıdığı konusunda **tereddütlerin** ifade edilebileceği idi. Piyasaların paketi nasıl değerlendireceklerini kestiremiyordum.

***

Son iki günde döviz piyasasının davranışı, bizi önlemler paketinin başarı şansı açısından kötümser olmaya itiyor.

Zaten yılbaşından 4 Nisana kadar % 100 devalüasyon yaşayan TL'nin, 5 ve 6 Nisan'da, iki gün üst üste kritik % 10 sınırının üstünde değer kaybetmesi son derece tehlikeli bir gidişata işaret etmektedir.

21 Mart'ta bu sütünde yayınlanan "**Hiperenflasyon böyle başlar**" adlı yazımda, üstüste gelen günlük % 10 civarındaki devalüasyonlara çok dikkat etmek gerektiğine işaret etmiştim.

Başka ülkelerin deneyimleri, bunun hiperenflasyonun öncüsü olduğunu gösteriyor.

Döviz piyasası, bize piyasaların önlem paketi ile ilgili ilk değerlendirmesini görmek ve anlamak olanağını veriyor. Döviz kuru, piyasaların Çiller hükümetine ve 5 Nisan kararlarına nasıl baktığını yansıtıyor.

Piyasaların yargısını sevmeyebiliriz. Ama, sevsek de sevmesek de kabul etmek, o yargıyı veri alarak neler yapabileceğimizi düşünmek zorundayız.

Piyasaların tepkisi çok açıktır. Önlem paketi, ekonominin karşı karşıya olduğu sorunları çözmek için yeterli kabul edilmemektedir. Bu ise, TL'ye güveni arttıracak yerde, büsbütün azaltmıştır.

Dövizin yükselişi, Çiller hükümetinin istikrar programının TL'den kaçışı hızlandırdığını söylüyor.

Ev kadınından banka genel müdürüne, küçük tasarruflardan büyük sermayedara, piyasaları oluşturan milyonlarca insan, Çiller hükümetine ve istikrar paketine karşı duydukları güvensizliği, döviz alıp kendilerini korumaya çalışarak dile getiriyorlar.

***

28 Mart'ta bu sütünde yayınlanan “**Önce Güvensizliğin Giderilmesi Gerekıyor**” adlı yazımda, “**bence, önümüzdeki çok kısa dönemde, yani bir yada birkaç hafta içinde, ekonominin en önemli sorunu, iç ve dış finans piyasaları ile kamu otoritesi arasındaki bu güven bunalımını çözmektir**” demiştim.

Başbakan Çiller'in son bir hafta boyunca yaptığı çalışmalar, kendisinin ve ekibinin basına sızdırdığı bilgiler, durumun vehametinin anlaşıldığı ve gerekenin yapılacağı yönünde bir umut havası, **dikkatli bir iyimserlik** oluşturdu.

Medya, ekonominin gelmiş olduğu noktada acil müdahale gerektiğini kavradı. Bilinçli bir tutum takındı, fevkalade **sorumlu davrandı**. Ucuz popülizme yada miyop siyasi hesaplara itibar etmedi.

Bütün bunlara rağmen, son iki günde döviz cephesindeki gelişmeler, istikrar programının piyasaları TL'ye tekrar güven duyma konusunda **ikna edemediğini** gösteriyor.

Bundan sonraki değerlendirmelerimizi ve uyarılarımızı, bu gerçeği göz önünde tutarak yapmalıyız.

İşaleminden sendikalara, basından siyasi partilere, kamuoyunun oluşmasında etkinliği olan bütün kesimlerin sağduyusunu ve serinkanlılığını koruması, paniğe kapılmaması, **sorumlu ve bilinçli** davranması çok önemli.

Ancak, esas sorumluluk Çiller'e, hükümete, koalisyon ortağı partilere düşüyor. Paketin piyasalardan geri döndüğü gerçeğini kabul edip, bir an önce piyasaları ikna edecek diğer önlemleri devreye sokma **kararlılığını ve cesaretini** göstermeleri gerekiyor.

Önümüzdeki bir veya birkaç hafta, Türkiye açısından yakın tarihin en kritik dönemi olma vasfını sürdürüyor. (7 Nisan 1994)

“SIKI PARA POLİTİKASI” ÜSTÜNE

Ekonomide olup bitenler, ve bunlara kamuoyunun tepkisi, yazılarımızı yavanlaştırıyor. Ders kitabı havası oluşuyor.

Bugün, para politikası üstünde durmak istiyorum. Türkiye'de “**sıkı para politikası**” kavramı çok olumsuz çağrışımlar yapar. IMF'i anımsatır.

Pek çok çevrede, “sıkı para politikasının” ülkeye IMF tarafından zorlandığı düşünülür. IMF, bu nedenle bütün kötülüklerin kaynağı olarak görülür. Neredeyse KGB, CIA gibi, bir komplo merkezi olarak düşünülür.

İlginç olan, başka konularda birbirinden çok farklı düşünen kesimlerin, “**sıkı para politikasına**” karşı çıkmakta birleşmeleridir. Bu arada biraz kavram kargaşası da olur. Para politikası ile ilgisiz uygulamalar da “**sıkı para**” kavramına dahil edilir.

***

Piyasa sisteminde, hükümet makro dengelere iki araçla müdahale eder; “**maliye politikası**” ve “**para politikası**”

Makro politika, bu ikisinin toplamıdır. Dolayısı ile, uygulanan para politikasının anlamı, ancak ve ancak uygulanan maliye politikasının özellikleri bilinince kavranabilir.

Maliye politikası, kamunun gelir ve harcama düzeyi tarafından belirlenir. Merkezi ve yerel idarelerin bütçeleri, KİT'ler, sosyal güvenlik kurumları ve diğerleri (örneğin fonlar) bir bütün olarak alınır.

Maliye politikasının sonucu, kamu açığının milli gelire oranı tarafından ölçülür. Buna **Kamu Borçlanma Gereksinimi -KBG-** deniyor.

Kamu gelirlerini arttırarak yada kamu harcamalarını kısarak KBG'yi düşüren (veya tersini yapan) önlemler, maliye politikası kapsamına girer.

Açığın büyümesi ekonomiye genişletici (enflasyonist) etki yapar. Açığın küçülmesi daraltıcı (anti-enflasyonist) baskı yaratır.

Örneğin, hükümet 5 Nisan'da **daraltıcı bir maliye politikası** yürütmek istediğini açıklamıştır.

***

Para politikasının iki temel aracı vardır: **emisyon miktarı ve faiz hadleri**. Bunlar, kamu açığının büyüklüğüne ve nasıl finanse edileceği kararına bağlıdır.

Açık para basılarak finanse edilirse, faizler düşük olur. Bu durumda, açık küçük bile olsa, ekonomide önce yapay bir hızlı büyüme, sonra enflasyon ve ödemeler bilançosu sorunları belirir. İkinci aşamada ülke parası değer kaybeder.

Açık piyasalardan borçlanarak karşılanırsa, faizler yükselir. Bu durumda, özel kesimin yatırım ve tüketim harcamaları düştüğünden büyüme yavaşlar.

Milli gelirdeki düşüş ithalat talebini azaltırken ihraç edilebilir fazlayı arttırdığından, ödemeler dengesi rahatlar; ülke parasının değer kaybetmesi yönünde bir baskı oluşmaz.

Ekonomideki yavaşlama, kamu açığının enflasyonist etkisini telafi ettiğinden, enflasyon olmaz.

***

Maliye politikasının enflasyonist etkilerini yüksek faizler ve emisyonun denetlenmesi yolu ile **büyüme hızını düşürerek** nötralize eden politikaya “**sıkı para politikası**” denir.

Hükümet, esas sorunun kendisinde olduğunu hatırlatan ve maliye politikasındaki sorumsuz davranışının olumsuz sonucunun derhal görülmesini sağlayan sıkı para politikasını sevmez.

Kamu açığı küçüldükçe, sıkı para politikasına ihtiyaç kalmaz.

Enflasyonist maliye politikasına rağmen faizlerin büyümeyi yavaşlatmayacak düzeylerde tutulması ise “**müsamahakar para politikası**” diye adlandırılır.

Hükümet, kendi sorumsuz davranışını sakladığı için bunu sever. Ancak, ekonomi sevmez. Çünkü, kısa süre sonra enflasyon hızlanır.

Piyasa ekonomilerinde, enflasyonist maliye politikasına rağmen düşük faiz politikası uzun süre uygulanırsa, ödemeler bilançosundan ve döviz kurundan başlayan bir ekonomik kriz oluşur. Büyüme hızı kriz nedeniyle düşer.

Kriz içinde “müsamahakar para politikası” hiperenflasyon getirir.

Örneğin, 5 Nisan sonrasındaki belirsizlik, hükümetten para politikası konusunda **çelişkili işaretler** gelmesinden kaynaklanmıştır.

***

Büyük kamu açıklarını düşük faizlerle götürmeye çalışan anlayışa, "**popülist politika**" denir. Sonucu daima yüksek enflasyon, bunalım, hatta kaostur.

Kamu açığı ne kadar büyük olursa olsun, fiyat istikrarının sıkı para politikası ile sağlanabileceğini düşünenlere "**monetarist**" denir. Bu yöntemin kalıcı başarı sağladığına pek raslanmamıştır.

Hem kamu açıklığının küçük, hem de faizlerin enflasyona izin vermeyecek düzeyde olmasını savunan anlayışa "**muhafazakar**" denir. İstikrar içinde hızlı büyümenin önkoşulu budur.

İstikrar programının başarı şansının bu çerçevede değerlendirilmesi gerekiyor. (11 Nisan 1994)

HÜKÜMET DEVAM ETMELİ

Ekonomide derinleşen sorunların kamu maliyesinden kaynaklandığı anlaşıldıkça, çözümün siyasette yattığı da kavranıyor. Bu da, dövizdeki spekülasyonu aratmayacak düzeyde **siyasi spekülasyon** üretiyor.

İşalemini umutlandıran **ANAP-DYP birleşmesi, yani ANAYOL formülü**, medyayı bir süredir işgal ediyordu.

Son günlerde, ekonomik bunalıma bir başka siyasi çözüm olarak Anayasanın **119.uncu maddesinin** Cumhurbaşkanı'na verdiği yetkiler hatırlandı.

Geri planda ise, silahlı kuvvetlerin, daha önce üç defa olduğu gibi, **siyasete müdahale etmesinin** ekonomik bunalımdan çıkışı kolaylaştıracağı beklentileri seziliyor.

Kamuoyunun bu tür senaryolara karşı çıkması gerektiğini düşünüyorum. Aşağıda açıklayacağım nedenlerle, **bu hükümetin devam etmesini savunuyorum.**

***

Birincisi, konjonktür bir hükümet bunalımı riskini kaldıracak kadar rahat değil. Şubat ortalarından bu yana, piyasaların ufku iyice kısaldı. İktisadi karar birimleri, en çok birkaç günü tahmin edebiliyorlar. Daha ilerisi hakkında beklenti oluşturamıyorlar.

Mali krizin bu boyutlara gelmesinin tek sorumlusunun Çiller hükümeti olduğunu kabul ediyorum.

Mali krizin tam orta yerinde bir hükümet bunalımı belirmesinin, zaten çıldırmaya müsait finans piyasalarında tamiri olanaksız hasarlar yapmasından korkuyorum.

24 saatin uzun dönem olduğu, günlerin tek tek sayıldığı bir ortamda, eksiği ve fazlası ile bir hükümetin varlığı, yani siyasi istikrar, küçümsenmeyecek bir avantaj oluyor.

***

İkincisi, Türkiye'yi bugünkü krize getiren "**popülizm**" anlayışının kalıcı bir şekilde tedavisi için bu hükümetin devam etmesi çok önem taşıyor.

Popülist politika uygulayanlar için ideal senaryo, ilk olumsuz sonuçlar belirince iktidardan ayrılmaktır. Böylece, bunalım ve çektirdiği sıkıntılar **başka bir iktidarın pasifine yazılır.**

Popülist politikacı, ekonomi kendisini toplayınca tekrar ortaya çıkar ve kaldığı yerden devam eder. Sonuçta o bunalımdan kurtuluruz ama nedeni olan popülizmden kurtulamayız.

İki yıl boyunca aşırı popülist politikalar uygulayan **DYP-SHP koalisyonunun** bunalım boyunca da yönetimde kalması iyi bir fırsat yaratıyor.

Çünkü, iç ve dış piyasalar ve ekonominin gerçekleri, hükümeti politikasını değiştirmeye zorluyor.

5 Nisan istikrar paketi açıldı. Vergi yasaları Meclise sevkediliyor. Büyük zarar eden KİT'ler kapatılacak. Büyük bir ihtimalle IMF'le öyle yada böyle bir anlaşmaya gidilecek.

Yani, hükümet son iki senede söyledikleri ve yaptıklarının tam tersi bir uygulamaya gidecek ve bunun siyasi faturasını göğüsleyecek.

Bunu yapabilirse, popülist bir söylemle iktidara gelmesine ve iktidarının ilk iki buçuk yılında aşırı popülist politikalar uygulamasına rağmen, iktidar dönemini **popülizm karşıtı politikalarla tamamlayacak.**

Gerek ekonomimiz, gerek siyasi yaşamımız açısından tarihi bir dönüm noktası daha aşılmış olacak.

Ya yapamazlarsa? Ya koalisyon hükümeti ekonomiyi hiperenflasyona ve kaosa götürürse? Böylece işin siyasi boyutuna geliyoruz.

***

DYP-SHP koalisyonu Genel Seçimlerde seçmenin verdiği yetki ile kuruldu. Türkiye'yi uzun süre rakip olarak yöneten iki temel geleneğin bir araya gelmesi ile oluştu.

Koalisyonun başarısızlığı halinde, siyasi kilitlenmeyi çözüme yetkisi gene seçmendedir. Başka hiç kimsede değildir ve olamaz.

Bu hükümetin mevcut bunalımı çözemediğini ve çözemeyeceğini kanıtlanması halinde, derhal **yeni bir seçim kanunu ile erken seçimlere gidilmelidir.**

Demokrasi, olağanüstü durumların olağan hükümetler tarafından yönetildiği rejimdir. Demokrasilerde, başarısız iktidarlar seçmene giderek değiştirilir.

Toplumun olağan gelişmesine müdahale edilmesi sonucunda ortaya çıkan **yapay siyasi yapılar** kısa dönemde bazı sorunları çözer gibi dursalar da, uzun dönemde çözdüklerinden çok daha fazla ve çok daha tehlikeli sorunlar yaratırlar. Geçmiş deneyimlerimizden bu konuda yeterince ders almadık mı?

Koalisyon hükümetinin ilk seçime kadar devam etmesi ve toplumun bu bunalımın **olağan demokratik mekanizmalarla aşılabildiğini görmesi**, belki de Türkiye'nin uzun dönemde en büyük kazancı olacaktır. (14 Nisan 1994)

TURGUT ÖZAL'I HATIRLIYORUZ

Bir yılda ne kadar çok şey değişti. Kendisine güvenen ve güvenilen Türkiye buhar oldu uçtu. İyimserliğin yerini karamsarlık, pembe rüyaların yerini karabasanlar aldı.

Bir insanın aramızdan ayrılması bu değişikliği açıklar mı? Yoksa, Türkiye'yi bugünkü durumuna getiren derinden gelen yapısal bir dalga mı?

Başka türlü de sorabiliriz: **Özal sağ olsa, aynı bunalımı aynı yoğunlukta mı yaşadık?**

Bu sorulara sağlıklı ve bilimsel bir cevap vermek için vakit erken. İleride, tarihçiler **"1994 bunalımını"** en küçük ayrıntısına kadar inceleyecekler. Sisleri dağıtacaklar. Daha net görmemizi temin edecekler.

Bize sezgilerimiz kalıyor.

Bir yandan, bugünkü bunalımın esas nedeninin değişimi yönetmekte aciz kalan siyasi yapılar ve onları destekleyen bizler -hepimiz- olduğunu hissediyoruz.

Diğer yandan, bazen bir kişinin, hatta tek başına bir kişinin, tarihin seyriyi pekala değiştirebildiğini biliyoruz.

***

Ekonomiye bakışında rahmetli Özal'ı kendisinden önceki ve sonraki siyasetçilerden ayırdeden neydi? Bence ayrışma noktası birkaç sözcükle özetlenebilir.

Özal liberaldi. Popülist değildi.

Aklını popülist safsatalarla yitirmemiş bir profesyonel iktisatçı için Özal'ın söylediklerinin ve yaptıklarının hiç bir yeni yada olağandışı yanı yoktu.

Ekonomik liberalizm, iyi tanımlanmış, kendi içinde tutarlılığı olan, denenmiş, başarıları ve eksiklikleri kanıtlanmış bir düşünce ve icraat platformudur.

Ekonomik liberalizm ders kitaplarında anlatılır. Teorisini de, pratiğini de öğrenmek son derece kolaydır.

Bizim yerine göre **"gelişmiş"**, **"zengin"**, **"sanayileşmiş"**, vs. sıfatları ile tasvir ettiğimiz **"Batı ekonomilerinin"** tümü ekonomik liberalizmin örnekleridir. Oralarda, liberal ekonomiyi savunan lider şaşırtıcı olmaz.

***

Ama Türkiye şaşırdı. Çünkü, ilk kez Başbakanlık, hatta Cumhurbaşkanlığı makamına yükselen bir siyasi lider liberal söylemi benimsiyordu. Açıkça ve cesaretle **özel mülkiyeti, piyasa mekanizmasını, açık ekonomiyi** savunuyordu.

Popülist politikacıların kendi içine kapattıkları Türkiye'nin önüne dış dünyadan korkmamayı, küreselleşmeye katılmayı, sanayi ülkeleri ile rekabeti koyuyordu.

"Biz bize benzeriz" hurafesi ile beslenen popülist yerelliğin karşısında evrensel bir ideolojiye, liberalizme referans yapıyordu.

Hem icraatına, hem de kendisine yönelen tepkinin temelinde bence bu gerçek, yani **"kökü dışarıda"** bir **"beynelminelci"** olması, ekonomiyi popülist milliyetçiliğin akıl dışı kalıplarının dışına taşıması yatıyordu.

İthalat yasaklarının kaldırılması ve TL'nin konvertibilitesi, Türkiye ekonomisinin simyadan kimyaya, yerel folklordan "küresel akıla" geçmesini simgeledi.

***

Ya yapmadıkları yada yapamadıkları? Birşeyler eksik kalmış olmalı ki, Türkiye bu kadar kısa sürede böylesine ağır bir ekonomik bunalıma düştü.

Bence, sorun, Cumhurbaşkanlığının son dönemi hariç, karmaşık bir sanayi toplumunda ekonomik başarının siyasi koşullarına fazla kafa yormaması oldu.

Liberalizmin ekonomi ile sınırlı kalamayacağını, ancak ve ancak siyasi liberalizmle birlikte tutarlı bir bütün oluşturduğunu kavramadı. Bir anlama, siyasi liberalizmin ekonomiye etkisini küçümsedi. Yanıldı.

Yanılgısı, kamu maliyesinde dengenin tutturulmasına olanak verecek siyasi reformları yapmamasında somutlaştı. Gerçekleştirdiği reformlarla ekonomi çeşitlendi, karmaşıklaştı ve gelişti. Ama geliştikçe, ikel siyasi yapının ürettiği kamu maliyesinin sorunları arttı.

Evrensel akıla ulaşamayan siyasi yapı içinde, ekonomi serpildikçe bütçeyi denetlemek, kamunun akıl dışı israfını engellemek zorlaştı. Kamu kesimi açıkları hızla büyümeye başladı. Ekonominin kaldıramayacağı düzeylere tırandı.

Özal, **siyasi liberalizmi** zamanında önemsemediği için popülizme nihai darbeyi vuracak mali disiplini sağlayamadı. **Bütçeyi denkleştiremedi.**

Liberal ekonomilerde enflasyona karşı en etkili mücadele aracının demokrasi olduğunu çok geç anladı. Demirel, İnönü ve Çiller popülizminin kısa sürede ülkeyi yangın yerine çevirmesinin önkoşulları böylece oluştu.

***

Eksiği ve fazlası, sevabı ve günahı ile, rahmetli Turgut Özal'ın modern Türkiye'nin oluşumunda anahtar rollerden birini üstlenen lider olarak tarihe geçeceğine eminim.

Doğrusu, aramızda kalsa idi belki de herşey bu kadar çok bozulmazdı, bugün geleceğe çok daha iyimser bakardık diye düşünüyorum.

Ama karamsar değilim. Türkiye'nin, ekonomik ve siyasi liberalizmi aynı çatı altında buluşturup **evrensel akıla yönelişini** sürdüreceğine inanıyorum. (18 Nisan 1994)

IMF'NİN GETİRDİKLERİ

Başbakan Çiller'in IMF ile anlaşmaya gidileceğini açıklaması, iktisat politikası tartışmalarına yeni bir boyut getirdi.

Kamuoyu, bu adımı genellikle olumlu karşıladı. Bazı çevrelerde aşırı iyimserlik eğilimleri belirdi. Diğerleri ise, tereddüt ve korkularını ifade etmeyi sürdürdüler.

Sonuçları değerlendirmeden önce, IMF ile "stand-by" anlaşmasının anlamını iyi kavramalıyız. Anlaşma şartları somutlaştıkça, daha ayrıntılı analiz yapabiliriz.

***

Türkiye'nin bundan önce yaşadığı iki büyük “popülist dalga”, 1958 ve 1980’de IMF ile yapılan anlaşmalarla noktalanmıştı. O dönemlerde iktidarda ve muhalefette hakim olan “popülizm”, IMF’yi kamuoyuna bir öcü gibi sunmuştu.

Türkçe adıyla “**Uluslararası Para Fonu**”, neredeyse CIA ve KGB gibi, bir gizli örgüt, bir nifak odağı şeklinde tahayyül edilmişti. Gerçek çok farklıdır.

1944 yılında ünlü **Bretton Woods Anlaşması**, savaş sonrası için uluslararası ticaretin genel kurallarını saptamaya çalıştı. En önemli konulardan biri, düzgün işleyen bir ticaret sisteminin gerektirdiği uluslararası likiditenin sağlanması idi.

İki savaş arasında, **Altın Standardı**, bu likiditeyi sağlamakta yetersiz kalmıştı. Hatta, **1929 Buhranının** bütün dünyaya yaygınlaşmasında ve neticede derinleşmesinde önemli bir etken olmuştu.

Dış ticarete veya dövizde sorunlarla karşılaşan bir ülke, altın kaçışını engellemek için mecburen iç talebini kısarak ithalatını azaltıyordu. Böylece, uluslararası ticarete bir “**domino etkisi**” başlıyor, ülkeler birbiri ardından resesyona giriyordu.

Bretton Woods Anlaşması, iki savaş arasının savaş sonrasında tekrar yaşanmaması için imzalandı.

***

IMF uluslararası düzeyde bir “**yardımlaşma sandığı**” olarak düşünüldü. Nitekim adı da ondan “**Fon**” olarak saptandı. **Üye ülkeler, sıkıntıya düştüklerinde bu fondan yardım alacaklar, durumlarını düzeltince de yardımı geri ödeyeceklerdi.**

Dolayısı ile, fonun bir yaptırım gücü yoktu. Ülkeler isterlerse fona başvuracaklar, istemeyen bildiği gibi iktisat politikasını sürdürecekti.

Fonun kaynakları ise, üye ülkelerin yaptıkları katkılardan ve finans piyasalarından aldığı borçlardan oluşacaktı.

Döviz krizi ile karşılaşan bir ülke, artık sorunlarını çözmeye çalışırken, ekonomisini daraltmak zorunda kalmayacaktı. Onun yerine, ithalatını **fondan temin ettiği dövizlerle** sürdürebilecekti.

Böylece, bir yada birkaç ülkenin dış ödeme sorunları ile karşılaşmasının, dünya ekonomisinde kümülatif bir daralmaya yol açması ihtimali azalacaktı.

***

IMF'nin kuruluş amacının, bugünün Türkiye'sine tıpatıp uyduğunu görüyoruz. Demirel ve Çiller hükümetlerinin yanlış politikaları sonucunda, Türkiye’de bir güven bunalımı oluştu.

Bu da, döviz fiyatında ani bir patlamaya yol açtı. Enflasyonun tümüyle denetimden kaçması korkusu, dövizdeki artışı faizlerle dengeleme zorunluluğunu getirdi. Ekonomi, bir yandan gereksiz ve çok hızlı bir devalüasyon yaşarken, diğer yandan faizler tüm ekonomik faaliyetleri durduracak noktaya yükseldi.

Üç aydır, döviz ve güven bunalımından, ekonomiyi gereksiz yere ve aşırı derecede daraltarak kurtulmaya çalışıyoruz.

IMF kredisi döviz kuru üstündeki baskıyı azalttığı ölçüde faizlerin düşmesine olanak verecek.

Ekonomi, popülist politikalarından sağlıklı maliye ve para politikalarına geçme uğraşı verirken gereksiz ve acı bir depresyon yaşamak zorunda kalmayacak.

Yardımlaşma fonundan çektiğimiz kaynaklar, geçiş dönemini daha az sıkıntı ile atlattığımızla olanak sağlayacak.

***

Buraya kadar çok güzel de, bir de püf noktası var. Fonun kaynaklarını kullanmak için, bunların **geri ödeneceğini** kanıtlamak gerekiyor. Yani, krize yol açan esas nedenlerin ortadan kaldırılacağını teminat altına almadan, IMF hiç bir ülkeye kredi vermiyor.

Popülist iktidarları en çok rahatsız eden de bu. Onlar, aslında krediyi eskisi gibi har vurup harman savurmaya devam etmek için istiyorlar. IMF buna izin vermeyince çok kızıyorlar.

Krizin nedeni daima kamu açığının ekonominin kaldıracağı düzeyin çok üstünde seyretmesi oluyor.

IMF, kamu açığını makul düzeye indirin diyor. Kamu harcamaları ile kamu gelirlerini dengeleyin diyor. Velhasıl, benden kredi istiyorsanız, artık popülist maliye politikası uygulayamazsınız diyor.

Piyasa sisteminde, ekonominin düze çıkması, siyasetçinin mali disiplini altına alınması ile mümkün oluyor. Maliye politikası konularına ileride tekrar döneceğiz. (21 Nisan 1994)

FATURAYI KİM ÖDEYECEK?

Tedavi için önce hastalığa doğru teşhis koymak lazım. **Yaşanan bunalımın nedeni, hükümetin kamu açıklarını uzun süre ekonominin tahammül edebileceğinin çok üstünde bir düzeyde tutmasıdır.**

Piyasa ekonomileri, kısa süre için -diyelim ki bir iki yıl- büyük kamu açıklarını, yada uzun süre için küçük kamu açıklarını bir bunalıma yol açmadan sürdürebilirler. Ama, büyük bir kamu açığını kapatmamakta direnen iktidarlar, mutlaka ekonomide çok ciddi bunalıma yol açarlar.

Bu durumda, bunalımdan çıkış, bir güç mücadelesi, bir bilek güreşi olarak düşünülebilir.

Bir tarafta bunalımın nedeni olan **siyasi iktidar** vardır. Diğer tarafta, bunalımın sonuçlarını yaşayan **ekonomi ve sivil toplum** vardır.

Türkiye gibi popülizmin düşünce kalıplarını derinden etkilediği toplumlarda, **siyasi iktidarla sivil toplum arasındaki bu çelişki gözden kaçırılır.** Onun yerine, bunalımın faturasının sivil toplum içindeki dağılımı, zengin-fakir, güçlü-zayıf gibi çelişkiler öne çıkar.

***

Kamu açığının hızla kapatılması, hatta gereğinde sıfırlanması, bunalımın sebebi olan hükümetin faturayı da ödemesi anlamına gelir. **Sıkı maliye politikası ekonomiyi derhal rahatlatır ama siyasileri büyük sıkıntıya sokar.**

Açığın kısa dönemde kamu gelirlerini sağlam ve kalıcı kaynaklarla arttırarak küçültülmesi olanaksızdır. Çünkü sorun vergi tarifeleri değildir. Bunlar zaten yüksektir. Sorun vergi kaçacağıdır; toplumda vergi ödemeyen kesimlerin varlığıdır.

Geriyeye kamu harcamalarının kısılması kalır. Zaten bunalımın esas nedeni onlardır. Doğrusu da, kamunun israfının, gereksiz istihdamının, keyfi sübvansiyonlarının kısılması, yani **devletin de ayağını yorganına göre uzatmayı öğrenmesidir.**

Ancak kısıllanacak harcamalar, hükümeti -ve hükümet eden partileri- iktidara getiren **rant dağıtma** mekanizmasının temel direğidir.

Popülizm soyut bir ideoloji değildir. Siyasi sınıfın, ekonominin tüm geleceğini satma pahasına da olsa, kendisini iktidara taşıdığını ve iktidarda tuttuğunu düşündüğü kesimlere ve insanlara kaynak aktarması demektir.

Bunun da yöntemi kamu istihdamı, kamu ihaleleri, KİT zararları, destek fiyatları, sübvansiyonlar, vs. velhasıl kamu harcamalarıdır.

Harcamaların kısılması, sayıca çok olmasa da, parti içinde gücü elinde tutan bir azınlığı besleyen can damarının kesilmesidir. Buna karşı direnirler.

Liderlik düzeyinde, geniş çapta işten çıkarmalar, maaş ve ücretlerin dondurulması, söz verilmiş yatırımların durdurulması gibi zorunluluklar, geçmiş uygulamaların yanlış olduğunun açıkça kabul edilmesi şeklinde tefsir edilir. Direnilir.

Siyasi kadro, bunalımın nedeni kendisi olmasına rağmen faturayı ödememeye çalışır. Sıkı maliye politikasından kaçır.

***

Sıkı para politikası ekonomiyi boğar ama siyasileri kısa dönemde o kadar rahatsız etmez. **İnsanları işten atmaktansa, faizi yükseltmek daha masum bir davranış gibi algılanır.** Reel faiz % 100'lere, daha yukarıya tırmanır. Ekonomiyi için için eritmeye başlar.

Geçen dönemde hızlı büyüyenler, çok yatırım yapanlar ve yeni girişimciler çabuk giderler. Hükümetin rantıyeyi üreticiye tercih ettiğini anlamamış, devlet tahvili alacak yerde borçla yatırım yapmış, katma değer ve istihdam yaratmışlardır. Cezaya, faturayı ödemeye müstahaktırlar.

Onları diğerleri izler. Yüksek reel faizlerden herkes nasibini alır. Üretici sektörler grip olunca, finans sektörü zatürre olur. Müşterileri kredilerini geriye ödeyemeyince, bankalar sıkıntıya girer.

Başlangıçta, bunlar tekil olaylar zannedilir. Kabahat yöneticilere ve sahiplere bulunur. İşin içinde katakulli, suistimal aranır. Konkordata ve iflaslar en saygın kuruluşlara da sirayet edince, biraz geç de olsa, esas neden anlaşılır.

Velhasıl, siyasetçinin faturasını ekonomi öder. Kapatılmayan her KİT için bir sürü özel firma ve banka beyaz bayrağı çeker. İşten çıkarılmayan her kamu çalışanı için özel kesimde 4-5 kişi işsiz kalır.

***

Bu bunalım ciddi ve tehlikeli. Kamu harcamaları radikal biçimde kısılmadığı takdirde, bu faizler düşmeyecek ve gözlerimizin önünde Türkiye ekonomisi eriyecek. Onyılların birikimleri buhar olup gidecek.

Kamuoyunun bütün gücü ile hükümeti kendi neden olduğu bunalımın faturasını ödemeye zorlaması gerekiyor.

Evet; ekonomiyi bu siyasi kadro bu hale getirdi. Şimdi de faturasını sivil topluma ödetmesinler, kendileri ödesinler... (25 Nisan 1994)

HİPERENFLASYON ÇÖZÜM DEĞİLDİR

Kamu harcamaları kısılmayınca, kamu açığı aynı hacimde sürüyor. Ama dış borçlanma olanağı kalmadı. Kamu açığı iç piyasadan kapatılacak. Hükümet ya para basacak ve **hiperenflasyon** riskini alacak; yada çok yüksek reel faiz verip bir **depresyonu** göğüsleyecek...

Açık sürdükçe, bir üçüncü alternatif yok. Bunu anlatmaya çalışıyoruz. İki ay önce, bu açmazı öngörerek, "**Kırk katır mı, kırk satır mı?**" benzetmesini yapmıştım. Bir yanda hiperenflasyon ve beraberinde gelen ekonomik kaos var. Öte yanda yüksek faizlerin yol açtığı depresyon ve işsizlik var.

Türkiye ekonomisi, büyük bir açmazın içine düştü. Koalisyon hükümetinin politikaları tarafından düşürüldü.

***

5 Nisan istikrar programı ile birlikte, yüksek faiz politikası seçildi. Paketin ilan edildiği gün, bir hata yapılarak faizler indirildi ve derhal döviz patladı. Ardından, faizler yükseltildi.

Mecburen, istikrar paketinin bir parçası olarak **sıkı para politikası** uygulanmaya başladı. Yüksek reel faizler TL'ye güveni biraz dahi olsa geri getirdi ve döviz kurunu denetim altına aldı. Geçen hafta dolar serbest piyasada 27.000 TL'ye kadar indi.

Ancak, büyük bir **yönetim hatası** yapıldı. Devalüasyon, yüksek faiz ve ekonomik daralma tarafından sıkıştırılan banka sektöründe birbiri ardından üç bankanın batmasına izin verildi.

İç ve dış piyasalarda zaten çok ciddi bir **güven bunalımı** yaşanıyordu. Üç bankanın ödemelerini durdurması, bunalımı derinleştirdi. Döviz baş kaldırdı. Hükümet faizleri daha da yükseltmek zorunda kaldı.

Yüksek faiz, ekonomiyi dalga dalga bir depresyona doğru götürüyor. Etketile talep hızla düşüyor. Firmalar üretimi kısıyor, işçi çıkartıyor. Borcu yüksek ve mali durumu zayıf firmalar iflas etmeye başlıyor.

Türkiye, sıkı para politikasının sonuçlarını daha önce hiç bilmediği ve tatmadığı bir şekilde yaşamaya başlıyor.

***

Depresyon derinleştikçe, sıkı para politikasına karşı bir tepki de oluşmaya başlıyor. Acaba, hükümet para basarak faizleri düşürse, bugünkünden daha iyi, hiç olmazsa daha az kötü bir durum ortaya çıkmaz mı sorusu gündeme geliyor.

Başka türlü de sorabiliriz. **Hiperenflasyon mu daha tehlikelidir, yoksa yüksek faizler mi?** Bu soruyu soranlar, genellikle yüksek faizlerin hiperenflasyondan daha zararlı olduğunu düşünüyorlar.

Mantığı şu şekilde özetleyebiliriz. Emisyon faizleri düşürecek ve piyasada likiditeyi arttıracaktır. Artan likiditenin bir bölümü dövize kaysa bile, bir bölümü de **mal ve hizmet talebine** gider. Böylece, efektif talep yükseleceğinden üretim tekrar artmaya başlar ve depresyon hafifler.

Enflasyon da yükselir ama, bu ödenmesi gereken -ve ödenmesi mümkün- bir faturadır. **Depresyondan kurtulmak için enflasyonun hızlanması kaçınılmazsa, ne yapalım, katlarız.**

***

Bu mantığın yanlış olduğu ve iktisat bilimi ile çeliştiği kanısındayım. Para basarak faizleri düşürmek, depresyonu hafifletmez. Tam tersine, ekonomiyi bir kaosa sürükler. **Hem depresyon sürer, hatta derinleşir; hem de enflasyon patlar.**

Zincirin birinci zayıf halkası **döviz kurudur**. Piyasalarda TL'ye olan güveni yokeden zaten hiperenflasyon ihtimalinin varlığıdır. Güven bunalımının iktisat bilimine tercümesi, TL'ye olan para talebinin düşmesidir.

Kısacası, kimse TL tutmak istemiyor. Para arzındaki en küçük artış, olduğu gibi dövize akacak, mal ve hizmet talebine dönüşmeyecektir. Ekonominin bugün gelmiş olduğu noktada, **emisyon artışı sadece döviz kurlarını ve enflasyonu yükseltecektir**. O kadar.

Zincirini ikinci zayıf halkası ekonomide **endekslemenin** olmayışıdır. Hiperenflasyonu bir depresyona düşmeden yaşayabilen Latin Amerika ülkeleri ve İsrail'le Türkiye arasındaki temel fark buradadır.

Enflasyondaki hızlanma, sabit gelirleri reel olarak düşürdüğünden, efektif talebi kısmaktadır. Enflasyondaki değişimi ücret ve diğer sabit gelirlere **otomatik olarak yansıtan** bir mekanizma yoktur.

Bu nedenle, emisyon artışı sonucu enflasyonun hızlanması, efektif talebi büsbütün kısarak depresyonu derinleştirecektir.

Velhasıl, para basarak faizlerin düşürülmesi depresyonu ağırlaştırırken, hiperenflasyon da ekonomiyi kaosa götürecektir.

***

Türkiye, **devletin iflas etmesi ama iflas ettiğini kabul etmeyerek eskisi gibi har vurup harman savurmasından** kaynaklanan son derece ciddi bir ekonomik bunalım yaşamaktadır.

Bu bunalımı çözenin **tek yolu** kamu maliyesini disiplin altına almak, kamu harcamalarını kısarak bütçe denkliliğini sağlamaktır.

Bu yapılmadığı sürece, sıkı para politikasının getireceği depresyona katlanmaktan başka çare yoktur. Alternatifi olarak görülen hiperenflasyon daha da kötüdür, ekonominin tümüyle çökmesi anlamına gelecektir. (28 Nisan 1994)

GAYRİMENKULE YATIRIM

Her ay ilk pazartesi tasarrufçu açısından piyasaları değerlendiriyoruz. Nisan başında, döviz ve TL'yi risk ve getirisi açısından ele aldık. Borsanın gündem dışı olduğunu söyledik.

Dövizin sıfır risk sıfır getiri özelliğini vurguladık. TL ise, yüksek getiri ihtimaline karşı yüksek risk taşıyor dedik. 50-50 bir portföyün makul olabileceğini belirttik.

Mayıs beklentimiz aynı yönde. **TL'nin cazibesi bir miktar artabilir**. Ancak, ihtiyatı elden bırakmamak lazım. Döviz aşırı kaymış olanlar düzeltmeler yapabilir.

Borsaya girmek için vakit erkendir. Fakat, para piyasalarında istikrar sürdüğü takdirde, **izlemeye almak**, alıma aday senetleri saptamak yararlı olacaktır.

Parasal enstrümanlar arasında kısa sürede kar amaçlı hızlı geçişler hala tehlikeli duruyor. **Portföyü koruma içgüdüsü kar hedefinin önüne geçmeli.**

***

Pek çok kişiden, **gayrimenkule yatırım zamanının** gelip gelmediği şeklinde sorular alıyorum. İstikrarsızlık anlarında, arsa ve bina gibi fizik varlıklar yatırımcılarını daha güvencede hissettiriyor.

Taşınmaz mal piyasaları tanım icabı yerel oluyor. Boğaziçinde konut talebi artınca, konut talebinin hiç olmadığı bir bölgeden, diyelim Sivas'ın Suşehri'nden arz getirmek mümkün değil. Bu nedenle, gayrimenkulle ilgili gözlemleri **İstanbul piyasaları** ile sınırlamak zorundayım.

Son 40 yılın hızlı kentleşmesi, İstanbul'da gayrimenkul fiyatlarını sürekli yükseltti. Nüfus 800 binden 8 milyona çıkınca, kentsel alanda çok önemli **kıtlık rantları** oluştu.

Gayrimenkulün daima iyi bir yatırım olduğu, bazen geçici duraklamalar yaşansa bile, genelde reel değerinin artacağı kanısı kamuoyunda yaygınlaştı.

Bugünkü bunalımın gayrimenkul fiyatlarına etkisi ne olur?

***

Ekonomik büyüme beraberinde hem kentsel alanının genişlemesini, hem de yükselen gelirlerin konut ve işyerlerinde daha fazla kalite aramasını getiriyor. İnşaat sektörü aynı anda ekonomik büyümenin **motor sektörlerinden** biri oluyor.

Fakat, gelişmiş ülkelerin deneyimleri, bu **sektörün konjonktürden en çok etkilenen sektörlerden biri** olduğunu da söylüyor.

İç talep artışından kaynaklanan kaynaklanan genişleme dönemlerinde, "boom" süresince inşaat sektöründe aşırı büyüme izleniyor. Dolayısı ile, ekonomik faaliyetler yavaşlayınca, gayrimenkul piyasasında ciddi bir **arz fazlası** belirliyor.

Fiyatlar düşüyor. Uzun süre düşük kalabiliyor. Son resesyonda, önce 1990'da ABD, sonra 1992'den itibaren Avrupa ve Japonya gayrimenkul fiyatlarında büyük düşüşler yaşadılar.

Bugünkü ortamda, benzer bir bunalımı İstanbul'da bekliyoruz.

***

1993'de inşaat sektörü en parlak yılını yaşadı. Yılın son çeyreğinden itibaren, yerel seçimlerin yarattığı imar anarşisi ortamı, İstanbul'un her bölgesinde, her mahallesinde yoğun bir inşaat furçasına izin verdi. 1994'ün ilk çeyreğinde İstanbul'un çimento tüketimi rekor artışlar gösterdi.

Çoğu kaçak bu binaların, bundan öncekilerden farklı olarak ihtiyaç - **yapanın kendisinin oturması-** için değil, rant sağlamak amacıyla inşa edildiklerini gözlüyorum.

Ekonomik bunalım olmasa bile, arzdaki artış konut talebinin çok üstünde kalacaktır. Bunalım, piyasadaki arz-talep dengesizliğini derinleştirecektir.

Önümüzdeki günlerde, bunlar kiralık ve satılık konut piyasasına çıkacaklar. Korkarım ki, yatırımcılarının kar beklentileri gerçekleşmeyecek. Satmakta veya kiralamakta büyük zorluklarla karşılaşacaklar.

Yüksek rant beklentisi ile borç harçla bina yapanlar, inşaat maliyetinin altında fiyata satma zorunda kalabilecekler.

***

Bir yandan konjonktürel arz fazlası, diğer yandan ekonomik bunalımın kısıtçı talep, gayrimenkul piyasalarının önemli bir bölümünde, hatta belki hepsinde, reel fiyatların önemli miktarda düşmesine yol açacaktır.

Bu düşüşün kolay toparlanamayacağı kanısındayım. O nedenle, tasarruflarını gayrimenkul olarak değerlendirmeyi düşünen yatırımcılara **acele etmemelerini** tavsiye ediyorum.

Alım için, ekonominin istikrar kazandığının kesinleşmesi beklenmeli. İdeali, ekonomik canlanmanın inşaat sektörüne yansımından **hemen önce** alıma geçmektir. Piyasaları izlemeye devam edeceğiz. (2 Mayıs 1994)

LIBERALİZM VE DENK BÜTÇE

1980'li yıllarda yapılan reformlar ekonomiyi dışa açtı. Dış dünya ile rekabetin getirdiği zorunluluklar, piyasaları geliştirdi. **"Komuta ekonomisi"** dediğimiz bürokratik mekanizmalar tasfiye oldu.

Sonuçları hepimiz biliyoruz. Ekonomide verimlilik ve üretimde kalite yükseldi. İhracat ve döviz gelirleri arttı. 90'ların başına kadar Türkiye hızla **küreselleşen dünya ile aynı dalga boyunu** yakalar gibi durdu.

"Dışa kapalı komuta ekonomisi" zihniyetinin terkedilmesi süreci sancılı geçti. Tepkiler oldu. Ama, nisbeten başarılı şekilde tamamlandı. 1989'da TL'nin **konvertibilite** kazanması, bu süreci bir anlama noktaladı.

İktisat dili ile, bunu kaynak dağılım mekanizmalarının rasyonelleşmesi ve akıl-dışı unsurlardan temizlenmesi şeklinde tanımlayabiliriz.

Böylece, Türkiye **liberal bir ekonomiye doğru** küçümsenmeyecek bir adım attı.

***

Ama, sadece bir adım attı. Yetersiz bir adım attı. Aynı derecede önemli bir diğer adımı ise atamadı.

Devletin ekonomiyi idari kararlarla yönetmesinin yerine piyasaların gelmesi son derece önemlidir. Girişimcinin önü açılır. Fiyat yapısı ekonominin ihtiyaçlarını ve olanaklarını yansıtmaya başlar. Kaynakların ülke içinde ve ülkeler arası akışkanlığı artar.

Bütün bunlar, istihdamı, rekabet gücünü, katma değeri ve büyüme hızını yükseltir. Açık piyasa ekonomisinin cazibesi ve gücü buradadır.

Ancak, etkin işleyen piyasa sisteminin bir koşulu daha vardır. Devletin tek tek piyasalara idari kararlarla müdahale etmemesi, piyasa ekonomisinin orta-uzun dönemde beklenen yararları sağlamasına yetmez.

Buna ek olarak, devletin kendi gelir ve giderleri arasındaki dengeyi kurması, geliri kadar harcama yapması gerekir. **Yani kamu açığının ya hiç olmaması, olacaksa da ekonominin hacmine kıyasla tahammül edilebilir boyutlarda kalması gerekir.**

Aksi halde, devlet, mali piyasalara çok büyük müdahaleler yapmak zorunda kalacaktır. Mali piyasalara yapılan bu müdahaleler ise, piyasa sisteminin getirdiği tüm iyileşmeyi sıfırlayabilir.

Liberal düşünce ve pratikte, buna **"denk bütçe ilkesi"** denmektedir.

***

Liberal ekonomi, biri kaynak dağılım sürecine, diğeri kamu maliyesine yön veren bu iki ilkedен oluşan bir bütündür. **Sadece biri olmaz.** Her ikisi beraberce uygulanmak zorundadır.

Piyasa mekanizması, dışa açıklık, girişim özgürlüğü, üretim ve yatırım kararlarının idare tarafından alınmaması, nasıl liberal ekonominin olmazsa olmaz koşulları ise, kamunun gelir-gider dengesini kurması, fiyat istikrarı, düşük faiz hadleri, liberal ekonominin aynı ölçüde olmazsa olmaz koşullarıdır.

Türkiye 1980'li yıllarda kaynak dağılım mekanizmalarını liberalleştirmiş, fakat kamu maliyesine gerekli disiplini getiremiştir. 1994 yılında yaşanan büyük ekonomik bunalımın ardındaki yapısal etken budur.

***

Büyük kamu açıkları neden ekonomiye bu kadar olumsuz etki yapıyor? Çünkü, devleti iç ve dış -genellikle her ikisinde birden- mali piyasalara devasa bir alıcı olarak girmek zorunda bırakıyor.

Kamu otoritesi, ekonomiye tekil firma düzeyinde yapmadığı müdahalenin çok daha büyüğünü mali piyasalar aracılığı ile yapmak zorunda kalıyor.

Açığının **para basarak** karşılar, yüksek enflasyon oluşuyor. Hem kaynak dağılımında etkinlik hem de gelir dağılımında eşitlik bozuluyor. Ekonominin küreselleşmesi zorlaşıyor. Sosyal ve politik sorunlar artıyor.

Açığının **dış dünyadan borçlanarak** kapatmaya kalkarsa, bir süre sonra dış borç çok artıyor ve döviz sorunları beliriyor. Döviz cephesinde dengeyi sağlamak için ekonominin döviz talebini düşürecek şekilde ekonomiyi küçültmek ve fakirleştirmek zorunluluğu doğuyor.

Açığının **içeriden borçlanarak** karşılar, faizler aşırı derecede yükseliyor. Yatırımcı cezalandırılıyor, rantiye mükafatlandırılıyor. Gene yatırımlar ve üretim düşüyor. Ekonominin geleceği de ipotek altına alınıyor.

Daha da kötüsü, açığı bir gün öyle başka gün böyle finanse edeyim derken, ekonomide çok ciddi dengesizlikler, güven bunalımları yaratıyor ve istikrarsızlık ekonomik gelişmeyi uzun süreli durduracak boyutlara tırmanıyor.

Dışa açık bir piyasa ekonomisini uzun süre büyük kamu açıkları ile beraberce yaşatmak olanaksız duruyor. **Ya birinden yada diğerinden vazgeçmek gerekiyor.**

***

Türkiye küreselleşmesini sürdürmek, dünyanın birinci lig ülkeleri arasında yer almak, etkin işleyen bir liberal ekonomik düzene sahip olmak istiyorsa, mutlaka **“denk bütçe”** ilkesini de yaşama geçirmek zorunda.

1994 bunalımını aşmak, aynı zamanda bu **“yapısal dönüşümü”** gerçekleştirmek anlamına geliyor. (8 Mayıs 1994)

UZUN DÖNEMLİ DÜŞÜNMEK

İlk bakışta, bir ülkenin gelişmişliği ve zenginliği sadece doğal kaynaklarına, nüfusunun eğitime, sahip olduğu fabrikalara ve diğer üretim araçlarına bağlı gibi durur. Bu gözlem bir anlama doğrudur. Ama bir anlama çok yetersizdir.

Brezilya, Arjantin gibi sonsuz doğal kaynakları olan ülkelerin neden gelişemediğini açıklamaz. **Rusya** gibi, doğal kaynak, eğitilmiş nüfus ve fabrika bolluğu açısından çok zengin bir ülkenin neden fakir kaldığını ise hiç açıklamaz.

Daha önceki yazılarımda, **sorunlarına doğru teşhis koyabilen ve bu teşhisin gerektirdiği çözümleri hızla üretebilen toplumların zenginleştiğini** belirttim.

Gelişmiş ve zengin oldukları için bunu yapmadıklarını, bunu yapabildikleri için gelişmiş ve zengin olduklarını özellikle vurguladım. Gelişme ile sağlıklı iktisat politikası arasındaki bire bir ilişkiyi göstermeye çalıştım.

Ekonomik başarı ve zenginliğin, **bugünün kısır çıkar kavgalarının çok ötesine bakabilmenin, uzun dönemli düşünebilmenin** bir sonucu olduğu söyledim.

***

Bugün, 24 saat sonrasının bile görülmediği toz duman içindeki Türkiye'yi bırakıp, Amerikan ekonomisinin ufuklarında gezinmek istiyorum.

1993 yılı ABD için başarılı geçti. 1991'deki resesyondan sonrd, milli gelir 1992'de % 2, 1993'de % 3 arttı. **Enflasyon ise % 3'ten % 2.5'a düştü.** 1994'ün ilk çeyreğinde büyüme hızı biraz daha yükselip % 3.5'a vurdu. Ama enflasyon % 2.5'luk düzeyini korudu.

Uzun dönemli düşünmek bu noktada devreye giriyor. Yıllık enflasyonunun sadece % 2.5 olmasına rağmen, **Amerikan Merkez Bankası (Federal Reserve Board)** ekonomide enflasyonist baskıların oluştuğuna karar veriyor.

Yılbaşında, Amerika'da kısa vade faizi % 3. Son dört yıldır bu düzeyde. 4 Şubat'ta faiz çeyrek puan yükseltiliyor. Sonra tekrar 22 Mart'ta, ve tekrar 18 Nisan'da. Yani, kısa vade faizi, **iki ay içinde % 3'den % 3.75'e çıkıyor.**

***

Clinton yönetimi bundan çok memnun değil. Başkan, faizlerin düşük kalmasının büyümeye olumlu etki yapacağını düşünüyor. Yönetime yakın

iktisatçılar, ekonomide enflasyon ihtimalinin olmadığını, Merkez Bankasının bu kararlarının gereksiz bir işgüzarlık olduğunu söylüyorlar.

Merkez Bankası Başkanı Alan Greenspan aynı kanıda değil. Kanıt olarak da uzun vadeli tahvil piyasasını gösteriyor. Haklı olarak, uzun vadeli (birkaç yıllık) tahvil faizi, enflasyon beklentilerinden çok etkileniyor. Mali piyasa enflasyonun yükselmesini bekliyorsa, faiz de ona göre artıyor.

Nitekim, geçen yıl % 6'nın altında olan uzun vadeli tahvil faizi, bu yılın ilk çeyreğinde % 7'nin üstüne çıkıyor. **Greenspan**, yatırımı esas etkileyen faizin uzun vadeli tahvil faizi olduğunu söylüyor. Enflasyon beklentisi o nedenle kırmak istiyor.

Enflasyon beklentisi kırılсын ki, uzun vadeli faiz düşük kalsın ve böylece Amerikan ekonomisi **yüksek yatırım düzeyini tutturarak rekabet gücünü arttırmayı sürdürsün.**

Greenspan'ın kısa vadeli faizde 0.75 puanlık artış yapması, mali piyasalara yönetimin ve Merkez Bankasının enflasyonun artmasına izin vermemeye kararlı olduklarının işaretini yolluyor.

Ekonominin uzun vadeli çıkarları, kısa dönem açısından böyle bir ihtiyaç olmamasına rağmen, Merkez Bankasının faizi yükseltmesini gerektiriyor. **Greenspan, 1994'e değil, 1995'e, hatta 1996'ya bakarak, faiz yükseltme kararını alıyor.**

***

İşin bir diğer cephesi de borsadaki gelişmeler. Merkez Bankası, düşük faizlerin etkisi ile **New York Borsasının** spekülatif bir yükselme gösterdiğini düşünüyor. Bundan rahatsız. Çünkü, borsadaki spekülatif artış sürerse, ileride ciddi ve büyük bir düşüş olabilir. Bu ise Amerikan ekonomisini olumsuz etkiler.

Dolayısı ile, ileride patlaması mukadder bir balonu, şimdi müdahale ederek hafif hafif söndürmek istiyor.

Kısa dönem faizinin 0.75 puanlık artışı, hem uzun vadeli tahvil piyasasına enflasyon açısından güven verecek, hem de borsanın gereksiz yükselmesini engelleyecek. Böylece, ekonominin **1995 ve 1996 yıllarında da** sağlıklı büyümesini sürdürmesi garanti altına alınacak.

***

Clinton yönetimi tam aynı fikirde olmasa da, Greenspan'ın politikalarına karşı çıkmıyor. Onu görevden almıyor. **“Hain”** ilan etmiyor. Hakkında **“iftira”** dosyalar üretilip medyaya vermiyor.

Yukarıda anlattıklarımız, ekonomiye **uzun dönemli bir perspektiften** bakabilen ender kurumlardan biri olan **TÜSİAD**'a Çiller hükümetince yapılan haksızlığın ne kadar tehlikeli olduğunu da gösteriyor. (9 Mayıs 1994)

TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI

Ekonomide iç talepte çok ciddi bir düşüşün yaşandığını bütün piyasalarda izliyoruz. Talepteki ani azalma, tüm mal ve hizmet üreticisi firmaların satışlarına yansıyor.

Ülkenin en büyük sanayi kuruluşları kadar, köşe başındaki market yada butik de bundan nasibini alıyor. Ne yazık ki, elimizde ekonomiyi günü gününe analiz etmemize olanak veren istatistik ve araştırmalar yok. Gelişmiş ülkelerde, bu konuda uzmanlaşmış kamu ve özel kuruluşları, **efektif talebin seyri**ni haftalık düzeyde sayılara döker.

Perakende satış hacmi, temel malların üretim miktarları, elektrik kullanımı, enerji tüketimi gibi önemli istatistikler en geç bir-iki haftalık gecikme ile ilgililere ulaşır.

Türkiye’de ekonomi hakkında yorum yapanların böyle bir lüksü yok. Onun yerine, kendi gözlemlerine dayanmak zorundalar. Doğallıkla, sayıların olmayışı, gözlem ve tefsirlerde sübjektifliği artırıyor.

***

Yaygın kanı, efektif talepteki daralmayı **yüksek faize ve hızlanan enflasyona** atfediyor. Her iki unsurun da önemli olduğu kesin.

Yüksek faiz, firmaları **yatırım kararlarını geciktirmeye** itiyor. Böylece özel kesimin yatırım harcamaları azalıyor. Bunların milli gelirdeki payı % 10’un üstünde. Demek ki, belki % 3 hatta 4’lük bir gerileme bekleyebiliriz.

Yüksek faiz, tüketiciyi de **vadeli alımlarını geciktirmeye** zorluyor. Otomobil ve dayanıklı tüketim mallarında vadeli satış önemli bir yer tutuyor. Bu sektörlerde talep geriliyor.

Hızlanan enflasyon, ücret, maaş ve diğer sabit gelirli kesimlerin reel gelirini düşürüyor. Bu kesimlerin harcanabilir gelirleri düşünce, mecburen **önce tasarruflarını, sonra da tüketimlerini** kısmaları gerekiyor.

Ayrıca, yaşanan nakit sıkıntısı, üretici firmaları **işletme sermayesi ihtiyaçlarını** karşılamakta zorluyor ve cari harcamaların kısılmasına yol açıyor. Bunun da, bir gecikme ile de olsa, talebi kısıcıcı etki yaptığını düşünebiliriz.

Ancak, son bir ayda efektif talepte görülen daralma, bence bu faktörlerin açıklayabileceğinden çok daha fazla. O nedenle, tüketici davranışını biraz daha ayrıntılı analiz etme gereğini duyuyorum.

***

Karmaşık bir piyasa ekonomisinin motoru tüketim harcamalarıdır.

Tüketici gelirini harcaınca, üreticilere talep doğar. Onlar üretimi artırır, ek gelir yaratırlar. Artan üretim, firmaları kapasite genişletmeye, yani yatırıma iter.

Böylece, artan tüketim artan yatırıma yol açıp ekonomiyi canlı tutar. Piyasa ekonomisi bir **“saadet zinciri”** gibi işler. **Herkesin harcaması, başkasının gelirdir. Herkes harcamasını kısınca, herkesin geliri de düşer.**

Dolayısı ile, tüketicinin psikolojisi, ekonomiye ve kendi geleceğine bakışı, beklentileri, ve duyduğu güven hissi büyük önem kazanır.

Tüketici şu yada bu nedenle güvenini yitirirse, muhtemel sorunlara karşı tedbir almak için harcamalarını kısar. Geçici bir süre için bile olsa, tasarruflarını artırır.

Örneğin, **işlerin bozulacağı beklentisi, işsiz kalma korkusu, bunalım psikoza**, tüketiciyi zorunlu ihtiyaçları dışında tüm harcamalarını kesmeye itebilir. Bu davranış yaygınlaşırsa, ekonomi olağanın çok ötesinde bir talep yetersizliği ile karşı karşıya kalır.

***

Bugün Türkiye’de yaşanan budur. Tüketicinin güvensizlik duygusu, dolarizasyonunun getirdiği bir başka etken nedeniyle, ekonomiye son derece ağır bir talep yetersizliği şeklinde yansımaktadır.

Bir ücretliyi örnek almak istiyorum. Eskiden gelirini alır ve TL olarak harcardı. Şimdi ise, ücretini hemen dolara yatırıyor. O andan itibaren aldığı dolarlar **“gelir”** kategorisinden çıkıp, **“servet”** kategorisine giriyor.

Ücretlinin psikolojisinde, dolar bozdurmak, ev yada arsa satmak gibi, servetinden yemek anlamına geliyor. Dolarları bozdurmaya eli varmıyor. Mecburen, harcamasını kısıyor. Eskiden rahatça harcadığı gelirini, şimdi harcamıyor. Dolarizasyonun birinci olumsuz etkisi bu.

İkincisi ise, tüketiciye tasarrufunu **nakit döviz** halinde tuttuğu için, ekonomiye geri dönmesini engellemesi. Tüketim azalıp tasarruf artınca, normal olarak faizlerin hızla düşmesi gerekirdi. Ama nakit dolara yatan tasarruflarla tam tersi olacak...

***

İktisat politikalarına, hükümete ve dolayısı ile **TL’ye güven hissini yeniden tesis edilmesi**, Türkiye ekonomisinin en acil ve önemli sorunudur. Bunalımın aşılmasında, **tüketici davranışlarına** doğru teşhis konması hayati önem taşımaktadır. (12 Mayıs 1994)

KAZAKİSTAN’DA ÖZELLEŞTİRME

Türkiye’de 10 yıldır sürekli kamu işletmelerinin özelleştirilmesinden söz ediliyor. Ama, bir türlü fiiliyata geçilemiyor. Son yetki kanununun ne sonuç vereceğini de daha bilmiyoruz.

Eski Sovyetler Birliğini oluşturan Cumhuriyetler ve diğer Doğu Avrupa ülkeleri özelleştirme sürecine ancak komünist rejimlerin yıkılmasından sonra başladılar. Fakat, bazıları çok hızlı hareket ediyor.

Sorunları daha girift olsa da, son derece cesur programlar uygulayarak, devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaya çalışıyorlar.

Bazıları, daha şimdiden bu konuda Türkiye’yi yakalamış, hatta önüne geçmiş duruyor.

***

Kazakistan tanıyoruz. **Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev**’i sık sık gazetelerde ve televizyonlarda devlet büyüklerimizle beraber izliyoruz. Türk firmaları Kazakistan’da iş yapmaya çalışıyorlar.

Kazakistan’ın özelleştirme çabaları çok etkileyici. 500 ve altında işçi çalıştıran KİT’lere **küçük** muamelesi yapılıyor. Bunlar parti parti satışa çıkıyor ve en yüksek fiyatı veren alıyor.

2.000’den fazla işçi çalıştıran KİT’lere **büyük** muamelesi yapılıyor. Bu yıl, bunlardan 38’inin satışa çıkartılacağı açıklandı. Yabancılar dahil, her birini en iyi teklifi yapan alacak.

Bunlar şaşırtıcı değil. Açık arttırmada kim daha çok verirse, şirketin ona satılması bilinen bir yöntem. Türkiye de bu yöntemi uygulamak istiyor. Çok küçük çapta şu ana kadar uyguladı da.

***

Kazaklar, **500 ile 2000 arasında işçi çalıştıran KİT'lere orta boy işletme** diyorlar. Özelleştirme paketinin ilginç yanını bunlar oluşturuyor. Özelleştirme programına 3.500 orta boy KİT girmiş. Bunlar, ülkedeki işletmelerin % 70'ine tekabül ediyor.

Ekonomideki katma değer % 30'unu bunlar yaratıyor. Türkiye'de tüm KİT sisteminin yarattığı katma değer millî gelirdeki payının % 15'i pek aşmadığını hatırlayalım.

Önümüzdeki 15 ayda, ekonominin % 30'unu oluşturan 3.500 orta boy KİT, her iki haftada bir yapılacak müzayedelerle satılacak. Bunun neresi ilginç? **İlginç yanı, bunlar para karşılığı satılmıyorlar. Devlet bunları bedavaya satacak.**

***

Kupon sistemi ile özelleştirme Türkiye'de fazla ilgi uyandırmadı. Halbuki, Çekler, Macarlar, Ruslar bunu uyguladı. Şimdi, gelişmiş bir modeli Kazakistan deniyor.

Devlet her vatandaşına **eşit miktarda kupon veriyor.** Genellikle seçmen yaşı kriter alınıyor. Kazakistan, böyle bir ayırımı gitmemiş, 17 milyon vatandaşının hepsine kupon vermiş.

Kuponlar aslında bir tür **para.** Sadece özelleştirme için, sadece KİT'lerden hisse almak için geçerli olan bir para.

Yani, devlet, özelleştirmeye katılmaları için gerekli olan parayı eşit olarak vatandaşlarına dağıtıyor.

Bu nedenle, modelde "**özelleştirme**" sözcüğü yetersiz kalıyor. KİT'lerin "**halka iade edilmesi**" demek daha doğru oluyor.

***

Bazı ek tahditler var. Birincisi, kuponlarla satılacak KİT'lerin hisseleri satın alınamıyor. Özelleştirmeye katılacak aracı kurumlara hissedar olunuyor.

Bunlara "**yatırım fonları**" deniyor. Fonlar özel şirketler. Kuruluşları kanunla düzenlenmiş. Yöneticileri, **Avrupa Birliği**'nin Kazakistan'la imzaladığı teknik yardım anlaşması çerçevesinde Avrupalı uzmanların verdiği bir **eğitimden** geçiyorlar.

140 "**Yatırım Fonu**" kurulmuş. İçlerinde yetenekli insanlar var. Muhakkak kötü niyetliler ve beceriksizler de vardır. Her fon, kendisine katılan vatandaşların getirdiği kadar kupona sahip. Bu kuponlarla KİT müzayedesine katılıyor. İsteddiği şirketleri satın alıyor.

İkincisi, fonlardaki hisseler "**nama muharrer**". Yani, vatandaş devletin dağıttığı kuponlar karşısında aldığı fon hissesini hemen satamıyor. Özelleştirme bittikten sonra, fon hisselerinin borsası oluşacak. Hisseler ancak ondan sonra "**hamiline**" olacak ve satılabilecek.

Böylece, vatandaşın hissesinin açığözler tarafından önceden ucuza kapatılması ihtimaline karşı tedbir alınıyor.

***

Bu kadar kapsamlı ve yaygın bir özelleştirme programının sonuçlarını görmek son derece ilginç olacak.

Kuponla yapılan özelleştirmeler, tüm ülke halkını aktif şekilde devreye soktuğu için, daha kolay kamuoyu desteği alıyor. Gelir ve servet dağılımının düzelmesine çok olumlu katkı yapıyor. Girişimciliği teşvik ediyor. Borsayı güçlendiriyor.

Bir sürü tehlikesi ve sorunu da var. **Reform yapmak için hem hayal gücü ve bilgi, hem de denenmemişi deneme cesareti gerekiyor.** Belki de Nazerbeyev'de olup da bizim yöneticilerimizde olmayan bunlar. (16 Mayıs 1994)

BAYRAMIN İÇİNDEN

Kurban Bayramı tatili bu yıl kısa düştü. Ekonomik bunalımla da birleşince, tatili uzak yerlerde geçirenlerin sayısında sanıyorum bir düşüş oldu.

Yüksek gelirli kesimler son birkaç yıldır TL'nin aşırı değerli olmasından da yararlanarak böyle tatilleri yurt dışında geçiriyorlardı. Hatta, üst-orta gelirler bile buna katılmışlardı.

Devalüasyon ve tatilin kısalığı bu yılki talebi hem kısıtı, hem de iç turizme yöneltti. Tatil yöreleri bekledikleri canlanmayı pek bulamayacaklar. Nisan ve Mayıs aylarında turizm gelirlerinde görülen düşüşü, iç turistlerin kapayabilmesi söz konusu değil.

***

Bayramlar, ekonominin günlük hayhuyundan ve dırdırından kafamızı kaldırıp, kısa dönemli konjonktür sorunlarının ötesine bakma fırsatı veriyor. Faiz, döviz, enflasyon, vergi, vs. göstergeler önemini yitiriyor. Kaç zamandır okumak istediğimiz kitaplara dönmek mümkün oluyor.

Global, hatta metafizik sorular akla geliyor. Evrendeki yerimizi bir daha gözden geçirme ihtiyacı beliriyor.

Ailemizi buluyoruz. Dedeler, anneanneler, babalar, anneler, kardeşler, çocuklar, yeğenler, kuzenler, vs... Sevdiklerimizden bu bayram aramızda olmayanlar, onların doldurulmaz, doldurulamayacak yerleri... Aileye yeni katılanlar...

Benim gibi orta yaşlarında ilerleyenler için, nostaljiler başlıyor. Cebeci'de, Beşiktaş'ta, Laleli'de, Levent'te, Yalova'da eski Kurban Bayramları. Alnıma bir damla kan. Kan kırmızısının parlaklığı. Gözyaşları. Kavurmanın damaktan gitmeyen lezzeti.

Bisiklet üstünde kurban etlerini dağıtıyorum. Yaz herhalde. Bizim evde buzdolabı var. Komşular da fazla etleri bizim dolapta saklıyorlar.

Rahmetli babamla Levent Camisinde gittiğim ilk Bayram namazlarını hatırlıyorum. Eyüpsultan Camisinde adanan adaklar ve kesilen kurbanlar var.

İnanç dünyasında tereddütlü ve korkak ilk adımlarımız...

***

Neyse ki bütün bunlar var. İnsanı sadece maddi zenginlikler üreten ve bunları tüketen bir robota düşmekten kurtaran iç dünyamızı daha kaybetmedik.

Sevgi, aşk, inanç, heyecan var. Nefret, kin, boşluk, sıkıntı var. Dostluklar ve ihanetler var. Düşünler, dernekler, doğumlar var. Hastalıklar, ölümler, kötü günler var.

İnsanoğlunu bazen güzelleştirip bazen çirkinleştiren, ama neticede yaşamayı anlamlı kılan o kocaman iç dünyamız...

***

Bunları, ekonomiyi önemsiz göstermek için söylemiyorum. Tam tersine. Ekonomi çok önemli. Ekonomik gelişme ve beraberinde gelen teknolojik ilerleme, insanların daha rahat yaşayabilmelerine olanak sağlıyor. İki kere iki dört eder gibi bir gerçek bu.

Ancak, ekonomi her şey değil. Olmamalı. Olamaz.

Ekonomiyi daha geniş bir perspektifin içine koyabilmek gerekiyor.

Ekonomik faaliyetlerin, onları yürüten insanların iç dünyaları ve değerler sistemi olmaksızın bir anlam taşımadıklarını kavramak gerekiyor.

Neticede, ekonomi dediğimiz şey ne ki? Beni ben yapan, yani beni tüm diğer insanlardan hem ayırdeden hem de onlarla birleştiren değerler sistemi üstüne inşa edilen toplumsal kurumlardan biri. Ne ilk kurum, ne de tek kurum!

Ekonomi, değerler sistemini hiç şüphesiz biraz etkiliyor. Ama, etkilediğinden çok daha fazla etkileniyor. Hatta, o değerler sistemi tarafından belirleniyor diyebiliriz.

***

Kısa bir Bayram yazısını, ekonomi ve ahlak arasındaki karmaşık ilişkinin incelenmesine dönüştürmek istemiyorum. Bu ilişki mutlaka ele alınmalı. Türkiye toplumunun, ahlaki değerlerini ve bunların kökenlerini yeniden gözden geçirmeye çok ihtiyacı var.

Türkiye'nin ekonomik gelişmesini sürdürebilmesinin temel koşullarından biri bu hesaplaşmanın mümkün olduğu kadar çabuk yapılması olabilir.

Okuyucularımın Kurban Bayramını kutluyorum. (23 Mayıs 1994)

STAND-BY ANLAŞMASININ ANLAMI

IMF heyetinin Türkiye'den ayrılırken yaptığı açıklamada, Temmuz başında **Stand-by Anlaşmasının** imzalanabileceği belirtildi.

Açıklama medyada yeterince analiz edildi. Hükümetin **IMF**'ye ne gibi taahhütlerde bulunduğu hakkında haberler yayınlandı.

IMF'nin Türkiye gibi açık yada örtük döviz sorunu ile karşılaşan ülkelerden neler yapmasını istediğinin ve nedenlerinin kavranması, önümüzdeki dönemle ilgili beklentiler açısından önem kazanıyor.

***

Bir ülkede döviz sorunu, sel, deprem, afet, savaş, vs. gibi olağanüstü durumlardan kaynaklanmıyorsa, hükümetin makroekonomik dengeleri tutturamadığı anlamına gelir.

İstikrar paketi makro dengelerin yeniden düzenlenmesi çabasıdır.

IMF, istikrar paketini inceleyerek, amaçlanan hedefleri gerçekleştirecek politika araçlarına sahip olup olmadığını kontrol eder. Eksik gördüklerinin tamamlanmasını ister.

Paketi yeterli gördüğü takdirde, ülkeye borç verir. Verdiği borcun miktarı azdır. Ancak, **IMF**'nin ülkeyi borç verilebilir gördüğünü ilan etmesi, uluslararası finans piyasaları tarafından ekonominin döviz sorununu çözme yoluna girdiği şeklinde algılanır.

Dolayısı ile, hükümetin finans piyasalarından borçlanma olanağı artar. Böylece, istikrar paketinin uygulanması sırasında ülkenin gereksiz yere bir döviz darboğazına girmesi ihtimali azalır.

Yani, **IMF ile Stand-by Anlaşması döviz cephesinde bir sorun çıkmamasını garanti altına alarak istikrar programının uygulanmasını kolaylaştırır.**

***

Makro dengenin üç temel enstrümanı vardır. Genelde, makro dengesizlikler, bu üçlünün ya ikisine, sık sık üçüne yönelik hükümet politikalarının yanlış olmasından kaynaklanır.

Nedir bu üçlü? Birincisi, kamu açıklarının büyüklüğü yada -iktisatçı dili ile- **maliye politikasıdır.** İstisnasız, bütün enflasyon ve döviz sorunlarının esas kökeni maliye politikasında disiplinin elden kaçması ve kamu açığının ekonominin kaldırabileceğinin çok üstüne çıkmasıdır.

İkincisi, emisyon ve faizler, yani **para politikasıdır.** Kamu açığının genişleyici etkisini telafi edecek kadar yüksek faize sıkı para politikası denir. Maliye politikası ne kadar gevşek olursa olsun, sıkı para politikası büyüme hızını düşürerek enflasyonu ve döviz sorununu engeller.

Üçüncüsü **döviz kurudur.** Ülke parasının değer kaybetmesi, enflasyonu yükseltirken büyüme hızını düşürür ama döviz dengesinin bozulmasını da önler.

Demek ki, **makro dengenin tutturulması, kamu açığının kapatılmasını, faizlerin yüksek (emisyonun sınırlı) tutulmasını ve devalüasyon yapılmasını gerektirir.**

Bu üçü belirli bir bileşimde yapılmıca, ekonomi önce bir daralma yaşar. Sonra, daha düşük bir enflasyon ve cari işlemler açığı düzeyinde tekrar büyüme sürecine girer.

Stand-by ile Türkiye'nin taahhüt ettikleri ve **IMF**'nin de bundan sonra denetleyeceği bu üç enstrümanın değerleridir.

***

Kamu açığı, kamu harcamalarında sert bir düşüş sağlanarak kapatılacaktır. Kısa dönemde devletin gelirlerini arttırması çok zordur. Hatta, daralma nedeniyle bunlar düşebilir. Demek ki, giderler kısıllacaktır.

Yatırım harcamaları duracaktır. Personel alımı yoktur. Maaşlara büyük bir ihtimalle enflasyonun çok altında zam yapılacaktır. Cari alımlar azaltılacaktır. Fakat, bunlar açığı arzulanan düzeye indirmek için yeterli değildir. Tarıma ve KİT'lere giden sübvansiyonlarda çok önemli indirimler zorunludur.

Bir sayı verebilir miyiz? Benim izlenimim, kamu harcamalarında milli gelirinin % 10'u civarında bir azalma ile **Borçlanma Gereğinin % 6'ya düşürülmesinin** talep edildiğidir. 400 trilyonluk bir kısıntıdan söz ediyoruz.

***

Kamunun Merkez Bankası kaynaklarından borçlanması durdurulacaktır. Bu durumda emisyon ya hiç artmayacak, yada sadece Merkez Bankasından özel kesime açılan krediler kadar artacaktır.

Dolayısı ile, reel faizler çok yüksek düzeylerde seyretmeye devam edecektir. 1994 yılının ikinci yarısında reel faizlerin (nominal faizlerden enflasyon düştükten sonra kalan) **% 20'nin üstünde** seyretmesi şaşırtıcı olmayacaktır.

Doğallıkla, bir yanda kamu açığının kapanması, diğer yanda özel yatırımların düşmesi, bir süre sonra -1994 sonları- reel faizlerin daha olağan düzeye inmesine olanak tanıyacaktır.

***

Devalüasyon sorununu piyasalar 1994'ün ilk yarısında zaten halletmiştir. Program uygulanırsa, yılın ikinci yarısında büyüme hızındaki hızlı düşüş aylık enflasyonu % 1-2 civarına oturtur. **Yıl sonu dolar 40 bin TL'nin altında kalır.**

Ya büyüme hızı? Kesin sayı vermek için gerekli matematik modeller elimizde yok. İstikrar paketinin uygulanması halinde **1994 için % 5-7 civarında bir eksi büyüme** bekliyorum. İstikrar paketi iyi uygulanmazsa, yada güvensizlik ortamı sürerse, sayı daha da büyüyebilir.

Ekonomik aktörlerin 1994 için hesaplarını bu gerçekler bazında yapmalarında yarar vardır. (30 Mayıs 1994)

KADERİMİZ “KIRK KATIR MI”?

“Kırk satır mı? Kırk katır mı?” 4 Mart'ta yayınlanan yazımın başlığı. Çiller hükümeti o sıralarda % 15'lik devalüasyonla fırtınayı geçiştirdiğini düşünüyordu. Okuyuculara, Türkiye ekonomisinin önünde çok ciddi bir bunalım olduğunu bu şekilde anlatmaya çalışmıştım.

O sıralarda güçlü gibi duran ihtimal, döviz kuru elden kaçarken hükümetin para basmak zorunda kalması ve **sonuçta hiperenflasyona geçilmesi** idi. Daha sonraları da, ekonomiyi kaosa sürükleyeceğini bildiğim bu senaryoya karşı kamuoyunu uyarmaya çalıştım.

Alternatifi, **sıkı para politikası** uygulanması idi. Dövizdeki tırmanmayı denetim altına almak ve kamunun tekrar iç piyasadan borçlanabilmesini sağlamak için TL faizi o sıralarda tahayyül edebileceğimizin çok üstüne tırmanacaktı. Şöyle demişim:

“**Ne demek yüksek reel faiz? Belki % 50'lere çıkmak gerekecek. Enflasyon beklentisi % 80-90 iken, faizlerin % 180'lere hatta % 200'lere çıkması ve orada kalması demek. Bu takdirde enflasyon düşmeye bile başlar. Ama ondan önce piyasalarda büyük bir daralma yaşanır. İflaslar ve işsizlik yaygınlaşır. Ekonomi tarihinin en büyük depresyonuna girer.**”

Hiperenflasyon kırk satırsa, depresyon da kırk katır olacaktı.

***

27 Mart seçimlerinden sonra, yavaş yavaş hükümetin ikinci yolu tercih ettiği anlaşıldı. IMF'le pazarlık masasına oturma kararı, zaten bunu zorunlu hale getiriyordu.

5 Nisan kararları, Çiller hükümetinin bunalımı kabul ettiğini tescil ediyordu. Devlet büyüklüğümüz yaşananların sıradan bir parasal olay olduğunu söyleseler de, getirilen paket son derece ciddi bir bunalımla karşı karşıya olduğumuzun ifadesi idi.

Koalisyon hükümetlerinin 1992 ve 1993 yıllarından uyguladığı **popülist iktisat politikaları**, Türkiye'nin son manevra alanını da inanılmaz bir müsriflikle harcamıştı. Ülke, gerekli **yapısal reformları büyümesini sürdürerek gerçekleştirme fırsatını** böylece geri gelemez şekilde elinden kaçırmıştı.

Birkaç yıl sürecek bir küçülme ve fakirleşme dönemi başlıyordu. Toplumun bütün kesimleri bu küçülmeden ve fakirleşmeden paylarını alacaktı.

***

Demek ki, Hazine'nin yıllık % 400'e gelen faizle bono çıkartmasında bizim için şaşırtıcı bir taraf yok. Haziran-Ağustos üç aylık enflasyonu % 25 bile kabul etsek -büyük bir olasılıkla daha düşük, % 15 civarında gerçekleşecek- bonolar % 100 reel faize tekabül ediyor.

Ben % 50 reel faiz bekliyordum. Çiller hükümetinin % 100 reel faize çıkmak zorunda kalması, gecikmesinin faturası.

Gerçekten, beni şaşırtan, bu bonolar için neden Mayıs sonunun beklendiği. Eğer 5 Nisan istikrar paketi ile beraber, aynı gün, yüksek faizli Hazine bonusu yoluna gidilmiş olsa, hem Nisan ayında mali piyasalarda yaşanan büyük çalkantılar engellenebilirdi hem de Hazine daha düşük reel faiz düzeyinde borçlanabilirdi.

***

Ancak, sıkı para-yüksek faiz politikasının kararlılıkla uygulanması, istikrara giden yolun sadece bir adımıdır. İlk ve zorunlu adımıdır. **Ama, yetersiz bir adımdır.**

Hiç bir ekonominin bu düzeylerde reel faizlere uzun süre, diyelim ki birkaç aydan fazla, tahammül edebilmesi mümkün değildir. Yüksek faizin altında yatan esas nedene, yani kamu açıklarına acil bir çözüm getirilemediği takdirde, tekrar başladığımız noktaya, üstelik çok daha kötü bir durumda geri dönmemiz kaçınılmazdır.

En geç yaz ortasına kadar kamu açığı kapatılmak zorundadır. Yani, ağustos ayına gelindiğinde, hükümet vergi ve diğer olağan gelirleri ile iç ve dış borç faizlerinin reel bölümü dahil tüm harcamalarını karşılar hale gelmelidir. Bunalımın bir kaosa ve kabusa dönüşmemesi için tek yol budur.

Bu sağlanırsa, hem enflasyon, hem nominal ve reel faizler hızla düşer. Döviz de istikrarını korur. Etketif talepteki düşüş durur. Piyasalar yavaş yavaş da olsa canlanmaya başlar.

Bu yapılamadığı takdirde, Merkez Bankası banknot matbaasının işletmekten başka çare kalmayacaktır. **Türkiye hızla hiperenflasyon ortamına girecektir.**

Sıkı para politikasının sonbahara da sarkarak fiyat istikrarını sağlayabilmesinin tek yolu, **sıkı maliye politikasından** geçmektedir.

***

Yüksek reel faizlerden rahatsız olan kamuoyunun ekonomi biliminin bize gösterdiği bu gerçeği anlamasında büyük yarar görüyorum. Faizi düşürmenin bir tek **sağlıklı yolu** vardır. O da kamu açığının kapatılmasıdır. KİT'ler, fonlar ve sosyal güvenlik kurumları da dahil, "**denk bütçenin**" sağlanmasıdır.

Bunun dışındaki arayışlar **yapay çözümlerdir**. Ters teper. Ekonomiyi yüksek reel faizden daha büyük bir tehlikenin, **hiperenflasyonun** kucağına atar. (2 Haziran 1994)

VADE SEÇİMİNE DİKKAT

Bu günden itibaren pazartesi yazılarını pazara alıyoruz. Tasarruf araçlarının değerlendirilmesini her ayın ilk pazar günü yapacağız. Mayısta, TL'nin cazibesinde artış öngörmüştük. Olaylar beklediğimiz yönde, hatta beklediğimizden biraz ötesinde gelişti.

Banka mevduatlarının sınır olmaksızın **kamu garantisine** alınması, bankalardan mevduat kaçışını durdurdu. **Haftalık mevduat**, TL riskini kısa süre için alma olanağını yarattı.

Bir yandan nakit dövizin banka sistemine geri dönmeye başlaması, diğer yandan TL'nin artan cazibesi döviz talebinde düşüşe yol açtı. Dolar ve mark gevşedi. Neticede, TL'nin getirisi yükselirken riskini alan sayısı da artmaya başladı.

Bankaların verdiği yüksek faizlere, ay sonunda Hazine'nin üçayda % 50 net faizle katılması, beklenen bir olay değildi. Hazinesinin, TL'ye güvenin bu denli yok olmasına önemli katkı yapan düşük faizle borçlanma stratejisini nihayet terkettiği anlaşılıyor.

Ancak, bu kez de faizi piyasa beklentilerinin çok üstünde tutarak kısa dönemde istikrarsızlığı arttırıcı bir faktör oldu. Bankaların sunduğu faiz yelpazesinin bu kadar üstüne çıkmak gerekli miydi?

Hazine bonoları tasarrufçu tarafından olumlu karşılandı ve aşırı talep oluştu. Talebin karşılanamaması, son üç günde dövizde gereksiz bir dalgalanma yarattı.

Genelde, yüksek faizlerin dövizdeki istikrarı güçlendirici bir etki yaptığını izliyoruz. Nisan ayında ve Mayıs başında TL riskini birkaç günden fazla taşımak istemeyen kesimler, şimdi **bir ay ve üç aylık vadeleri** kabul ediyorlar.

Bu çerçevede, bir yandan dövizden TL'ye geçişin hızlanacağını, diğer yandan TL'de vadelerin uzamaya başlayacağını öngörebiliriz.

***

Enflasyonda büyük değişikliklerin beklendiği dönemlerde, vade seçimi tasarrufçu için önem kazanır. **Enflasyonun hızlanacağını bekliyorsak, vadeyi kısaltırız. Tersine, enflasyonun düşüceği beklentisi, uzun vadeleri daha cazip hale getirir.**

Öte yandan, uzun vade, daha risklidir. Enflasyonda beklenmeyen hareketlerin belirmesi durumunda, parasını uzun vadeli yatıran tasarrufçu çaresizdir.

Demek ki, enflasyonda bir düşüş beklentisi varsa, uzun vadeli yatırım çok risklidir fakat çok yüksek getiri potansiyeli taşır. Tasarrufçu, risk alma eğilimine göre vade tercihlerini saptayacaktır.

***

1 Haziran 1994 - 31 Mayıs 1995 dönemi için hükümetin enflasyon beklentisi % 40 civarındadır. Şu şekilde üç aylık alt dönemlere bölelim: Haziran-Ağustos % 15; Eylül-Kasım % 10; Aralık-Şubat % 7; Mart-Mayıs % 5. **Bu yıllık % 42 enflasyon demek.**

Ağustos sonrasında ise, üç aylık (net) faizlerin beklenen enflasyon artışı % 5 olacağını kabul edelim: Eylül'de % 60; Aralık'ta % 48; Mart'ta % 40. Bu varsayım, **yıllık % 20 reel faize** tekabül ediyor. Çok yüksek bir rakamdır.

1 Haziran 1994'te 1 milyon TL'yi % 200 faizli hazine bonosuna yatıran, ve vade sonunda tekrar yukarıdaki faizlerle tasarrufunu değerlendiren bir vatandaşımız, 1 Haziran 1995'te 2.120.000 TL'ye sahip olacak. Yıllık faiz, % 112'ye geliyor. Aynı dönemde enflasyon % 42 olduğuna göre, **% 49 gibi fevkalade yüksek reel faiz** elde edecek.

Hazine bonusu bulamayıp, **Ziraat Bankası**'nda üç aylık mevduatta tutmak zorunda kalırsa, (% 130 Brüt), verim düşüyor: 1 milyon TL, bir yıl sonra 1.851.000 TL'ye çıkıyor ve yıllık reel faiz % 30'da kalıyor. % 200'lük Hazine bonolarına ilginin neden bu kadar yüksek olduğu anlaşılıyor.

***

Ziraat Bankasının **bir yıllık mevduat faizi** ise (net) % 108.8. % 42 enflasyon varsayımı ile, % 47 reel faiz anlamına geliyor. Üç aylık hazine bonosunun, daha sonra faizlerin düşmesi halinde bile, bunun az üstünde reel faiz sağladığını görüyoruz. Bence, tasarrufçunun ilgisinin altında bu gerçeği sezmesi yatıyor.

Üç aylık banka mevduatına göre, bir yıllığın yukarıdaki varsayımlar çerçevesinde çok cazip olduğu da ortada. Üstelik, enflasyonu böylesine düşüren bir talep yetersizliği ortamında, 1994 sonbaharından itibaren reel faizlerin de çok daha düşük düzeylere gerilemesi ihtimali yüksek.

***

Bir yıllık vadeli faizlerle (% 108.8 ve daha üstü) bir yıllık enflasyon beklentisi (% 40) arasındaki büyük uçurum, ikisinden birinin mutlaka değişeceğine işaret ediyor. Enflasyon beklentisi tutarsa, faizler düşecek demektir. Faizler düşmezse, enflasyon yükselecek demektir.

Uzun vade riskini alanların, çok para kazanmak kadar çok para kaybetmek ihtimalleri de var. (5 Haziran 1994)

TUTUMLU TOPLUM, MÜSRİF DEVLET

Türkiye yeterince tasarruf yapıyor mu? Kimler yapıyor? Kimler yapmıyor? Bu soru sık sık tartışılır. Seçkinler arasında yaygın bir kanı, halkın

fazla tükettiğidir. İnsanlarımızın taksitle ve borç harçla dayanıklı tüketim malları yada otomobil alması göze batar.

Enflasyon konusu açılınca, siyasiler de kabahati halkın yeterince tasarruf yapmamasında, aşırı tüketime yönelmesinde bulurlar. Siyasetin zirvelerinde bu yıkayeti çok duyuyor.

Şuna getirilir: vatandaş biraz daha az buzdolabı, müzik seti, otomobil, elbise, ayakkabı, vs. alsa, daha az ekmek yese, daha az kebabçıya, tostçuya gitse, bu enflasyon belası da başımızdan gidecektir.

Bu önyargının, ülke gerçeklerine ne kadar uyduğunu sayılara bakarak irdelemek istiyorum.

***

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve **Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)**, her yıl, ülkede bir yıl içinde üretilen mal ve hizmetlerin toplam katma değerini hesaplıyor. Bizim kısaca Milli Gelir dediğimiz bu büyüklüğün bilimsel adı **Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)**.

Sonra da, GSMH'nın temel kategoriler arasında nasıl dağıldığını hesaplıyor. En önemli iki kategori, **tüketim harcamaları ve tasarruflar**.

Bunları da kendi içinde özel kesim ve kamu diye ikiye bölüyor. Önce, GSMH'dan özel kesime ve devlete düşen bölümü buluyor. Buna "**kullanılabilir gelir**" diyor.

Sonra, her iki kesimin tüketim ve tasarrufunu hesaplıyor, kullanılabilir gelirine oranlarını buluyor. Bu sayılar bize toplumun ve devletin Türkiye'nin toplam tasarrufuna ne kadar katkı yaptığını, başka bir deyişle ne kadar tutumlu olduğunu görme olanağını veriyor.

***

Genellikle istatistik vermekten kaçınıyorum. Ancak, son beş yılda, cari fiyatlarla hesaplanan özel ve kamu tasarruflarının milli gelire oranı o kadar önemli işaretler taşıyor ki, vatandaşın bilmesinde yarar gördüm (kaynak DPT'dir).

	1989	1990	1991	1992	1993
Özel tasarruf/GSMH	17.3	18.4	22.8	23.1	24.1
Kamu tasarruf/GSMH	6.4	4.5	0.7	-1.4	-4.7
Toplam iç tasarruf/GSMH	23.7	22.9	23.6	21.6	19.4

Birincisi, **toplum fevkalade tutumlu**. 1989'dan bu yana her yıl tasarrufunu arttırmış. 1993'de, Türkiye halkı milli gelirin dörtte biri kadar tasarruf yapmış. Uluslararası düzeyde bile bu çok yüksek bir tasarruf oranına tekabül ediyor.

Ama, **devlet inanılmaz derecede müsrifleşmiş**. 1989'da milli gelirin % 6.4'ü kadar tasarruf yapıyormuş. 1990 ve 1991'de devletin tasarrufları hızla düşmüş. Gene de, seçim yılı olan 1991'de bile, devlet küçücük de olsa bir tasarruf yapabilmiş.

1992 ve 1993'de ise durum vahim. **Devlet eksi tasarruf yapmaya başlamış**. Ne demek eksi tasarruf? Tüketim harcamalarını bile gelirlerinden karşılayamıyor demek.

Devlet, 1991 ve 1992'de personelinin maaşlarını ödemek için bile borçlanmış. demek. Yani, özel kesimin yatırım amacı ile biriktirdiklerini götürüp tüketim harcamalarında kullanmış demek.

Toplumun tasarruflarının hızla artmasına rağmen, devletin müsrifliği 1992 ve 1993'te toplam tasarrufun azalmasına yol açmış. Bu çok önemli.

***

Toplumun ve devletin tasarruflarını kullanılabilir gelirlerine oranlayınca, durum daha da belirginlik kazanıyor.

	1989	1990	1991	1992	1993
Özel tasarruf/Özel kul.gelir	21	23	26	27	28
Kamu tasarruf/Kamu kul.gelir	36	25	4	-9	-34

Çiftçisi, memuru, işvereni, esnafı, genç ve yaşlı ile, Türkiye toplumu 1993 yılında eline geçen **100 liranın 28'ini tasarruf etmiş**. Neredeyse üç liradan birini biriktirmiş.

Ya devlet ne yapmış? O da eline geçen **100 lira için 1993'de 134 lira tüketmiş**, eksi 34 lira tasarrufu olmuş.

Kamu tasarruf oranının 1989'dan 1993'e, özellikle de son iki yıldaki bozulması korkunç. Bunlar, insana "**doğru olamaz**" dedirtecek gerçekler.

***

Koalisyon hükümetinin Türkiye'yi iki yılda nereden nereye getirdiğini anlatmak için başka bir şey söylemeye ihtiyaç var mı? Bugün yaşadığımız sıkıntıları açıklamak için başka bir yere bakmak gerekir mi?

Bence yok. Sayıların dili çok açık. **Koalisyon hükümeti, devleti iflas ettirmiş**. Toplum tasarruflarını sürekli arttırmış ama koalisyonun müsrifliğini finanse etmesi olanaksız hale gelmiş.

Üstelik bu sayılarda daha devletin yatırımları yok. Onları da içeriden ve dışarıdan borç alarak yapıyor.

100 lira geliri varken borçlanıp 134 lira tüketen bir aile reisine ne olur? İflas eder. Büyük sıkıntılara düşer. Ailesi de sefil ve perişan olur. İşte yukarıdaki sayıların anlattığı Türkiye'nin son iki yılının gerçek hikayesi... (9 Haziran 1994)

FAİZ, RANT VE "FAİZ POPÜLİZMİ"

Reel faizlerin 15 Ocak sonrasında aniden aşırı yükselmesine karşı tepkiler yoğunlaşıyor. Bu arada, devletin yüksek faizlerle bir küçük azınlığa rant aktardığı söyleniyor. **Rant ekonomisi, rant** gibi sözcüklerin kullanımı çok arttı.

Reel faizleri düşürmek üzere yola çıkıp, Cumhuriyet tarihinin en yüksek reel faizlerini ödeme noktasına gelen hükümetin Başbakanı da bu koroya katıldı. DYP grubunda yaptığı konuşmada, "**rant ekonomisinin göbeğine baltayı vuran biziz**" dedi.

Yıllık % 100'ün üstünde reel faiz ödeyerek ancak borçlanabilen bir hükümetin faiz geliri elde edenlere nasıl zarar verdiğini anlamakta zorluk

çekiyorum. Faiz ve rant kavramlarının bu kadar içiçe kullanılmasının yarattığı kavram kargaşası içinde, böyle şeyler galiba daha kolay söyleniyor.

Bu yazımda, iktisat teorisi açısından faiz ve rant kavramlarını açıklamaya çalışacağım. Çünkü, piyasa ekonomisinde faiz ve rant, nitelik olarak birbirinden çok farklı iki üretim faktörünün fiyatıdır.

***

Faiz, ekonomik aktörlerin kaynaklarını bir dönem kullanmamak, yada tüketimlerini bir dönem geciktirmek için talep ettikleri bedeldir. **Zamanın fiyatıdır** diyebiliriz. Genelde, tasarruf arzı ve yatırım talebi tarafından belirlenir.

Elimizdeki kaynakların istersek hepsini bugün tüketebiliriz. İstersek, bir bölümünü tasarruf eder, yani gelecek dönemlerde kullanmak üzere bir kenara koyabiliriz. Aynı anda elindeki kaynakların üstünde harcama yapmak isteyenler yoksa, piyasalarda pozitif faiz olmaz.

Girişimci, kendi kaynaklarının ötesinde, başkalarının kaynaklarını da kullanarak yatırım ve üretim yapacağını ve bu şekilde yarattığı katma değerden yabancı kaynaklara bir fiyat ödeyebileceğini düşünen kişidir.

Sistemi şöyle düşünebiliriz. Ben **otomobil** alabileceksen almam. Mali kurumlar aracılığı ile o kaynak bir girişimciye devrolur. **Üç tane torna tezgahına** dönüştür. Girişimci, torna tezgahı ile **ek bir üretim yani katma değer** gerçekleştirir. Ek katma değer bir bölümünü **faiz** olarak bana verir.

Benim tasarrufum, ekonomide ek yatırım ve üretime olanak vermiştir. Faiz geliri, bu ek üretimin değerine bağlıdır. Eğer faiz haddi piyasada belirlenmişse, benim bu geliri hakketmediğim düşüncesi yanlıştır. Şöyle ki, **ben tasarruf yapacak yerde otomobil alsam idim, o torna tezgahları da olmayacaktı.**

***

Rant, özel mülkiyet ekonomisinde **doğal kaynağı kullandırmanın** fiyatıdır. Tarımsal ve kentsel toprak, madenler, nehirlerin enerji potansiyeli, vs. sahiplerine rant geliri sağlar.

Doğal kaynağın en büyük özelliği, kendisine yada üstünde yapılan üretime talep arttığı takdirde, arzının değiştirilemez olmasıdır. Bu nedenle, iktisat öğretisinde sık sık "**kıtlık rantları**" da denir.

Tarımsal araziye örnek alalım. Üstünde yapılan üretim bir katma değer yaratır. Bu katma değer bir bölümünü, ürünün arz-talep dengesine göre, toprak sahibi alır. Ancak, tasarruftan çok önemli bir farkı vardır. Sahibi bir tarlayı satarsa, üretimden çekilmez. Ya tarla olarak kalır, yada konut, fabrika, vs. şeklinde katma değer yaratan başka ekonomik faaliyetleri taşımaya devam eder. Otomobil-torna tezgahı türünden bir dönüşüm doğal kaynak için söz konusu değildir.

Bu nedenle, doğal kaynak sahipliği karşısında elde edilen rant gelirin hakedilip edilmediği iktisat öğretisinde ilk başından beri tartışmalıdır.

***

Rant sözcüğü, zaman içinde farklı bir anlam daha kazandı. **Piyasa ekonomisinden sapmaların** yarattığı gelirlere de, hakedilmemiş gelir anlamına rant adı verilir oldu.

Bu sapmaların bir bölümü, doğrudan ekonominin kendinden kaynaklanabiliyor. Tekeller -karteller, tröstler- ürettikleri malın fiyatını rekabet koşullarında oluşacağı düzeyin üstünde tutuyorlar. Aradaki farka, **tekel rantı** diyoruz.

Daha sık raslanan, devletin, bazı kesimlere imtiyazlar sağlamasıdır. İthalat yasakları, yüksek gümrükler ve piyasalara giriş engelleri en tipik örnekleridir. Devlet politikası, bu kesimlerde fiyatların rekabet koşullarının çok üstünde oluşmasını temin ederek üreticilere **rant yani hakedilmemiş gelir** aktarır. 1955'ten 1980'lerin ortasına kadar, Türkiye bu anlama bir **rant ekonomisi** idi.

***

İktisat bilimi açısından, tasarruf karşılığında elde edilen faiz geliri "rant" olarak görmek olanaksızdır. Türkiye'de işleri karıştıran, tasarruf-yatırım bağının tümüyle kopmuş olması, tüm tasarrufların **müsrif bir devlet** tarafından tüketim harcamalarında israf edilmek üzere emilmesidir.

Bu durumun sorumlusu tasarrufçu değildir. **Sorumlu, devleti maaş ödeyemez duruma getiren, iflas ettiren koalisyon hükümetidir.**

Bugün tasarruflarını yüksek faizle TL'de tutanlar ve kamuya borç verenler, bir yandan hiperenflasyon riskini alıyorlar, diğer yandan da devletin para basmasını yani ekonominin hiperenflasyon felaketine düşmesini engellen bir katkı yapıyorlar. Elde ettikleri yüksek faiz geliri, **bu riskin ve katkının karşılığıdır.**

Yüksek reel faiz, Türkiye ekonomisinin yaşadığı sorunların nedeni değildir. Sonuçlarından biridir. Faiz ve rant kavramlarının böylesine karıştırılması "**faiz popülizminin**" hala ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. "**Faiz popülizmi**" ise, hedef şaşırtmaktan, esas sorumluları gizlemekten ve neticede bunalımdan çıkışı zorlaştırmaktan öte bir işe yaramaz. (12 Haziran 1994)

BİLETSİZ YOLCUNUN HİKAYESİ

İktisat öğrencilerine, tek tek bireylerin önemsiz gibi duran davranışları toplumda yaygınlaşınca nasıl çok ciddi sonuçların ortaya çıkabileceğini gösteren örnekler anlatılır. Bunlardan, Türkiye'nin bugünkü durumunda anlamlı olduğunu düşündüğüm birini ele almak istiyorum.

Şehir içinde tarifeli sefer yapan bir **otobüs işletmesi** düşünelim. Otobüse binenler **bilet alıyor**. Bilet paraları ile mazot, şoförün maaşı, otobüsün bakımı ve amortismanı ödeniyor. Böylece servis sürdürülüyor.

Bazı yolcular bilet almazsa ne olur? Hiç bir şey olmaz. Otobüs işletmesinin karı biraz düşer. Fakat servis gene devam eder. Avantacı yolcu hem servisten yararlanır. Hem de bedelini ödemez. Yaptığı yanında kalır.

Yolcuların daha büyük bölümü bilet almadan hizmeti kullanırsa ne olur? Otobüs işletmesi masraflarını karşılamakta zorlanır. Mecburen biletlere zam yapar. Avantacıların parasını bilet alan **dürüst yolcular** daha yüksek fiyatla öderler.

Yolcuların büyük çoğunluğu bilet almazsa ne olur? Bilet fiyatı daha da yükselir. Taksi fiyatına yaklaşır. Bilet alan yolcular da taksiye geçerler. Biletli yolcu kalmayınca otobüs işletmesi iflas eder. Servis durur. **Avantacıların bineceği otobüs kalmaz.**

***

Türkiye halkı, devletle ilişkisinde uzun süredir otobüse biletsiz binen yolcunun psikolojisi ile davranıyor. **"Ben vergimi ödemem. Koskoca devlet... Nasıl olsa arada kaynarım. Hiç birşey olmaz, ben vergimi ödemediğimle kalırım"** diyor.

Bunu diyen birkaç kişi olsa, neyse. Öyle değil ki! Nüfusun çok büyük çoğunluğu bu şekilde düşünüyor ve bu şekilde davranıyor. Gönül rahatlığı ile, hatta keyif alarak vergi kaçırıyor. Vergisini ödeyenlere biraz enayi gözü ile bakıyor.

Vatandaşının büyük bölümü vergi kaçırarak devlet ne yapıyor? Kaçırılmayanlara yada kaçırılmayacaklara bütün gücü ile yükleniyor. Onlara habire daha ağır vergiler koyuyor. **Vergi oranları ağırlaştıkça, kaçırmanın cazibesi de artıyor.** Ortaya bir kısır döngü çıkıyor.

Herkes gelirin % 15-20'sini vergi olarak ödemeye razı olmadığı için, ödemek zorunda kalanlar % 50 oranında vergileniyor. Yüksek oranlar vergiyi kaçırabilenleri kaçırılmaya büsbütün teşvik ediyor. Avantacılar artınca bilet fiyatlarını yükseltip, bilet alanları da almamaya iten otobüs şirketi gibi.

***

Öte yandan, vatandaş vergisini ödemiyor ama devlet hizmetlerini kullanmayı sürdürüyor. **Okul, hastane, polis, mahkeme, yol, su, elektrik, telefon, sulama, teşvik, istihdam, kredi, yardım, vs. vs...** Vergisini ödemeyen vatandaş bunlardan hiç birinden vazgeçmiyor. Hepsini istiyor.

Toplumun büyük çoğunluğu, hem bilet almayan, hem de otobüsün hergün aynı saatte gelmesini bekleyen avantacı yolcu gibi davranıyor.

Halbuki, bu hikayenin sonu belli. **Vergisini ödemeyen ama hizmeti talep eden vatandaşların devleti eninde sonunda iflas eder.** Başka yolu yok. Türkiye'nin 1994'e kadar dayanmış olması bile bir mucize. Ama işte sonunda oldu. Şimdi hayret içinde, devletin iflas etmesinin hepimizin hayatını nasıl olumsuz etkilediğini izliyoruz.

***

Biletsiz yolcu hikayesi, devletin iflasında **toplumun da suçu olduğunu** söylüyor. Vergi kaçırarak üretici kadar faturasız mal alan tüketicinin, rüşvetle iş gören mükellef kadar rüşveti alan vergi memurunun, gayrimenkulünü düşük değerinde gösteren mal sahibi kadar onu kabul eden yetkilinin sorumluluğu var.

Gelişen, globalleşen ve karmaşıklaşan ekonomi, herkesin geliri ile oranlı vergi ödemesini, vergi kaçığının asgaride olmasını gerektiriyor. **Demokrasilerde bireyin sorumluluğu beş yılda bir oy kullanmakla bitmiyor.** Devlet harcamalarından kendi payına düşeni ödemesini de kapsıyor.

Bu bilinç olmadan, toplum bu zihniyeti özümsemeden, enflasyon engellenemiyor. Bunalımlar birbirini izliyor. Ekonomi gelişemiyor. Toplumun bütün bireyleri bunun faturasını ödüyor.

Vatandaşları kamu harcamalarına katılmayan ülkeler globalleşme sürecinin dışında kalıyor. Vatandaşlarının kamu harcamalarına katılmamasına göz yuman devletler, globalleşmenin ve sağlıklı gelişmenin önünde bir duvar, bir engel haline dönüşüyor. (16 Haziran 1994)

SIFIR ENFLASYON İSTİYORUM

Toplumun her kesiti, kendi sorunlarına yönelik çözüm önerisi ve talepleri seslendiriyor. Herkes hükümetten birşeyler istiyor.

Sanayiciler faizlerin düşmesini istiyor. Köylüler taban fiyatlarının düşük tutulmasını istiyor. KİT çalışanları iş güvencesi istiyor. Memurlar enflasyon kadar zam istiyor. Otomotiv sektörü vergilerin indirilmesini istiyor. İhracatçılar Eximbank kredilerinin arttırılmasını istiyor. Kimileri para basılmasını, başkaları devlet borçlarının konsolide edilmesini, diğerleri dış borçların ertelenmesini istiyor.

Bu ortamda benim de birşeyler istememde yarar olduğuna karar verdim. Hızla eriyen profesör maaşlarının arttırılması mı? Ücret gelirlerinden kesilen gelir vergisinin düşürülmesi mi? Telif ücretlerindeki vergi muafiyetinin yükseltilmesi mi? Yurt dışı çıkışlarda alınan konut fonunun kaldırılması mı?

Hiçbirine içim ısınmadı. Kendimi kısa vadeli küçük çıkar hesaplarına boğulmuş, karşı çıktığım rant ekonomisinin bir parçası gibi hissettim. Uzun vadeli pespektiften, **iktisatçı ve vatandaş** sıfatıyla ne talep ettiğimi saptama ihtiyacını duydum.

Optiği doğru koyunca, ne istediğimi hemen yakaladım. **Ben, enflasyonun durmasını istiyorum.** Evet. En büyük arzum, fiyatların günden güne, aydan aya, yıldan yıla değişmediği bir ülkenin vatandaşı olmak.

% 30'a, % 20'ye de razı değilim. % 3'leri, % 5'leri talep ediyorum.

Ortalama enflasyon, ortalama büyüme hızının altında seyretmeli. Hiç bir zaman da üstüne çıkmamalı. Sıfır enflasyon dediğim o.

***

İktisatçı gözü ile, bu çok mantıklı bir talep. Son 50 yılın dünya deneyimi fiyat istikrarı önemine işaret ediyor. Diğer konularda ne kadar farklı olurlarsa olsunlar, başarılı büyüme performansı gösteren ülkelerin **müşterek özelliği**, enflasyonun düşük düzeyde seyretmesi.

Fiyat istikrarı, kamunun ekonomi üstünde gereksiz bir yük oluşturmadığını söylüyor. Fiyat istikrarı, reel faizi asgari noktada tutmaya izin veriyor. Böylece, bir yandan tutumlu devlet, diğer yandan düşük faiz, **girişimciyi teşvik ediyor ve yatırımları artırıyor.**

Fiyat istikrarını sağlayamayan ülkeler ise, bir bunalımdan diğerine, hiperenflasyon, stagflasyon, resesyon, yüksek faiz, iç ve dış borç açmazında debelenip duruyor. Arada bir yüksek büyüme hızı tuttururlarsa bile, ardından uzun durgunluklar geliyor.

***

Vatandaş gözü ile, bu çok daha acil bir talep. Enflasyon, devletin vatandaşa karşı uyguladığı bir tür **ekonomik terör**. Cebimizdeki, bankadaki paramız her gün küçük küçük tırtıklanıyor. Eğer ücretli, emekli yada sabit gelirlisi isek, her gün gelirimiz kırılıyor.

Çarşıya pazara her çıktığımızda şok yaşıyoruz. Ekmek gibi, minibüs gibi, hergün kullandığımız birkaç tanesi dışında, hiç bir malın fiyatını akılda tutmak mümkün olmuyor. Neyin pahalı, neyin ucuz olduğunu kestirmek olanaksız hale geliyor.

Bir sürü ülkenin vatandaşı, yıllardır ekmeği, buzdolabını, otomobili, herşeyi aynı fiyattan satın alıyor. Tasarruflarını dövize değil, kendi parasına yatırıyor. Hesaplarını bozan ani fiyat artışları yaşamıyor.

Vatandaşlık bilinci gereği, kendimize saygı gereği, kendi çıkarlarımızı gereği, en öncelikli talebimiz enflasyonun durması olmalıdır..

***

Enflasyonun derhal durdurulmasını talep etmenin bugün özel bir anlamı daha var. Ekonomi büyük bir bunalım yaşıyor. Yatırımlar ve gelirler düştü, işsizlik ve iflaslar arttı. Öyle yada böyle, çok önemli fedakarlıklar yapılıyor, sıkıntılar çekiliyor. Bunlar boşa gitmemeli. Hiç olmazsa karşılığı alınmalı.

25 yıldır süren enflasyonist politikaların faturasını son derece ağır bir şekilde ödüyoruz. Madem faturayı ödedik, enflasyonu durduralım ki **yakın gelecekte aynı faturayı tekrar ödemek zorunda kalmayalım**.

Bu satırlarda sık sık yazdık. Hedefi şaşırır, enflasyonu mücadeleye ikinci plana atarsak, ekonomik bunalım derinleşir. Hiperenflasyon gündeme gelir. Neticede bugünden çok daha zor durumlarla karşı karşıya kalırız.

İktisat bilimi, akıl, mantık, sağduyu, hepsi aynı yöne işaret ediyor. Gün enflasyonu durdurma günüdür. **Fiyat istikrarına** kalıcı bir şekilde ulaşma günüdür.

***

Ya büyüme? Ya işsizlik? Ya gelir dağılımı? Bunların çok önemli sorular olduğunu kabul ediyorum. Ama, bugün yaşadığımız bunalıma, **“enflasyonu boşverelim, büyüme daha önemlidir”** diye diye gelmedik mi?

Hedeflerin sıralaması, hiyerarşisi önem kazanıyor. Büyüme, işsizlik, gelir dağılımı gibi sorunlara ancak ve ancak **fiyat istikrarı sağlandıktan sonra** çözüm getirilebileceği konusunda en ufak bir tereddütüm yok.

Enflasyonun sıfırlanması talebi toplumdan gelmeli. Toplum istemezse, siyasetçi de vermez. Onun için sesimizi yükseltmemiz gerekiyor. Hepinizi Ankara'dan duyulacak kadar güçlü ve kararlı bir şekilde bağırıyorum.

“Sıfır enflasyon istiyorum... Sıfır enflasyon istiyorum... Sıfır enflasyon istiyorum...” (19 Haziran 1994)

OTOMOBİLDE VERGİ İNDİRİMİ

Koalisyon hükümetleri sorumsuz ve yanlış politikalarla ekonomiyi durma noktasına getirdi. Talebin bıçak gibi kesilmesinin sonuçlarını en ağır yaşayan sektörlerin başında otomotif var. Sektörde satışlar ve üretim durunca, işsizlik

hızla yaygınlaşmaya başladı. Talebi canlandırmak için, otomobilden alınan vergilerin düşürülmesi tartışılıyor.

Otomobilden daha az vergi alınmasını destekliyorum. Ancak, bunu bunalım nedeni ile alınmış **geçici bir tedbir** olarak görmüyorum. Otomobilden alınan vergilerin **kalıcı bir şekilde indirilmesini** savunuyorum.

Mevcut vergilerin hem çok haksız ve adaletsiz, hem de ekonominin mantığı ile çelişkili olduğu kanısındayım. Otomobil vergilerinin analizi, **vergi sistemindeki çarpıklığı** anlamayı kolaylaştıracaktır.

***

Örnek olarak, popüler bir yerli otomobili alabiliriz. Elimdeki son fiyat listesine göre, bir **“Şahin”**in **TOFAŞ** satıcısından vergisiz çıkış fiyatı **145.5 milyon TL**. Tüketiciye maliyeti ise **211.5 milyon TL**. Aradaki **66 milyon TL** çeşitli vergilerden oluşuyor.

Oto bedeli	145.439.000
KDV	33.451.000
Taşıt Alım Vergileri	27.012.000
Fon, ruhsat, vs.	5.670.000
Anahtar Teslim	211.570.000

Vatandaş bir Şahin aldığı zaman, ödediği 100 TL'nin 68.74 TL'si otomobilin kendisine, 30.26'sı vergi olarak devlete gidiyor. Vergiyi malın vergisiz fiyatına oranlayınca, **% 44** gibi yüksek bir dolaylı vergi haddi buluyoruz.

Doğallıkla, otomobil fiyatının içinde de vergiler var. İthal girdilerden alınan gümrük ve fonlar, ücretlilerin ödediği gelir vergisi ve SSK primleri, şirketin ödediği Kurumlar Vergisi, kredilerden alınan Muamele Vergisi, vs. Bunlar hesaba dahil değil.

Farklı markalar ve modeller arasında yukarıdaki oranlarda küçük oynamalar oluyor ama hepsinde vergi oranı **% 41-47** aralığında.

***

Vatandaş 211.5 milyon TL'ye **Şahin** almak için, önce bu parayı kazanacak. Kazanırken, ayrıca gelir vergisi, SSK-Emekli Sandığı kesintisi, vs. ödeyecek. Yada ödemeyecek. İşin bu kısmına bakalım.

Şahin alıcısının bir özel şirkette ücretli olarak çalıştığını düşünelim. Yıllık 12 maaş ve üç ikramiye alıyorsa, **aylık net ücreti 14.1 milyon TL'ye** geliyor.

SABAH Gazetesinin bir mensubuna, 1994 yılında eline 211.5 milyon TL geçmesi için şirketin ödemesi gereken toplam tutar 350 milyon TL. **SABAH** İnsan Kaynakları Müdürü **Şakir Gülsever**'in yaptığı hesap şöyle:

Net ücret	211.500.000
Gelir vergisi	93.570.000
SSK primleri	29.850.000
Diğer prim, fon, vergi, vs.	14.080.000
Toplam ödeme	349.900.000

SABAH Gazetesi 1994 yılında 350 milyon TL ödeme yapıyor. Bunun 211.5 milyon TL'si çalışanın eline geçiyor. 138.5 milyon TL'sini devlet alıyor. 100 liralık brüt gelirden vergi ve benzer kesinti oranı **% 39.7**.

***

İki hesabı birleştirelim. 145.5 milyon TL bayi fiyatı olan **Şahin**'i alan ücretli vatandaş 1994 yılında brüt 350 milyon TL kazanıyor. Bunun 204.5 milyon TL'sini vergi ve kesinti şeklinde devlete ödüyor.

Devletin payının brüt gelire oranı % 58.4. Halbuki, 1993 yılında, devletin vergi dahil toplam gelirlerinin milli gelire oranı % 30'un altında. Belli ki, birileri vergisini ödemiyor.

Şimdi de, 1994 yılında aynı brüt geliri kazanan, ama şu yada bu şekilde **vergi kaçırın bir vatandaşımızı** düşünelim. 350 milyon TL gelirin 211.5 milyonu ile bir **Şahin** alırken 66 milyon TL vergi ödeyecek. **Şahin**'i aldıktan sonra cebinde hala 204.5 milyon TL harcanabilir gelir kaldı. Ödediği verginin gelirine oranı ise sadece **% 18.9.**

***

Temel sorun iyice belirginlik kazanıyor. **Otomobilden alınan vergiler, gelir vergisini kaçırmanın kesimleri cezalandırıyor.** Kim bunlar? Ücretli ve maaşlı kesimler ve vergisini tam ödeyen namuslu vatandaşlar.

Otomobilden alınan vergilerin kalıcı şekilde indirilmesini bu nedenle destekliyorum. Pazar günü yazımda, kapsamlı bir çözüm önerisi getireceğim. (23 Haziran 1994)

OTOMOBİLDE VERGİ İADESİ

Perşembe günü, otomobil alan bir vatandaşın vergi yükünü hesapladık. Otomobil alımında, mevcut KDV, Taşıt Alım ve diğer vergi oranlarının ücretli ve maaşlı kesimleri ve vergisini ödeyen namuslu vatandaşları cezalandırdığını saptadık. Verginin indirilmesini destekledik. Çözümü bugünkü yazımıza bıraktık.

Hedefimiz ne olmalı? Bir yandan, vergi kaçırmanın kesimlerin otomobil alırken düşük vergi ödemelerini, hatta hiç vergi ödememelerini sağlamalıyız. Öte yandan, vergi kaçırın kesimler otomobil alırken yüksek vergi ödemeye devam etmeliler.

Bunun yöntemi var. Otomobil alırken ödenen verginin, gelir vergisine mahsup edilmesi. Yani, gelir vergisinden düşülmesi. Rahmetli **Adnan Kahveci**'nin getirdiği ve Çiller hükümeti tarafından kaldırılan "**Vergi İadesine**" benzer bir sistem otomotif sektörüne uygulanması.

Vergi kaçığı olmadığı için, gelişmiş ülkeler genellikle bu yöntemi kullanmazlar. Ancak, kredili konut alımında ödenen faizin gelir vergisi matrahından düşülmesi çok yaygındır.

***

Örnek olarak verdiğimiz sayıları hatırlayalım. Anahtar teslim maliyeti 211.5 milyon TL olan bir "**Şahin**" satın alan, 66 milyon TL devlete ödüyor. Vergi kaçırıyorsa, elinde 211.5 milyon TL kalması için devlete ayrıca 138.5 milyon TL daha ödüyor. Bunun 93.5 milyon TL'si gelir vergisi.

Bizim önerimiz, örnekte **otomobil alımı için ödenen 66 milyon TL verginin gelir vergisinden mahsup edilmesi.** Yani, **Şahin**'i satın alana vergi

idaresi tarafından geri ödenmesi. Bu kadar basit. Doğallıkla, ayrıntıda kısıtlamalar olacaktır.

***

Birinci kısıtlama: Vergi iadesinin mümkün olması için, otomobil alımında ödenen vergi, son 12 ayda ödenen gelir vergisinden daha az olmalıdır. Otomobil almadan önceki 12 ayda sadece 100 milyon TL brüt gelir gösterip 30 milyon TL gelir vergisi ödeyen bir vatandaşın hangi gelirle otomobil aldığı belirsizdir. Vergi iadesinden yararlanamaz.

İkinci kısıtlama: Otomobil alımında ödenen verginin tümüyle iadesi mütevazı otomobillerle sınırlanır. Örneğin, sadece ilk 100 milyon TL'si gelir vergisinden düşülür. Daha pahalı otomobil alanlar, üstünü gelir vergisi matrahlarından düşerler. Yani 100 milyon TL'nin üstündeki otomobil alım vergilerinin sadece bir kısmı iade edilir. Doğallıkla, ilk kısıtlama geçerlidir.

Üçüncü kısıtlama: Vergi iadesinden yararlanılarak alınan bir otomobilin satışı halinde -örneğin ilk 24 ay için- iade edilen vergi belirli bir basamak sistemi içinde geri alınır. Ama, bu süre içinde, ikinci elden alan da vergi iadesi imkanından yararlanır.

***

Bu sistem uygulanınca ne oluyor? Yıllık 350 milyon TL brüt gelirinden 138.5 milyon TL'sini devlete ödeyen ücretli, **Şahin** marka otomobilini **145.5 milyon TL**'ye alıyor. Vergi kaçırın ise **211.5 milyon TL**'ye almaya devam ediyor. Belki hala vergi kaçığı önlenmedi. Ama, çok büyük bir haksızlık ve adaletsizlik düzeltildi.

Farklı gelir düzeyleri, farklı marka arabalar için bu hesabı istediğimiz kadar yapabiliriz. Hep aynı sonucu alacağız.

Anahtar teslim fiyatı 1.5 milyar TL olan bir lüks arabayı alalım. Alım vergileri 500 milyon TL tutsun. Vergi iadesinden yararlanmak için satın alanın geçmiş 12 ayda 500 milyon TL'den yüksek gelir vergisi ödemiş olması gerekiyor. Ödememişse, zaten vergi iadesinden yararlanamıyor. **Vergi üstünde kalıyor.**

Ödememişse, 100 milyon doğrudan, ortalama 200 milyon da matrah düşüşü nedeniyle, toplum **300 milyon TL** vergi iadesi alıyor. Demek ki, vergisini ödeyenler arasında da, yüksek gelirli olanların ve lüks araba alanların vergi iadesinden yararlanma oranı düşüyor.

Görüldüğü gibi, açıklanan biçimde bir vergi iadesi sistemi, vergi yapımızdaki çarpıklıklardan hiç olmazsa birini çözmekte, otomotif sektöründe **ücretli ve maaşlı kesimler ve vergisini namusu ile ödeyenler aleyhine** olan mevcut durumu kısmen de olsa düzeltmektedir.

***

Öneri, satışların durması yüzünden otomotifde yapılacak bir vergi indirimine alternatif yada karşı bir çözüm değildir. Konjonktürel nedenlerle, **geçici bir vergi indirimi** zorunlu durmaktadır. Onu destekliyorum.

Söz konusu olan, vergi kaçırmanın vergi adaletinde açtığı derin yaralardan birini **kalıcı şekilde** tedavi etmektir. Yüksek otomobil alım vergilerinin sadece vergi kaçırın kesimlerce ödenmesini, vergisini ödeyenlerin bunlardan muaf tutulmasını sağlıyoruz.

Başta ücretli ve maaşlı kesimler olmak üzere, vergi kaçırmayanlar için otomobil fiyatlarının ucuzlaması ise, sektöre olan talepte kalıcı bir artışı mümkün kılmaktadır.

Vergisini ödeyen kesimlerin, bundan böyle seslerini daha fazla çıkarmaları, üzerlerindeki ağır vergi yükünü hafifletecek düzenlemeleri düşünmeleri ve hükümetten talep etmeleri gerekiyor. Otomotifde vergi iadesi, bu tür düzenlemelere sadece bir örnektir. (26 Haziran 1994)

DOLAR, YEN VE MARK

Uluslararası piyasalarda doların düşüşü sürüyor. Uzun süredir, pek çok iktisatçı ve piyasa analisti, Amerikan ekonomisinin güçlenmesine bakarak, doların yeniden değer kazanmasını bekliyordu. Beklentiler gerçekleşmedi.

Tam tersine, dolar, Japon Yen'ine ve Avrupa paralarını temsil eden Alman Markına karşı değer kaybetti.

1993 Haziranında, dolar 111 yen'den işlem görüyordu. Şu günlerde, 100 yen'in altına düşmesi ancak Merkez Bankalarının müdahalesi ile engellendi. Yani, **son bir yılda dolar yen karşısında % 11 ucuzladı.**

İki ülke arasında, enflasyon açısından büyük bir fark yok. Japon enflasyonu yıllık % 0.8. Amerikan enflasyonu yıllık % 2.3. Yani, enflasyon farkları, doların değer kaybının sadece % 1.5'lük kısmını açıklayabilir. Geri kalan % 9.5 nasıl açıklanacak?

1993 Haziranında, dolar 1.70 DM'tan işlem görüyordu. Şu günlerde, 1.57 DM'ın altına düşmesi gene ancak Merkez Bankalarının müdahalesi ile engellendi. Yani, **son bir yılda dolar DM ve DM'ye bağlı diğer Avrupa paraları karşısında % 7.6 düştü.**

Almanya'nın yıllık enflasyonu ise sadece % 2.9. Enflasyon farkları, doların değer kaybının sadece % 0.6'sını açıklıyor.

***

Döviz kurlarını etkileyen bir diğer unsur faiz hadleri. Uluslararası piyasalarda çok büyük miktarda kaynak var. Bunlar, daha yüksek faiz ödeyen para birimine yöneliyorlar. Dolayısı ile, bir ülkede faizin yükselmesi o ülke parasına olan talebi arttırıyor. Paraya talep artınca, ülkenin dövizini değer kazanıyor.

Amerika, 1992 başında ciddi bir resesyona girdi. Yatırımlardaki ve tüketici talebindeki düşüş, faizleri düşürdü. Dolar faizi, % 3'e indi. Ama, 1994 yıl başında itibaren Merkez Bankası (Federal Reserve) faizleri yükseltti.

Şu anda, Amerika'da üç aylık vadede faiz (yıllık) % 4.5 civarında. Japonya'da aynı vade % 2.1 faiz alıyor. Almanya'da ise % 5.

Demek ki, faiz farklarına bakınca, doların yen karşısında değer kaybetmesi değil, değer kazanması gerekir. Almanya ile ise, faiz farkı yok denecek kadar az.

Doların yen ve mark karşısındaki değer kaybını faizlerle açıklamak mümkün durmuyor.

***

Enflasyonla ilgili beklentiler önem kazanıyor. Piyasalarda, Clinton yönetiminin enflasyonla mücadeleyi ikinci plana attığı, önceliği büyümeye verdiği şeklinde bir genel kanı oluşmaya başladı.

Çünkü, Amerikan ekonomisi son bir yıldır hızlı büyüyor. 1993'ün ilk çeyreğinden 1994'ün ilk çeyreğine, GSMH'nin büyüme hızı % 3.7 oldu. ABD gibi dev bir ekonomi için bu yüksek bir büyüme hızı.

Yavaş yavaş, kapasite kullanımı üst sınırına ulaşmaya başladı. İşsizlik oranı, yapısal kabul edilen düzeye indi. Piyasalar, büyümenin bu tempo ile sürdürülmesi halinde, tekrar fiyatların yükselmeye başlamasından korkuyor.

Piyasanın mantığı şöyle işliyor. Amerika'da fiyatlar Almanya'dan ve Japonya'dan çok daha hızlı yükselirse, doların değer kaybı kaçınılmaz olur. Demek ki, bir an önce dolardan çıkmak gerekir. Herkes böyle düşününce, dolar talebi azalıyor ve dolar değer kaybediyor.

Böylece, bir ülke parasını neyin belirlediğini bir kere daha öğrenmiş oluyoruz. Ekonominin gücü, büyüklüğü, kişi başına gelir düzeyi, hatta askeri ve siyasi ağırlığı ikinci planda kalıyor. Önemli olan, hükümetin iktisat politikasına karşı duyulan güven hissi.

Uluslararası piyasalar ülke yönetiminin enflasyonla mücadelede kararlı olduğuna inanırsa, ülke parası değerli oluyor. İnanmazsa, ülke parası değer kaybediyor.

Almanya'da Bundesbank, Japonya'da Maliye Bakanlığı, piyasalara bu güveni verecek politikaları bilinçli ve kararlı bir şekilde uyguluyor. Bundesbank sıkı para politikasından ödün vermiyor. Japon Maliye Bakanlığı ise bütçe açığına kırmızı ışık yakıyor.

Clinton yönetimi, enflasyonun yükselmesine izin vermeyeceğini kanıtlayacak şekilde para politikasını sıkılaştırmadığı sürece, dolar toparlanamıyor. Yani, piyasalar, Amerikan Merkez **Bankasını büyüme hızını biraz yavaşlatacak şekilde faizleri tekrar yükseltmeye** davet ediyorlar.

***

Geride bir başka bilek güreşi daha var. Amerika, kendi iç talebindeki genişlemenin Japonya ve Avrupa'dan yapılan ithalata yansımaları engellemek istiyor. Böylece, bu ülkeleri ihracat ağırlıklı bir canlanma yerine **iç piyasa kökenli bir canlanmaya** zorlama çabasında.

Bunu, özellikle büyük dış açık verdiği Japonya'ya uyguluyor. Amerikan yetkilileri, yen'in değer kazanmasını desteklediklerini sık sık söylüyor. Bu da, piyasaları etkiliyor. (30 Haziran 1994)

FAİZLER DÜŞERKEN

Haziran ayında beklentilerimiz gerçekleşti. Mayıs sonunda, istikrar paketinin kısa dönemli sonuçları ortaya çıkmaya başlamıştı. Haziran'ın eğilimlerini öngörmek mümkündür.

İster banka mevduatı olarak tutulsun, ister kamu kağıtlarına yatsın, **Haziran'da TL'nin getirisi yüksek oldu.** Tasarruflarını TL'de tutanlar, Ocak-Mayıs dönemindeki kayıplarını bir miktar kapattılar.

Tasarrufçu dövizden TL'ye geçişi ay boyunca sürdürdü. Hazinesinin ve Merkez Bankasının döviz ihtiyacının yüksek olması, TL'nin daha da fazla değer kazanmasını engelledi.

Enflasyonda beklenen düşüş oldu. Döviz kurunun sabitlenmesi, maliyet artışı baskısını kaldırdı. Bir yandan yüksek faiz, diğer yandan kamu açığının kapatılması, zaten talepte büyük daralmaya yol açmıştı. Fiyat artışı durdu. Pek çok tüketim malında, fiyat indirimleri öne geçti.

Döviz ve fiyat cephesinde artan istikrar, mecburen faize de yansdı. Faizde ciddi düşüş eğilimi belirdi.

***

Haziran yazımda, faizlerin hızla değiştiği dönemlerde **vade seçiminin önemini** açıkladım. Enflasyonun ve faizin yükselmesini bekliyorsak, vadeyi mümkün olduğu kadar kısa tutmak çıkarımıza oluyor. Tersine, enflasyonun ve faizin düşmesini bekliyorsak, uzun vadeli yatırmak daha karlı.

Bir aydır, farklı kesimlerden tasarruflularla konuşuyorum. Türkiye o kadar uzun süredir enflasyonun düştüğü bir dönem yaşamamış ki, insanların aklına böyle bir ihtimal gelmiyor. Dolayısı ile, faizlerin düşeceğine de pek inanmıyorlar.

Daha bilinçli kesimler ise, enflasyondaki düşüşün kalıcı olacağı kanısında değiller. Bu durumda, kimse uzun vadeye yanaşmıyor. En fazla, üç ayı kabul ediyor. **Üç ayın üstünde TL riskine piyasalar genelde sıcak bakmıyor.**

***

Temmuz ayında, **IMF ile Stand-by Anlaşması** imzalanacak. Bugünkü durumda bir pürüz beklemiyorum. Anlaşma, kısa dönemde döviz, enflasyon ve faizde istikrar eğilimini artırıcı etki yapacaktır.

Hükümetin, IMF ile anlaşma imzalanır imzalanmaz bunu bozmaya cesaret edemeyeceği çok açıktır. Demek ki, kamu harcamalarında tasarruf uygulaması sürecektir. Bu durumda, Hazinesinin iç piyasadan net borçlanma ihtiyacı, piyasaların verebileceğinin altında kalacaktır.

Bütün bunlar, **Temmuz ayında TL faizlerinde bir düşüş göreceğimizi** söylüyor. Çok önemli bir soru var: faiz ne kadar düşer? Burada tekrar beklentiler ve hükümete olan güven devreye giriyor.

***

Mali piyasalarda şimdiden fon arzının fon talebi üstüne çıkması ile karşılaşılıyor. Yatırımlar hızla düşmektedir. Tüketici kredisi durmuştur. İşletme sermayesi ihtiyacı satışlarla birlikte azalmıştır. Mali piyasaların en büyük alıcısı olan devlet de talebini kısmak zorunda kalmıştır.

Halbuki, yüksek faiz, TL fon arzını hızla yükseltmektedir. Bir yandan tasarruflar arttığı için. Diğer yandan, sistem dışına çekilen döviz, TL yada döviz olarak tekrar sisteme geri döndüğü için.

Bu durumda, mali sistem elindeki kaynak fazlasını eritmek için hem kredi faizlerini hem de mevduat faizlerini indirmek zorunda kalacaktır. Bunda

şaşıracak bir şey yoktur. **Bütün dünyada, ekonomideki ciddi bir daralma, faizin iyice düşmesi ile sonuçlanır.**

Dikkat edilirse, bu süreçte anahtar, devletin borçlanma ihtiyacının azalmasıdır. Yoksa, özel kesimin kaynak talebi düşerken kamununki artarsa, faizler düşmez.

***

Piyasalardaki genel kanı, Mayıs ortalarında başlayan ve Haziran ayı boyunca devam eden parasal istikrarın uzun süre devam etmeyeceği yönünde. Piyasalar, **sonbahardan itibaren** devletin tekrar mali piyasalara büyük bir alıcı olarak girmesini bekliyor.

Yüksek faizli son borçlanmanın geri ödeme tarihinin geçen yıllık bir yıllık Hazine kağıtlarının iftası ile çakışması, piyasada Eylül ayı için bir tedirginliğe yol açıyor. Bu tedirginlik, Temmuz ve Ağustos aylarında faizlerin düşme eğilimini yavaşlatıcı etki yapabilir. Aynı şekilde, dövizde yeniden yönelme belirebilir.

Benim beklentim, önümüzdeki iki ayda, TL faizlerinde sert bir düşüşün yaşanmasıdır. Hükümet istikrar politikasından taviz vermezse, Eylül ayında bu düşüş sürecektir. Eğer yaz sonuna doğru istikrar politikasından **sapmalar** belirse, Eylül ve sonrasında yeniden döviz-faiz-enflasyon üçgeninde istikrarsızlığın artacağını söyleyebilirim.

Faizdeki düşüş ve özelleştirmenin hızlandırılması, borsaya kısmi bir canlılık getirir diyorum. Ancak, bunun kalıcı olup olmayacağına Eylül ve sonrası gelişmeler karar verecek.

Yaz aylarında, tasarrufçuya **"bekle ve gör"** tavrını tavsiye ederim. (3 Temmuz 1994)

KİT ZAMLARI KAPIDA MI?

Haziran ayı enflasyon sayıları beklediğimiz gibi çıktı. IMF ile Stand-by Anlaşması imzalanması üstüne 26 Mayıs'ta yazdığımız yazıda, **program uygulanırsa 1994'ün ikinci yarısında aylık fiyat artışlarının % 1-2 civarına ineceğini** belirtmiştik.

Haziran ayında tüketici fiyat artışının % 1'in altında kalması, tahminimden biraz düşüktür. Bu da, ekonomide talep yetersizliğinin çok daha yoğun olduğuna işaret ediyor. Anlaşılan talepte o çapta bir düşüş var ki, genelde üretici ve firmalar fiyat artışına gitme cesaretini bulamıyorlar.

Fiyat arttırabilen sektörler varsa, başka sektörler fiyat indirimine gitmek zorunda kalıyorlar. tomobil fiyatlarında kısmen vergi indirimi, kısmen zamların geri alınması şeklinde yaşanan olay, buna iyi bir örnektir.

1994'ün ikinci yarısına girerken, ekonomide nominal talebin arzın üstünde seyretmesinden kaynaklanan **talep enflasyonu baskısının sıfırlandığını** söyleyebiliriz.

***

Ya maliyet enflasyonu cephesinde neler oluyor? Döviz kıpırdamıyor. İthal girdi maliyetlerinde bir artış yok. Özel kesimde hızla artan konjonktürel işsizlik,

ücretler üstünde büyük bir baskı kurdu. Ücretli kesim, ücret artışından ziyade iş güvenciliğini önemsiyor.

Maliyet denkleminde geriye, fiyatları kamu tarafından **belirlenen temel mallar ve KİT ürünleri fiyatları** kalıyor. Petrol, elektrik, telefon ve tekel ürünleri en önemlileri arasında. Hükümet, 5 Nisan'da açtığı büyük zam paketi sırasında, bunları 6 ay sabit tutmayı vademişti.

Ekonominin göstergelerine bakınca, temel mallara ve KİT ürünlerine Ekim ayından önce zam yapılması ihtimalinin yükseldiğini izliyoruz. Hükümet, KİT zamlarının zamanlaması konusunda önemli bir **yol ayırımına** geliyor.

***

Analizin anahtarı faizler. Son bir aydır, Hazine aylık % 10 ve üstünden borçlanıyor. Temmuz başında, üç aylık faizler % 27'ye düştü. **Beklenen enflasyonla faizler arasında çok büyük bir uçurum var.**

Haziran ayında bir aylık % 13'le kamuya borç verenler, aylık % 12 gibi inanılmaz yükseklikte reel faiz elde ettiler. Temmuz ayında belki bu oran bir miktar düşecek. Ama, gene, devletin yıllık tempoda % 100'ün çok üstünde reel faiz ödeyeceği kesin duruyor.

Belli ki, bu reel faiz oranlarının sürdürülmesi olanaksız. Hükümetin vermesi gereken karar da orada.

Enflasyon yükseldikçe, diğer şartlar aynı iken devletin ödediği reel faiz düşüyor. Demek ki, **Temmuz ve Ağustos aylarında, enflasyonu yukarı doğru ittirmek devletin faiz yükünü azaltacak.**

Bunu talep enflasyonu ile yapmak olanaksız duruyor. Kısa dönemde döviz kuru ile oynamak hem çok tehlikeli, hem de hükümetin dış borç faizlerinin TL karşılığını arttırdığı için kamu açığına olumsuz katkı yapar.

Halbuki temel mal ve KİT ürünlerine yapılacak zam, bir yandan maliyet enflasyonuna yol açarak devletin ödediği reel faizi düşürürken, aynı zamanda da kamu açığını kapatacak.

Kamu açığının düşmesi ise, Hazinesin piyasalardan borçlanma zorunluluğunu azaltarak, faizlerin düşmesine ek bir katkı yapacak.

***

Olayın bir başka boyutu daha var. Son üç ayda, kamu açığının daralmasında kullanılan yöntemin uzun dönemde sürdürülmesi zor duruyor. Hükümet, açığı **carri ve yatırım harcamalarında büyük kısıntıya giderek** kapattı. Yakında, devlet çarkının işlemeye devam edebilmesi için, bu kısıntıların bir bölümünü gevşetmek zorunda kalacak.

IMF ile anlaşmanın şartlarına uyabilmesi için, harcama artışını ek gelirle finanse etmesi gerekiyor. **Kısa dönemde, temel mallara ve KİT ürünlerine zam yapmak, yani dolaylı vergileri arttırmak dışında ek gelir sağlayacağı başka araç yok.**

KİT ürünlerine ve temel mallara yapılacak zamlar, maliye politikasının sıkılaştırılması demek. İlk aşamada maliyet baskısı ile enflasyonu yükseltiyor. Sonra, talebi düşürdüğü için enflasyonu aşağı çekiyor.

Öte yandan, maliye politikasının sıkılaşması, faizlerin düşmesine olanak veriyor. Yani, sıkı para politikasına olan ihtiyaç azalıyor.

Çiller hükümeti ya şimdi zam yaparak yaz aylarında maliye politikasını sıkıca ve böylece para politikasının sonbahara doğru iyice gevşetilmesi mümkün olacak. Ya da, şimdi zam yapmayacak ama sıkı para politikasını sürdürmek ve sonbaharda daha büyük zamlara gitmek zorunda kalacak.

Profesyonel iktisatçı seçenekleri saptıyor. Siyasi iktidar birini tercih ediyor. Orta ve uzun dönemli etkileri itibarıyla, ilk seçeneğin ekonomiye daha az zararlı olduğunu söyleyebilirim. (7 Temmuz 1994)

ÖZELLEŞTİRME, POPÜLİZM VE DEMOKRASİ

Türkiye 1983 seçimlerinden beri devletin mülkiyetindeki iktisadi varlıkların ve işletmelerin özel kesime devredilmesini konuşuyor. Fakat, nedense bir türlü konuşma, tartışma düzeyinin üstüne çıkamıyor. Neticede, bir türlü özelleştirme yapılamıyor.

Halbuki, eski "**sosyalist ülkeler**" özelleştirmeden söz etme hakkını bile çok daha yakın zamanda, 1990 sonrasında elde etti. Ama aralarından bir kısmı büyük bir hızla işe girişti. Şimdiden Türkiye'nin önüne geçenler var.

Son yıllarda, Avrupa ülkelerinde, Latin Amerika'da, Güney Doğu Asya'da birbiri ardından **geniş kapsamlı ve başarılı özelleştirme örnekleri** yaşandı. Devletler ellerindeki işletmeleri özel kesime devrettiler. Süreç tüm hızı ile sürüyor.

***

Devlet mülkiyeti ve merkezi planlama üstüne inşa edilen sosyalist modelin çöküşü, bir anlama **70 yıllık bir rekabeti ve yarışı bitirdi**. 19.uncu yüzyıl ortalarından itibaren, kapitalist sistemin gelir dağılımında yarattığı çarpıklıkların nedeni olarak özel mülkiyeti ve piyasa mekanizmasının gören bir anlayış belirmişti.

Sol düşünce ve siyasi hareketler, sanayi ve hizmetlerde devlet mülkiyetine geçilmesinin, bir yandan gelir dağılımını daha düzgün hale getireceğini, diğer yandan da büyümeyi ve teknolojik gelişmeyi hızlandıracağını önerdi. Bu öneri, 1917 Devrimi sonrasında Rusya'da ve 1945 sonrasında başka ülkelerde yaşama geçirildi.

Tarihin yargısı farklı oldu. Devlet mülkiyeti, girdiği bu sınavda başarılı olamadı. **Özel mülkiyeti ve piyasayı reddeden ülkeler, nisbi olarak gelişecekleri yerde geriledi.**

Bu arada ilginç bir husus daha ortaya çıktı. Devlet mülkiyetinin ve planlamanın hakim olduğu ülkelerin hiç biri, siyasi rejim olarak demokrasiyi kuramadı. Hepsi, şöyle yada böyle, otoriter ve totaliter rejimlere dönüştü.

Son yarım yüzyılın deneyimleri, "özel mülkiyet-piyasa" ikilisinin sadece ekonomik kategoriler olmadığına, liberal demokrasinin önkoşullarını oluşturduğuna dair çok güçlü kanıtlar getirdi.

***

Bence, Türkiye'nin özelleştirme arayışını bu çerçevede, yani **demokratikleşme çabasının vazgeçilmez bir boyutu** olarak değerlendirmek gerekiyor.

Geçtiğimiz haftalarda, ülkenin çok farklı yörelerinde çok farklı kesimlerden vatandaşlarla bu konuları tartışma fırsatını buldum. Demokratik, modern ve güçlü bir Türkiye isteyen insanların özelleştirme ile demokratikleşme arasındaki birebir ilişkinin bilincinde olduğunu gördüm. Bundan mutluluk duydum. Umutlandım.

***

Türkiye 1994 yazında yakın tarihinin **en büyük toplumsal bunalımını** yaşıyor. Ekonomik bunalım bunun bir tezahürü. Ama nedeni değil. Esas neden derinlerde, siyasette yatıyor.

Siyasi yapılar çürümüş. Bugünkü hali ile siyaset toplumun sorunlarına çözüm üretmiyor. Üretmeyince, sorunlar çığ gibi büyüyor. Sonunda, mevcut siyasi yapılar toplumun gelişmesinin önündeki en büyük engel haline dönüşüyor. Toplumdan kopuyor.

Koptukça, popülizmin en kötü hastalıkları kanser gibi siyasi yapıları sarıyor. **Rüşvet, suistimal, adam kayırma, israf ve sorumsuzluk kamusal alanı hakimiyetine alıyor.** Siyaseti büsbütün toplumdan, sıradan vatandaştan kopartıyor.

Popülist çürüme, devleti çaresizlik içinde toplumu baskı altına alma yoluna itiyor. Böylece, Türkiye'nin gelişmesi, dünya ile bütünleşmesi, globala pazarlarda rekabet etmesi her geçen gün daha zorlaşıyor.

DEP kapatıldığı ve halkın seçtiği milletvekilleri hapse atıldığı için böyle oluyor. Avrupa ile, özgür dünya ile ilişkilerde kopuş noktasına geliniyor. Büyük kamu açıkları emisyonla finanse edildiği için böyle oluyor. Enflasyon, yüksek faiz, devalüasyon derken, ekonominin bütün dinamizmi öldürülüyor.

***

Demek ki, bunalımından çıkabilmek için siyasi yapının hızla değiştirilmesi, kamusal alanın yeniden tanımlanması gerekiyor. Bunun önkoşulu ise, siyasetçinin elinden ülkeyi talan etme, kendi mikro çıkarları için rant yaratıp bunları yandaşlarına dağıtma özgürlüğünün alınması.

Devlet bankaları, KİT'ler, tarım sübvansiyonları, kamu arazileri siyasi olarak **tarafsız iktisadi araçlar** olmaktan çoktan çıktılar. Bunların tasfiye edilmesinin iktisadi maliyetleri yada yararları ikinci, hatta üçüncü plana kaydı.

Özelleştirme, kamusal alandaki ahlaki çürümenin acilen durdurulması için zorunlu hale geldi. Popülist politikacı tipinin Türkiye siyasetinden kovulması için zorunlu hale geldi. "Temiz devletin" kurulması için zorunlu hale geldi.

Hiç bir iktisadi neden, hiç bir kısa dönemli iktisadi maliyet, yukarıdaki gerçeği değiştiremez.

***

Söylediklerimden, özelleştirmeye karşı çıkanların aslında Türkiye'nin **demokratikleşmesini engellemeye çalıştıkları** sonucu çıkıyor. Sağda yada solda olsunlar, değişimi, demokratikleşmeyi, ülkenin çağı yakalamasını kabullenemeyen kesimler, bütün güçleri ile devlet bankalarına, KİT'lere,

sübvansiyonlara, velhasıl bugünkü popülist rant ve talan ekonomisine sahip çıkıyorlar.

Değişimi, demokrasiyi, dünya ile bütünleşmeyi, güçlü ve modern bir Türkiye'yi savunanların özelleştirmenin kendi projelerindeki hayati yerini çok iyi anlamaları bu bakıma çok önem kazanıyor. (10 Temmuz 1994)

VADELİ DÖVİZ İŞLEMLERİ

Ekonomide belirsizliğin tepe noktasına çıktığı dönemlerde bile, piyasa sisteminin mantığı işlemeye devam ediyor. Piyasalar, geleceğin bilinmezliğine karşı çözümler üretiyor. Örneğin, bir haftadan bir yıla kadar bir süre için, fiyatını bugünden saptayarak döviz satın almak yada satmak mümkün oluyor.

Bunun İngilizcesi "**forward markets**". Türkçesi "**vadeli döviz işlemleri**". 1989 öncesinde TL konvertibiliteye sahip olmadığından, vadeli döviz piyasası hukuken sorunlu bir bölgede kalıyordu. Gelişemedi.

Konvertibilite, firmaların ve bankaların döviz cinsinden sözleşme yapma alanını genişletti. Dolayısı ile vadeli döviz sözleşmeleri de artmaya başladı.

Vadeli döviz işlemlerinde oluşan fiyatlar ise, piyasanın döviz kuru ile ilgili beklentisini yansıtmaya açısından, ekonomi hakkında önemli bir bilgi kaynağı olarak kabul edilebilir.

***

Bir piyasanın oluşması için, alıcılar ve satıcılar gerekiyor. Piyasa sisteminde, bir mal yada hizmetin **fiyatı, alıcı talebi ile satıcı arzının kesiştiği noktada** teşekkül ediyor.

Vadeli döviz piyasasının alıcıları genellikle **büyük sanayi şirketleri**. Bunların esas işi bir malı en kaliteli ve en ucuz şekilde üretmek. Elde ettikleri karın kökeninde üretim faaliyetini görüyorlar. Para ve döviz piyasalarını izlemeyi, oralarda spekülasyon yapmayı tehlikeli kabul ediyorlar. Uzmanlarına bırakmayı tercih ediyorlar.

Rekabetçi piyasalarda çalışan sanayi firmaları için, girdi maliyetlerini mümkün olduğu kadar önceden bilmek, plan ve programlarını ona göre yapmak, ürettikleri malların fiyatını buna göre saptamak çok önemli.

Ayrıca, büyük firma için ciro yükseldikçe, nakit akışı sayıları da büyüyor. Nakit hesabındaki sapmaların yaratabileceği sorunlar artıyor. Bu durumda, firma girdi olarak kullandığı ithal mallarının yada dış borç faiz ve anapara ödemelerinin bedelini mümkün olduğu kadar önceden TL cinsinden sabitlemek ve hiç risk almamak istiyor.

Diyelim ki, 6 ay sonra 1 milyon dolarlık dövize ihtiyacı olacağını hesapladı. 6 ay sonra dolar fiyatının ne olacağını kestirmek çok zor ve riskli. Piyasaya çıkıyor ve " **bana 6 ay sonra bugünden saptadığımız bir fiyatla dolar satmak isteyen var mı, varsa kaç?**" diye soruyor.

Vadeli döviz talebi bu şekilde oluşuyor.

***

Karşı tarafta, **ihracatçılar, bankalar ve spekülâtorler** var. İhracatçının mantığı, talep eden firmanın ile özdeş. O da, kur dalgalanması riski almamak, peşinen gelirini bilmek için bugünden dövizini satacağı fiyatı sabitlemeyi kabul ediyor.

Banka sistemi, genelde bir aracı olarak devreye giriyor. Vadeli döviz talep edenle arz edeni bir araya getirip, komisyon alıyor. Aracı kurumun kendisi hiç risk almıyor.

Spekülâtor ise, riski alıp kar etmeye çalışan kişi. Doğallıkla, banka da isterse riski kendisi yüklenip spekülasyon yapabiliyor.

İhracatçı ve spekülâtor vadeli döviz arzını oluşturuyor. Arz ve talebin kesiştiği noktada, vadeli döviz fiyatı belirleniyor ve fiyattan taraflar sözleşme yapıyorlar.

***

Şu anda, az sayıda da olsa, vadeli döviz işlemleri yapılıyor. Ekonomide hala çok yoğun bir belirsizlik hüküm sürdüğünden, kimse uzun vadeli arza yanaşmıyor. Ama, 6 ay için döviz fiyatı talep edenlere ve fiyat verenlere raslanıyor.

Piyasadan edindiğim bilgi, 15 Ocak 1995 için dolar fiyatının 52-53 bin TL civarında dolaştığı. Şu anda dolar 31 bin TL olduğuna göre, fark % 70. TL'nin 6 ayda % 70'lik bir değer kaybı, yıllık % 190'a tekabül ediyor.

Dikkat edilirse, vadeli döviz piyasasındaki fiyatla kredi faizleri arasında bire bir tutarlılık var. Bunu açıklamak mümkün. Satıcı, sözleşmeyi imzaladığı gün taahhüt ettiği döviz 31 bin TL'den satın alabilir. Artık riski sıfırdır. Ya maliyeti? Bu parayı kredi olarak verse idi elde edeceği faiz geliridir.

Vadeli döviz fiyatının faizlere doğrudan bağımlı olduğunu izliyoruz.

***

Okuyucu faizlerin ve döviz kurunun beklenenden farklı davranması halinde kimin karlı kimin zararlı çıkacağını kolayca hesaplayabilir.

Vadeli döviz piyasasında 6 ay sonrası için dolara 53 bin TL fiyat konması ve bu fiyattan alıcı ve satıcıların varlığı, işleminin ve piyasaların uygulanan istikrar paketinin hedeflerinin tutturulacağı konusunda pek de iyimser olmadığını gösteriyor.

Vadeli döviz fiyatları, TL'ye güvenin hala tesis edilmediğini, gelecekle ilgili çok ciddi tereddütlerin yaygın olduğunu gösteriyor. (14 Temmuz 1994)

“DEVLET HUKUKU” LİBERAL EKONOMİYE KARŞI

Özelleştirme ile ilgili yetki yasası Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Ayrıntılı analiz için, kararın gerekçesini bekliyorum. İptal kararı, bana daha temel bir konuyu hatırlattı. Türkiye'nin bugünkü hukuk sistemi, liberal demokrasi ve liberal ekonomi ile ne ölçüde bağdaşıyor?

Başka türlü sorarsak, 1982 Anayasa'sının çerçevelediği ve simgelediği hukuk felsefesi, demokrasi ve piyasa ekonomisi tarafından tanımlanan **evrensel değerlerin** önünde bir engel mi? Amacı, “**kutsal**” bir varlık olarak gördüğü

devleti topluma ve bireye karşı korumak olan bir kanunlar demeti, bir “**devlet hukuku**” bizi “**hukuk devletine**” götürür mü? Türkiye, hukuk felsefesini değiştirmeden ekonomik ve siyasi gelişmesini sürdürebilir mi?

Devletçiliğin sadece ekonomi ile sınırlı kalmadığını ve kalamayacağını, siyasi ve ekonomik devletçiliğin daima bir bütün teşkil ettiğini ve yasal sistemin tümüne damgasını vurduğunu uzun süredir anlatmaya çalışıyoruz.

***

Devletçi görüşün kökleri, “**özel mülkiyete**” hep şüphe ile bakan Osmanlı İmparatorluğuna kadar gidiyor. Osmanlı, hiç bir zaman tam olarak uygulayamamış olsa da, tüm toprağın devlete ait olduğu ilkesi üstüne kurulmuştu. Yönetici kesimi oluşturan “**kapıkulları**” ise, herşeyin sahibi bu devletin kölelerinden ibaretti.

Tanzimat Fermanı ile başlayan bir süreç, devletin yavaş yavaş özel mülkiyete bazı güvenceler vermesine yol açtı. Ama, temel felsefe bir türlü değişmedi. Birinci Meşrutiyette, İkinci Meşrutiyette, İttihat ve Terakki iktidarında bu çelişki sürdü.

Cumhuriyet döneminde, Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu, vs. yasal düzeyde küçümsemeyecek adımlara tekabül ediyordu. Fakat, genel çerçeveyi gene **CHP'nin “Altı Oku”**, yani **devletçilik ilkesi** belirledi. Bütün çok partili rejime geçiş denemelerine rağmen, devletçilik ilkesi hukuk sistemi üstündeki hakimiyetini bugünlere kadar bütün gücü ile sürdürdü.

İçine doğduğumuz için hiç yadırgamadığımız bir kaç küçük örnek vermek istiyorum.

***

Biri toprak mülkiyeti ile ilgili. Türkiye'de tapulu arazilerin pek çoğunda bir hazine hissesi ile karşılaşırız. Tapusu olan herkesin her an başına gelebilir. Hazine, tapulu arazinize hissedar olarak girer.

Nasıl mı girer? Geçmişte ölçüm hatası varsa ve yeni ölçümde arazi daha büyük çıkmışsa girer. Sahip olduğunuz hep aynı arazidir. Sağında falan dere, solunda falan yol, önünde şunun arazisi, arkasında bunun arazisi. Eski ölçümde 10 dönüm hesaplanmıştı. Yeni ölçümde 11 dönüm. Buna sevinmeniz gerekir. Sevinemezsiniz.

Arazi hep aynı arazi olmasına rağmen, devlet ölçüm farkından oluşan metrekarenin kendisine ait olduğunu iddia eder. Arazinize ortak olur. Sonra ayıkla pirincin taşını. Sat dersin satmaz; al dersin almaz; mahkemeler, avukatlar, vs.

Biz Türkler bunu doğal karşılarız. **Ölçüm fazlasının neden devletin olması gerektiğini sorgulamayız.** Sorgulamadığımız sürece, özelleştirmeye devletin asla izin vermeyeceğini anlamayız.

***

Biri miras hukuku ile ilgili. Medeni hukuka göre, vefat eden vatandaşın yakın akrabaları yoksa, devlet de mirastan pay almaya başlar. Mirasçılarının akrabalık derecesi arttıkça, devletin aldığı pay da artar.

Uzak akrabalar, bir yandan kendi aralarında anlaşmaya çalışırken, diğer yandan da Hazine ile uğraşmak zorunda kalırlar.

Uzak yakın hiç akrabası olmayan ve vasiyetname bırakmayan birinin mirasının boşlukta kalmaması, kamu tarafından sahiplenmesi akılcı bir çözümdür. İtiraz edemeyiz. **Ama uzak da olsa mirascı varsa, devletin o terekeye katılmasını makul gösterecek bir neden bulmak olanaksızdır.** Çünkü böyle bir neden yoktur.

Tek neden, yasalarımıza tümüne sinmiş olan devletçilik anlayışıdır.

***

Bir başka örnek, ANAP iktidarı sırasında, çimento fabrikalarının satışı fiilen gerçekleştiikten uzun bir süre sonra mahkemede iptal edildi. Ne ANAP hükümeti, ne de satışın iptali için hukuki işlemi başlatan DYP'nin kurduğu koalisyon, çimento fabrikalarını geriye alma basiretsizliğini göstermedi. Şahsen, o davanın sonunda nasıl bağlandığını bile bilmiyorum.

İşin özü yanlış. Satış yasal olarak yapılmış. Alıcı, iyi niyetle, parasını verip hisseleri alarak şeffaf bir işlemi bitirmiş. Bu aşamadan sonra, satıcının hatası varsa, satışı yapanlar cezalandırılabilir. Bir **“hukuk devletinde”** işlem iptal edilerek alıcı cezalandırılmaz. Onun bir suçu yok.

“Hukuk devletinde” olmaz, fakat **“devlet hukukunda”** olur böyle şeyler.

***

Son örnek yerel idareden. Arazi parsellenirken belediyeye yol payı olarak bir hisse terkedilmiş. Sonradan belediye yol yapmaktan vazgeçmiş. Hisselerini satışa çıkarmış. Parsel sahibi parasını vermiş, hisseyi satın almış. Parsellerini birleştirmiş, yeni tapu çıkarmış.

Arada iktidar değişmiş. Yeni idare satışı iptal etmiş. İdari mahkeme, bitmiş işleme rağmen tapulu araziye hemen tedbir koymuş. Tapunuz elinizde ama bir kağıt parçası kadar değeri yok.

Kötü niyet varsa, satıcı cezalandırılabilir. Ancak, yukarıdaki örnekteki gibi, **“hukuk devletinde”** iyi niyetli alıcı cezalandırılmaz. Bizde cezalandırılır. **“Devlet hukukunda”** büyük bir ihtimalle kendi arazisini bir kere daha belediyeden satın almak zorunda kalacaktır.

***

Türkiye Cumhuriyetinin bütün vatandaşları, devletle bireyi karşı karşıya getiren olaylarda, yasaların, tüzüklerin, düzenlemelerin, vs. hep devleti vatandaş karşısında koruduğunu biliyor. Bunun bir kader olmadığını, **tersinin hem mümkün, hem de evrensel değerlerle tutarlı tek yol** olduğunu anladığı gün, Türkiye'nin politik ve ekonomik gelişmesi yeniden hızlanacaktır. (17 Temmuz 1994)

KAMU BORÇLANMASINDA TEHLİKE İŞARETLERİ

SABAH Ekonomi Servisinin Pazar günü yayınladığı rakamlar, beni tedirgin etti. Kamunun borçlanma ihtiyacının beklentimin çok üstünde seyrettiğini gördüm.

7 Haziran 11 Temmuz arasında, Hazine piyasalardan 3 ay vade ile 40.5 trilyon TL borç almış. Ortalama ağırlıklı faiz % 140. Yani, 8 Eylül 12 Ekim arasında 54.7 trilyon TL geri ödeyecek. Faiz yükü 14.2 trilyon TL.

Aynı dönemde, 6 ay vade ile 12 trilyon TL borç alınmış. Ortalama faiz % 135. Demek ki, üç aylık döneme tekabül eden faiz yükü 4 trilyon TL.

Bu durumda, 7 Haziran 12 Temmuz arasındaki 35 günde kamunun borçlanma gereksinimi **52.5 trilyon TL** olarak çıkıyor. 35 günlük borçlanmanın üç aylık faiz yükü ise 18.2 trilyon TL ediyor.

Dikkat edilirse, bu sayılara 7 Haziran'dan önce çıkartılan ünlü % 200 faizli tahviller dahil değil.

***

Öte yandan, başbakan ve hükümet sözcüleri her fırsatta bütçe açığının kapandığını, hatta bütçenin fazla verdiğini söylüyorlar. Yukarıdaki kamu borçlanması rakamları ile bu ifadeleri nasıl bağdaştırabiliriz? Acaba yukarıdaki sayılar mı yanlış? **Yoksa, kamu maliyesinde bütçe dışında bir başka kara delik mi var?**

Eminim ki, finans piyasaları da şu anda bu soruya cevap arıyor. IMF ile anlaşma yapıldı. Kamu harcamalarında büyük kısıntıya gidildi ve ek vergiler getirildi. Ama, kamunun iç piyasadan borçlanma ihtiyacı hiç azalmışa benzemiyor.

Dolayısı ile, faizlerde beklenen düşüş bir türlü olmuyor. Halbuki, ekonomideki diğer göstergeler faiz düzeyinin çok daha aşağıda olmasını gerektiriyor.

Yatırımlar neredeyse durdu. İthalat yapılmıyor. Millî gelir artış hızı negatif. Enflasyon geriliyor. Ekonomi tam bir depresyonun içinde. Bu şartlarda, faizlerin de iyice gerilemesi gerekiyor. Ama öyle olmuyor.

Çünkü, **kamunun borçlanma ihtiyacı açıklanması çok yüksek düzeylerde seyrediyor.**

***

Türkiye'de kamu maliyesinin şeffaflığı neredeyse tümüyle kayboldu. Doğallıkla, altı ay yada bir yıl gecikmeyi göze alınca, devletin bütün gelir ve giderlerini izliyoruz. Ama, haftalık ve aylık dönemlerde, sadece Hazine'nin nakit işlemleri biliniyor. Nakit açığının nereden kaynaklandığını ancak sonradan, iş işten geçtikten sonra öğrenebiliyoruz.

O nedenle, yukarıda saptadığımız Haziran ayı yüksek borçlanma ihtiyacı için somut bilgiler elimizde yok. Farklı hipotezleri gözden geçirebiliriz.

***

Birinci ihtimal, **bütçe dışındaki kamu finansman açığının** istikrar paketi olmamışcasına sürmesidir. Bu kalemde, KİT'ler var; tarım sübvansiyonları var; SSK, Emekli Sandığı ve Bağ-Kur var; çeşitli fonlar var.

KİT ürünlerine 5 Nisan'da yapılan zamlar, teorik olarak açığı kapatıcı etki yaptı. Fakat, ekonomide yaşanan depresyonun neden olduğu talep daralması, bu ürünlerin satışını düşürdüğü ölçüde, yeni **işletme zararlarının** belirmiş olması ihtimali yüksektir.

Tarım sübvansiyonlarında **IMF'nin öngördüğü hedeflerin** çok üstüne çıkıldığı, bir süredir Ankara'daki bürokratlar tarafından fısıldanıyor.

Sosyal Güvenlik Kurumlarının **iflasın eşiğinde** olduğunu hepimiz biliyoruz. İstikrar programında bu konuda anlamlı ve kısa sürede sonuç verecek önlem göremedik. Ayrıca, özel kesimde yaygınlaşan işsizlik, emekliliği arttırırken sigorta prim hasılatını azaltıcı etki yapıyor.

***

İkinci ihtimal, devletin vadesi gelen dış borçlarını uzatmakta zorlanması. Banka sisteminden alınan borçların uzatılması daha kolay. Bankalarla pazarlık yaparak, faizini ödeyip aynı borcu yeniden almak mümkün olabiliyor.

Ama tahvil piyasasında durum farklı. Çünkü devletin karşısında alacaklı olarak az sayıda banka değil, çok sayıda özel yatırımcı var. Bunları vadesi dolan tahvil kadar tahvil almaya ikna etmek neredeyse olanaksız.

Devletin dış borcun geri ödenmesine ayıracak kaynağı, bütçe fazlasıdır. **Bütçe fazlası yoksa, mecburen içeriden borçlanıp dışarıda borç ödemek zorunda kalacak.**

Bu konu, önümüzdeki yakın gelecekte Türkiye için büyük önem kazandı. Bir başka yazımda daha ayrıntılı şekilde ele alacağım.

***

Demek ki, bütçe denkliliğinin sağlanması iyi bir şey. Ama yeterli değil. Faizlerin düşmesi için, kamunun bütçe dışı açığının da kapatılması gerekiyor. Ama o da yetmiyor. Dış borcun geri ödenip ödenmediği de önem kazanıyor.

Haziran ayındaki yüksek borçlanma ihtiyacında yukarıdaki etkenlerin ağırlığını tam olarak bilmiyoruz. Büyük bir ihtimalle, hepsi kendi çapında katkı yapmıştır.

Ama neticeyi görüyoruz. **Kamunun iç piyasadan yüksek miktarda borç almaya devam etmesi, piyasada TL'ye olan güveni sarsıyor. Faizleri yükseltiyor. Depresyonu derinleştiriyor. (21 Temmuz 1994)**

BU BUNALIM FARKLI

Hepimiz, 1994 bunalımının bundan öncekilere farklı olduğunu hissediyoruz. 1958'i hatırlayanlar azaldı zaten. 1979 hafızalarda daha taze, ama o günlerin Türkiye'si çok geride kalmış gibi... Ama bu sefer de hazırlıksız yakalandık.

Bir yıl önce, 1993 yazında, son 10 yılda gerçekleştirdiklerinden gurur duyan, geleceğe güvenle bakan, 21.inci yüzyılın kendisi için çok parlak geçeceğine inanan bir Türkiye vardı.

Daha çok çalışırsak daha çok kazanacağımıza inanmıştık. Tüketicimiz taksitle araba alıyor, yeni bir eve taşıyor, yazlık arıyordu. İşadamımız yatırım yapıyor, kapasitesini arttırıyor, teknolojisini değiştiriyordu. Esnaf dükkanını yeniliyor, turizmci otelini, lokantasını büyütüyordu.

İnşaatçılarımız yurtdışında birbiri ardından taahhüt işleri alıyordu. Dünyayı, Türkiye üstünden Orta Asya ve Karadeniz Bölgesinde yatırım yapmaya çağırıyorduk. Dünya ilgileniyordu.

Tezgahlar, yerli ve yabancı mallarla doluydu. Hepsi de satılıyordu. Borsa çok iyi gidiyordu. **The Economist** dergisi Türkiye'yi "**yükselen pazarlar**" arasına almıştı. İstanbul'un çevresi tuğladan kızarıyor, demir filizler gökyüzüne el açıyordu.

***

Doğrusu, bazı iktisatçılar, bazı köşe yazarları, TÜSİAD gibi bazı kurumlar gidişin iyi olmadığını anlatmaya çalışıyorlardı ama onları duymuyorduk bile. Ekonomimize ve kendimize inanıyorduk. Geleceğe güvenle bakıyorduk.

Evet. Çok uzak değil, yedi-sekiz ay önceki manzara buydu.

Sonra? Birkaç ay içinde bütün pembe hayaller söndü. İyimserliğin yerini karamsarlık, güvenin yerini korku aldı. Dolar fırladı. Borsa düştü. Faizler tırmandı. Bankalarda paramız battı. Sanayimiz sıkıştı. İşten çıkarmalar başladı.

Derken yeni vergiler ve IMF geldi. Beklemediğimiz, anlamadığımız bir bunalımla karşı karşıya geldik. Türkiye, gene "**Avrupa'nın hasta adamı**" oldu.

Biz Türkiye'ye inancımızı ve güvenimizi kaybedince, dünya da bize inancını ve güvenini yitirmeye başladı. Şimdi kafamızda bir sürü cevaplandıramadığımız soru var. Neden böyle oldu? Neleri yanlış yaptık? Kabahatli kim? Nereye kadar gidecek? Nasıl çıkacağız? Daha da kötü olur mu?

***

Türkiye son 50 yıllık tarihinde ilk defa bu tür sorunlarla karşılaşılıyor. Bizim bildiğimiz bunalımlarla bugünkü arasında inanılmaz zıtlıklar var.

Eski bunalımların bir raconu vardı. Piyasadan mal kaybolur, döviz biterdi. Fabrikalar, elektrik kesintilerinden, hammadde darboğazlarından, toplu sözleşme çatışmalarından üretim yapamaz hale gelirdi. Mazot, gübre yada yedekparça olmadığı için çiftçi tarlasını ekemez, ektiğini biçemez, biçtiğini pazara yollayamazdı. Herşeyin çift fiyatı, karaborsası oluşurdu.

1955 sonrasında ve 1978-79'da bunların hepsini yaşadık.

Şimdi dükkanlarda ve depolarda maldan bol bir şey yok. Ama alıcı da yok. Kasalarımız, yastık altlarımız, cüzdanlarımız dolar ve markla dolup taşıyor. Ama bir işe yaramıyor. Fabrikaların elektriği, hammaddesi, işçisi var. Ama ürettiklerini satamadıkları için üretim duruyor. Tarlalar ekili. Ama ürün maliyetini çıkartacak mı? Ne çift fiyat var, ne de karaborsa.

Velhasıl, bu bunalım, bizim bildiklerimizden farklı.

***

Biz arzdaki yetersizliklerden kaynaklanan bunalımlara alışkınız. Bu sefer sorun arzda değil. Sorun talebin yetersiz olmasında. Sorun iktisat politikasına güvenin kaybolmasında. Sorunlar çok farklı yerlerde.

Neden acaba?

İyimser bir tefsir mümkün. Çünkü 1994'ün Türkiye'si farklı. Türkiye gelişti, sanayileşti, dışa açıldı. Geri bir tarım toplumu olmaktan çıktı. Karmaşık bir sanayi ve hizmet toplumu oldu. Azgelişmişliği bitirdi.

Evet. Bundan önceki bunalımlar az gelişmiş bir ekonominin bunalımları idi. Bu seferki, **gelişmiş bir ekonominin bunalımı**. Ondandır ki, bu kadar farklı.

Batı ülkeleri bugün yaşadıklarımıza benzeyen ekonomik daralma ve bunalım dönemlerini yüzyıldır tanıyorlar. Ona göre tedbirler almışlar. Biz ilk defa karşılaşıyoruz. Ondan bayağı şaşırılmış haldeyiz.

Bence, bu bunalımın bizi daha iyimser yapması gereken böyle yanı var. **Türkiye'nin iki yüzyıldır süregelen az gelişmişlik macerasının nihayet sonuna geldiğini simgeliyor.**

***

1994 Bunalımı ekonominin güçsüz yada fakir olmasından kaynaklanmıyor. Tam tersine, ekonominin kendisi güçlü. Firmalarımız ihracat yapıyor. Bütün dünya ile içeride ve dışarıda rekabet edebiliyor. Türkiye artık fakir bir ülke değil.

O zaman sormak lazım. Madem ekonomi bu kadar güçlü, bu bunalım nereden çıktı? Cevabı basit. Hepimiz kendi işimizle gücümüzle uğraşalım derken siyaseti, kamu yönetimini ihmal ettik. Ehil olmayan ellere bıraktık.

Onlar da devleti iflas ettirdiler. Evet. Bu seferki bunalım farklı. Çünkü kamu maliyesinin iflas etmesinden kaynaklanıyor. Kamuya çeki düzen vermedikçe de bu bunalımdan çıkış yok. 1994 Bunalımına ekonomik çözüm yok. **Siyasi çözüm var.**

Siyasi tıkanma çözülmedikçe, ekonomik bunalımın hafiflemesi ihtimali gözükmüyor. Bu bunalımı diğerlerinde farklı yapan şeylerin başında da bu gerçek geliyor. (24 Temmuz 1994)

“BRETTON WOODS” VE SONRASI

Bu ay, ünlü **Bretton Woods Anlaşmasının** 50'inci yılı kutlandı. Pek çok gazete ve dergide, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme damgasını vuran temel kurumlardan biri olan bu Anlaşma üstüne yazılar çıktı.

Bretton Woods'un doğrudan sonuçları arasında **Uluslararası Para Fonu** (IMF) ve **Dünya Bankası** var. Türkiye insanı her iki kurumu yakından tanıyor. Bizde daha az tanınan **GATT** ise mal ve hizmet ticaretinde korumacılığın indirilmesi yönünde çalışıyor. Kurucu üyesi olduğumuz **OECD** de, Bretton Woods'un yan ürünü sayılabilir.

Bu kurumlar, zaman içinde hayatîyet kazandılar. Değişen şartlara uyum gösterdiler. Bugünün yerleşmiş, saygınlığı olan, dünya ekonomisinin düzgün işlemesine büyük katkılar yapan kurumlarına dönüştüler.

***

1945 sonrası 50 yıl, insanlık tarihinin gördüğü en uzun ve en başarılı ekonomik istikrar ve büyüme dönemidir. Doğallıkla, bu arada dünya ekonomisindeki istikrar ve büyümeden yeterince yararlanamayan ülkeler oldu. Başkaları, potansiyellerinin çok altında performans gösterdiler. Ama, neticede tüm dünya ülkeleri, bugün 50 yıl öncesi için düşünülemez üretkenlik ve refah düzeylerine ulaştı.

Geriye bakınca, başarının iki sırrı olduğu anlaşılıyor. **Biri, dünya ticaretinde hızlı bir büyümenin sağlanmış olması.** Yarım yüzyıl boyunca, dünya ticareti üretimden daha hızlı geliyor. Bugün yaygın bir şekilde kullandığımız küreselleşme kavramının ardında bu somut gerçek var.

İkincisi ise, **fiyat istikrarına büyük önem verilmesi.** Bazı ülkelerde bazen enflasyon tehlikesi belirse bile, genelde fiyat artışları düşük düzeylerde seyrediyor. Bu da, dönemin ilk 30 yılında, sabit döviz kurları sisteminin etkin bir şekilde işlemesine olanak veriyor.

***

Döviz kurunun sabit olması yada dalgalanmaya bırakılması hakkında son yıllarda önemli bir tartışma var. 1960'ların ikinci yarısında ABD'nin bir yandan Vietnam savaşını sürdürürken bir yandan da refah devletini kurmaya kalkması, ABD enflasyonunu yükselterek sabit döviz kurları sistemini bitiriyor.

Çünkü, sabit kur sisteminin kalıcı olabilmesi için, bütün ülkelerde enflasyonun aşağı yukarı aynı düzeyde seyretmesi gerekiyor. Eğer sistemde, Almanya ve Japonya gibi, kamu açığı vermeyi reddeden, yani **muhafazakar maliye politikası** uygulayan ülkeler varsa, sabit kur sistemi, diğer ülkelerin de aynı şekilde muhafazakar maliye politikaları uygulamasını zorunlu kılıyor.

Avrupa Para Birliği ilginç bir örnek. Sadece Avrupa düzeyinde bile olsa, neticede bir sabit kur sistemi. Son yıllarda Avrupa'da yaşananlar, maliye politikalarında bir eşgüdüm gidilmediği takdirde, sabit kurları sürdürmek için kullanılan yüksek faiz politikasının büyüme açısından mahzurlu sonuçlar verebileceğini gösteriyor.

***

Şu sıralarda, yeni bir tartışma açıldı. Bazı iktisatçılar ve iktisat tarihçileri, piyasa ekonomilerinin son 50 yıldaki başarılı performansında Bretton Woods Anlaşmasının etkisinin kısıtlı olduğunu öne sürüyorlar.

Bunlara göre, Avrupa ve Japonya'nın savaş sonrası yarattığı ekonomik mucizenin esas mimarı, **Marshall ve Dodge Planları**. Her iki plan da, ABD'nin Sovyetler Birliğinin genişlemesine ve komünizmin ilerlemesine karşı getirdiği çözümlerdi.

ABD'nin **Soğuk Savaş ortamındaki çıkarları**, başta Avrupa ülkeleri ve Japonya olmak üzere, Sovyet Bloku dışındaki ülkelerin gelişmelerini piyasa ekonomisi içinde sürdürmelerini gerektiriyordu. Bu nedenle, önce bu iki plan aracılığı ile, daha sonra büyük dış ticaret açıkları vererek, ABD piyasa ekonomilerinin güçlenmesini destekledi.

1945'den 1990'a kadar geçen 45 yılda, dünya ekonomisindeki hızlı büyümenin ardında bunun ABD'nin çıkarına uyması ve ABD'nin bu büyümeyi finanse edecek **güç ve kararlılığa** sahip olması yatıyordu. Amerikanın bu gücü ve kararlılığı oldukça, Bretton Woods yerine bir başka düzenleme olması sonucu etkilemezdi.

***

Bu tartışmanın, dünya ekonomisinin geleceği açısından ne kadar önemli olduğu sanırım çok açık. 1990 yılında, Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte

hem komünizm tehlikesi ortadan kalktı, hem de Soğuk Savaş bitti. **ABD, askeri, politik ve ekonomik anlamda tek süper güç olarak kaldı.**

Acaba, önümüzdeki dönemde dünya ekonomisinde hızlı büyümeyi geçmişte olduğu gibi kendi çıkarına kabul edecek mi? Yoksa dün koruduğu ve gelişmesine katkıda bulunduğu ülkeleri birer rakip, hatta giderek birer tehdit gibi mi görecek?

Ya Avrupa Birliği ve Japonya? ABD'nin kendilerine sağladığı olanakları yeni sanayileşen ülkelere ve eski Doğu Blokuna sağlayacaklar mı?

Bretton Woods kurumlarının geleceği ve uluslararası ekonomideki rolleri, büyük ölçüde bu soruların cevaplarına bağlı duruyor. **Soğuk savaşın sona ermesinin dünya ekonomisinde yaratacağı etkileri daha yeni yeni anlamaya başlıyoruz.** (28 Temmuz 1994)

İKTİSATÇININ İŞİ ZOR

Benim zamanımda **ÜSS, ÖSY, YÖK** gibi saçmalıklar icad edilmemişti. Aşağı yukarı herkes istediği fakülteye girerdi. Ben de İktisat Fakültesini isteyerek ve bilerek seçtim. O günden bu yana, iktisat mesleğini severek icra ediyorum.

Ama, arada sırada bunaldığım, yanlış anlaşılmaktan şikayet ettiğim de oluyor. Öyle anlarda, **meteorologları** kıskanıyorum. Neticede, iktisat da, meteoroloji de, geleceği tahmin etmeye çalışıyor. Her ikisi de, çok büyük hatalar yapabiliyor. Doğru tahmin ve öngörüler de üretebiliyor.

Meteorologun önemli avantajları var. Yarın hava yağmurlu olacak derse, kimse **“vay kötümser adam”** demiyor. Havanın günlük güneşlik olacağını öngörünce, **“hükümeti destekliyorsun galiba!”** diye serzenişte bulunan çıkmıyor.

Sonuçlar da farklı. Hava raporuna güvenip şemsiyesiz çıkan en kötü ihtimalle biraz ıslanıyor. Ama iktisatçıyı dinleyip yatırım yapan çok büyük zarar edebilir.

***

Genelde, doğa bilimcinin iktisatçıya ve diğer toplumsal bilimcilere kıyasla hayatı çok daha kolay. Fizikçi suyun 100 derecede kaynayıp kaynamadığını ölçmek için deney yaparken, su moleküllerinin hallerinden memnun olup olmadığını düşünmüyor.

Biyolog, bazı genler hakkında bir hipotez geliştirince, başka genler tarafından satılmışlıkla suçlanma riski taşıyor. Matematik teoremlerinin sağcısı, solcusu, ilerici, gerici, demokratı, faşisti olmuyor.

Doğada gerçek çok daha kolay ölçülüyor. Yanılgılar ve yanlışlar daha çabuk ortaya çıkıyor. İdeolojiler, zihniyetler, çıkarlar, imtiyazlar, kompleksler doğada kendilerine yer bulamıyor. Daha da önemlisi, doğa biliminin nesnesi, bir güç ve iktidar kavgası içinde çalkalanan, kaypak ve dinamik insan toplulukları değil.

***

İktisat politikası tartışmasında işler daha da karışıyor. Kamuoyu, iktisatçıdan doğru iktisat politikasını kendisine açıklamasını istiyor. Sık sık duyduğumuz **“alternatifi var mı?”** ifadesini böyle tefsir edebiliriz. Bu ise, ayrıntılı politika önerileri geliştirmek anlamına geliyor.

Halbuki, fili ekonomi politikasını yapma sorumluluğu taşımayan birinin, profesyonel iktisatçı da olsa, ayrıntılı politika önerileri geliştirmesi gereksiz ve anlamsızdır.

Çünkü, iktisat politikası, somut zaman ve mekanlarda somut insanlar tarafından yapılır. İktisat politikasını siyasi sorumluluk taşıyan hükümet ve teknik kadroları yapar.

Profesyonel iktisatçı, bunları değerlendirir.

İktisatçının görevi alternatif hükümet olmak değildir. Hükümete yol göstermek de değildir. **İktisatçının görevi, kamuoyunu aydınlatmaktır.**

***

İktisatçı için **“alternatif”**, uygulanması gereken iktisat politikalarının üstüne oturacağı çerçeveyi çizmektir. Böylece, gelecek dediğimiz o bilinmeyenler ülkesinin iktisat öğretilerine ve başka ülkelerin deneyimlerine bakarak bir **haritasını** çıkarmaya çalışır.

Böyle bir haritanın varlığı, o bilinmeyenler ülkesinde yol arayan hükümetin, siyasi ve teknik kadronun işini kolaylaştırabilir. Ama hedefi onlar değildir. Hükümetin elinde benzer yada başka bir haritanın var olduğunu kabul etmemiz gerekir.

İktisatçının hedefi sivil toplum aktörleridir. Harita onların yolda tatsız sürprizlerle karşılaşmaması içindir. Çünkü, sivil toplumun elinden, hükümetin ardına takılıp izlemekten başka bir şey gelmez.

İktisatçı neler yapılırsa neler olacağını söylerken, neler yapılmazsa neler olacağını da söylemiş olur. Böylece, iktidar sahipleri kamuoyunun sesine kulaklarını tıkamış olsalar bile, insanların o haritaya bakarak müdahale etme, kendi kaderlerine kısmen dahi olsa hakim olma olanağına kavuşacaklarını düşünür.

***

Bu sütunlarda benim, başka sütunlarda başka meslekdaşlarımın yazdıklarını bu perspektiften değerlendirmek gerekiyor. 6 milyar insanın yaşadığı dünyamızın bir köşesine sıkışmış şu 60 milyon gerçeğini anlamaya çalışıyoruz.

Şu sıralarda, anlayıp anlattığımız ekonomik gerçekliğin kendisi hiç de hoş bir manzara arz etmiyor. Türkiye, çok derin bir ekonomik bunalımın ortasında. Toplumda, hükümete ve iktisat politikasına karşı büyük bir güvensizlik oluşmuş.

İktisatçı, bir yandan olabildiğince objektif kalarak bu gerçeği okuyucusuna açıklamak zorunda. Aynı anda, mevcut güvensizliği gereksiz yere arttırıp bunalımı büsbütün derinleştiren bir etki de yapmamalı.

Değerli dostum Taner Berksoy, Cumhuriyet gazetesinde geçen haftaki yazısında Türkiye ekonomisi için **“bıçağın sırtında”** deyimini kullanmış. Teşhisine katılıyorum. Yazı yazarken, bazen ben de kendimi bir bıçağın sırtında çıplak ayak yürür gibi hissediyorum. (31 Temmuz 1994)

DEVLETÇİLİĞE GERİ DÖNÜŞ MÜ?

M.Soyal'ın Dışişleri Bakanlığına getirilmesi, sonuçları ekonomiye de ulaşan tartışmalara yol açtı. Soysal'ın Avrupa Birliği ile Türkiye arasında 1995'den itibaren uygulanacak gümrük birliğine karşı olduğu söylendi. "Üçüncü dünyacılık" kavramı kullanıldı. **The Economist** bile, Sosyal'ı "sol-kanat milliyetçisi" şeklinde adlandırdı.

Soysal, ekonomide özel mülkiyet ve piyasa ikilisine sıcak bakmıyor. Devleti, bir yandan müteşebbis ve işletmeci olarak doğrudan üretici görmek istiyor. Yani KİT sisteminin özü itibariyle özel teşebbüsten daha iyi olduğu kanısında.

Diğer yandan, ekonomi ile ilgili tüm kararların olabildiği ölçüde Ankara'da, siyasi iktidar ve bürokrasi tarafından alınmasını savunuyor. Yani, piyasa yerine planlama gerektiğini söylüyor.

Ağırılığın devlet işletmeciliği ve planlamada olması halinde, hem ekonomik gelişmenin hızlanacağını, hem de elde edilen refahın toplumsal kesimler arasında daha adil dağıtılacağını düşünüyor.

"İktisadi devletçilik" adını verdiğimiz görüşün bir ekseni bu.

***

İkinci ekseni ise, dış dünya ile ilişkiler tanımlıyor. Soysal'a göre, az gelişmiş bir ülkenin sanayileşmesini başlatabilmesi ve sürdürebilmesi için, dış dünyadan kopması gerekiyor.

Anahtar kavram "**kendi kendine yeterlilik**". İktisadi gelişme, bir ülkenin ihtiyacı olan malları kendisinin üretmesi olarak algılanıyor. Ekonomi daha önce üretmediği malları ürettikçe, geliştiği kabul ediliyor.

Bu durumda, içeride üretim yapan (zaten önemli bir bölümü devletin olan) firmaları gelişmiş ülke firmalarının yıkıcı rekabetinden korumak çok önem kazanıyor. En iyisi de, içeride üretilen malların ithalatının hepten yasaklanması. Ekonomi bu şekilde dışa tamamen kapatılınca, yerli üreticilerin karşısında hiç rekabet olmayacağı için, hızla gelişmeleri bekleniyor.

"İktisadi devletçilik", mutlaka beraberinde dışa kapanma ve yüksek koruma duvarları anlamında "**iktisadi milliyetçiliği**" getiriyor.

***

İlginç olan, Soysal'ın bunları dünyanın son 50 yıllık deneyimine rağmen savunması. Hatta, Soysal'ın modelini en saf biçimi ile uygulayan ekonomi olan Sovyetler Birliği'nin dağılıp bitmesinden sonra da savunması.

Dünya deneyimi, en hızlı büyümeyi gösteren, en başarılı kalkınmayı sağlayan ülkelerin tümünün Soysal'ın önerdiklerinin tam tersini yaptıklarını gösteriyor.

Mucize ekonomilerin hepsi, gelişmelerini özel mülkiyete ve ihracata dayandırdılar. Yani, dünyaya kapanmak ne kelime, bütün dünya piyasalarında rekabet etmeye çalıştılar. Rekabet ettikçe güçlendiler ve geliştiler. İşte İtalya, Japonya, İspanya, Kore, Singapur, Tayvan, Tayland, Malezya, vs.

Türkiye 1983 sonrasında, **Özal**'ın yönetiminde bu yolda küçümsenmeyecek adımlar attı. Attıkça da, önemli kazanımlar elde etti.

1992'den bu yana, **DYP-SHP koalisyonu** bu kazanımları geri almaya çalışıyor. Soysal'ın kabineye girmesi, koalisyonun aslında 1983 öncesi modele daha yakın olduğuna bir ek kanıt olarak görülebilir. (4 Ağustos 1994)

AĞUSTOS VE EYLÜL BEKLENTİLERİ

Temmuz ayı da beklediğimiz gibi geçti. Enflasyonun düşük çıkacağını öngörmüştük. Toptan eşya fiyatları endeksindeki artış % 0.9 oldu. Tüketici fiyatları ise sadece % 1.7 arttı.

Faiz hızla düşmeye başlar demiştik. Ayın sonuna doğru faizdeki iniş eğilimi iyice belirginlik kazandı. Beklediğimiz gibi, faizlerdeki düşüşe rağmen, döviz kuru istikrarını sürdürdü.

Çünkü, TL fevkalade yüksek getiri sağladı. Aylık % 10 faiz alan tasarrufçunun reel geliri % 8.3'e geldi. Yıllık tempoda, % 100'ün üstünde reel faize tekabül ediyor. Bu düzeyde bir reel faiz, vatandaş ve firmaları döviz yerine TL tutmaya ikna ediyor.

Doğallıkla, banka mevduatı ve devlet kağıtları bu düzeylerde reel faiz verirken, **borsanın manevra alanı daralıyor.** Reel ekonomide yaşanan depresyon firmalara olumsuz etkileri Haziran sonu bilançolarına yansıdı. Anayasa Mahkemesinin hükümetin özelleştirme çabasına vurduğu darbe de göz önüne alınırsa, borsanın nisbeten iyi performans gösterdiği bile söylenebilir.

***

Geçtiğimiz ay en çok **Eylül'de yeni bir mali krizin ortaya çıkıp çıkmayacağı** tartışıldı. Ağustos sonu ve Eylül başında Hazinesinin çok büyük miktarda iç borç geri ödemesi var. Bu ise piyasalarda tedirginlik yaratıyor. Son dönem borçlanmasının çok yüksek faizle gerçekleşmiş olması, tereddütleri artırıyor.

Hükümet **IMF ile imzaladığı Stand-by Anlaşmasının hedefleri içinde kaldığı sürece**, Eylül'de yada daha sonraları bir mali kriz oluşması ihtimalini görmediğimizi belirtmiştik. Stand-by'ın koşullarına uyulmadığı takdirde ise, çok olumsuz senaryolar yazmak mümkün.

Ağustos ve Eylül'de program hedeflerinden ciddi sapmalar beklemiyorum. Ancak, Ekim ve sonrası için daha bu kadar emin konuşmuyorum.

***

Reel ekonomide yaşanan depresyonun, döviz dengesini düzeltereğini yazmıştım. Nitekim, cari işlemler dengesi Mayıs'ta fazla verdi. Yaz aylarında turizm ve işçi döviz girişi artacağından, **cari işlemler dengesindeki fazla iyice büyüyecek.**

Cari işlemlerden gelen döviz arzı fazlası, tasarrufçunun döviz bozdurarak TL hesaplarına yönelmesi ile birleşince, Merkez Bankası döviz rezervleri artıyor. **Mevcut politikalar devam ettikçe, döviz kuru istikrarını koruyacaktır.**

Önümüzdeki günlerde, Eylül sendromunun psikolojik etkisi ile döviz yönelik spekülatif bir talep oluşabilir. Fakat, ekonomideki yapısal döviz bolluğu nedeniyle kurlar fazla oynamayacaktır.

Cari işlemlerde oluşan fazla, Türkiye'nin vadesi gelen dış borçlarını ödemek için döviz bulmakta zorlanmayacağına işaret ediyor. Önümüzdeki aylarda, dış borç stoğunda düşme göreceğiz.

***

Dış borç geri ödemeleri, reel ekonomideki daralmanın yaz aylarında ciddi bir depresyona dönüşmesine rağmen TL reel faizlerinin yüksek kalmasını açıklıyor. Kamu kesimi açığı daralıyor fakat kamunun içeriden borçlanma ihtiyacı azalmıyor. Çünkü, **devlet içeriden borç alarak dışarıda borç ödüyor.**

Tasarrufçu açısından, bu olgu TL faizlerinin daha bir süre yüksek düzeyde seyretmeye devam edeceği anlamına geliyor. **Aylık reel faizler % 5'in altına (yıllık tempoda % 60) düşmeyecektir.**

Eylül ayında bir mali kriz oluşmayacağı belirginlik kazandıkça, dövizden TL'ye geçiş tekrar hızlanabilir. Dolarizasyonun azalması, para politikası araçlarını güçlendirir. Belki faizde küçük bir düşüşe yol açabilir.

***

Bir yıllık mevduatı enflasyona endekslemek anlamına gelen **"TEFE+10"** sisteminin tasarrufçu tarafından ilginç bulunacağını sanmıyorum. Birincisi, enflasyon yükseldikçe, reel faiz düşüyor. İkincisi, önerilen faiz şu anda piyasada varolanın çok altında.

Örnekle verelim. Enflasyon bir yılda % 20 olursa, bugün 100 lira yatıran bir yıl sonra 130 lira alıyor. 130 bölü 120 eşittir % 8.3 reel faiz. Enflasyon % 100 olursa, 210 bölü 200 eşittir % 5 reel faize düşüyor.

Üç aylık mevduattan yada devlet kağıtlarından % 5 reel faizi bir ayda elde eden tasarrufçunun aynı faize parasını bir yıl bağlamayı kabul etmesi beni şaşırtır.

***

TL faizlerinin böylesine yüksek düzeyde seyretmesi, reel ekonomi açısından çok kötü bir haber. Ağustos ve Eylül aylarında talep yetersizliğinin ve dolayısı ile **depresyonun iyice derinleşmesini** yaşayacağız.

Faizler bu düzeyde kaldıkça, reel ekonomideki daralma devam edecektir. **Ekonomi bir türlü dibe vuramayacak, her geçen gün küçülecektir.**

Öte yandan, koalisyonun sürüp sürmeyeceği konusunda spekülasyonların artması, her geçen gün başka hükümet modellerinin belirmesi, tasarrufçu ve yatırımcı açısından zaten varolan güvensizliği artırıyor.

Bütün bunlar, Eylül ve sonrasında Stand-by Anlaşmasının hedeflerinden sapma ihtimalini gündeme getiriyor. Hükümetin sıkı para politikasından vazgeçmesi yada vazgeçmek zorunda kalması, Türkiye'yi Sonbaharda yada Kışa doğru **yeniden ve çok daha ağır bir mali krizle** karşı karşıya bırakabilir.

O nedenle, tasarrufçunun, bir yandan da ihtiyatı elden bırakmamasında yarar görüyorum. (7 Ağustos 1994)

"1994 BUNALIMI"

Bugün kullandığımız anlamda ekonomik bunalım kavramı, nisbeten yeni bir olaya tekabül ediyor. Sanayi devrimi sonrasında, kapitalizmle beraber sözlüğümüze giriyor. 150 en çok 200 yıllık bir geçmişi var.

Orta Çağda ve daha öncesinde, ekonominin çok büyük bölümü piyasa sistemi dışında. Tarım ağırlıklı ve kendi kendine yeterli. **Geçimlik üretim yapıyor.** Kuraklıktan, savaşlardan, isyanlardan, salgın hastalıklardan, fetihlerden etkileniyor. Kısa dönemli piyasa koşullarındaki değişimlerden neredeyse hiç etkilenmiyor.

Sanayi üretimi arttıkça, piyasalar geliştikçe, bir yandan ekonomide tarımın payı düşerken, diğer yandan da geçimlik üretim hızla daralıyor. Dünya ticaretinin dünya gelirinden daha hızlı artması, üreticileri çok uzaklardaki piyasaların dalgalanmalarına karşı daha korumasız hale getiriyor.

***

19.uncu yüzyılın başından itibaren, başta İngiltere, ilk sanayileşen ülkeler ekonomik faaliyetlerde beklenmedik yavaşlama dönemlerine şahit oluyorlar. Bir süre hızla gelişen ve büyüyen ekonomi, sonra aniden talep yetersizliği ile karşılaşılıyor. **Üretilen mal talep olmadığı için fabrikalar üretimi azaltıyor ve işçi çıkartıyor. Fiyatlar düşüyor. İşsizlik, sefalet ve yoksulluk artıyor.** Bir müddet böyle sürdükten sonra, ekonomi tekrar canlanıyor. Bir sonraki duraklamaya kadar yeni bir zenginlik ve büyüme dönemi yaşanıyor.

İktisat öğretisi, bunu **"konjonktür teorileri"** ile açıklamaya çalışıyor. **"Depresyon", "resesyon"** gibi kavramları geliştiriyor. Bunalım karşısında neler yapılabileceği konusu iktisatçılar arasında önemli tartışmalara yol açıyor. **Keynescilik, monetarizm** gibi farklı okullar oluşuyor.

***

Yakın tarihin en derin ve en büyük ekonomik bunalımı, 1930'larda yaşanıyor. Amerikalılar, buna **"Büyük Depresyon"** diyor. Bunalımı başlattığı düşünülen Borsadaki çöküş nedeniyle **"1929 Bunalımı"** şeklinde de adlandırılıyor.

1929 sonrasında, içeride talep düşünce her ülke ithalatını kısımaya çalışıyor. Gümrük duvarlarını yükseltiyor. Ona mal satan ülkelerin de ihracatı kısıılıyor. Dünya ticareti daralıyor. Böylece, talep yetersizliği orman yangını gibi bir ülkeden diğerine sıçrayarak büsbütün derinleşiyor.

1930'ların başında, dönemin en gelişmiş sanayi ülkesi olan A.B.D.'de, dört kişiden biri işsiz kalıyor. **Roosevelt'i** iktidara getiren, **"New Deal"** programını başlatan siyasi sürecin ardında bu gerçekler var. Talep yetersizliği ve depresyon, 1939'a, İkinci Dünya Savaşının başlamasına kadar sürüyor. Ancak savaşın yarattığı olağandışı ek talep, ekonomiyi yeniden büyüme rayına oturtuyor.

***

Tüm az gelişmiş ülkeler gibi, Türkiye, geçmişte dünya ekonomisinde yaşanan duraklamalardan az etkileniyor. Bunun iki temel nedeni var. Birincisi, 1960'lara kadar ekonomide **tarımın ve geçimlik üretimin payı çok yüksek.**

İkincisi, özellikle 1950 ortasından itibaren, Türkiye ekonomisi hızla dışarıya kapanıyor. Giderek, **1970’li yıllarda, dünyanın en kapalı ekonomilerinden biri haline dönüşüyor.**

Gene bunalımlar oluyor. Ancak, bunlar nitelik olarak farklı. Talep yetersizliği oluşmuyor. **Döviz yetersizliği oluşuyor.** Hammadde ve girdi bulunamadığı için üretim yapılamıyor. Sonuçta, enflasyon başını alıp gidiyor. Ekonomik bunalım, bir istikrar paketi ile ekonominin dengeleri yeniden kurularak aşıyor.

***

Bu nedenle, bizim geleneğimizde, ekonomik bunalım sayılabilecek dönemleri değil, istikrar paketlerini tarih düşürmekte kullanırız. Örneğin, savaş sonrası dönemin ekonomik konjonktür açısından üç önemli tarihi, **“1958 devalüasyonu”, “Ağustos (1970) kararları” ve “24 Ocak” (1980) oldu.**

Halbuki, bunalım yılları bunlar değil. DP’nin uyguladığı politikalar, Türkiye ekonomisini 1956’da bunalıma sokmuştu. Aslında **“1956 Bunalımı”** demeliyiz. Aynı şekilde, 1979 yılı, yakın tarihin en ciddi ekonomik bunalım yılı idi. Yani **“1979 Bunalımı”** demek çok doğru olurdu. Öyle yapmadık. İstikrar paketinin tarihini kullandık.

Bence bu sefer durum farklı. Yılbaşından bu yana gelişen ve en asgarisinden 1995 yılına, belki 1996’ya sarkacak ekonomik çalkantı ve daralma dönemine **“1994 Bunalımı”** adı verileceğine inanıyorum. Teşbihte hata olmaz derler; **“1929 Bunalımı”** gibi.

“5 Nisan”, yada ileride açılacak yeni istikrar paketlerinin tarihleri bu kez unutulacak gibi geliyor. Ama insanlarımız, 1994 ve sonrasında yaşadıklarını kolay kolay unutamayacaklar. (11 Ağustos 1994)

DİŞ BORÇ VE “ÇİFTE TRANSFER”

“1994 Bunalımının” Türkiye’nin daha önce yaşadığı bunalımlardan farklı yanlarını anlamaya çalışıyoruz. Ekonominin önümüzdeki dönemde nasıl seyredeceğini, ne zaman dibe vuracağını, bunalımdan nasıl çıkacağını doğru tahmin etmek için, yaşanan sorunların temel niteliklerinin çok iyi kavranması gerekiyor.

Bugün, 1994 ve sonrası ile 1980 ve sonrasını **dış borçlanma olanakları** ve bunun ekonomi politikasına getirdiği tehditler açısından karşılaştırmak istiyorum.

***

1978-79’da, Türkiye büyük bir döviz krizi yaşamıştı. Krize 1975-78 döneminde aşırı genişleyici popülist politikaların kısa vadeli dış borçlanma ile finanse edilmesi neden oldu. **DÇM olayını hatırlıyoruz.** Bankaların dış borçlanmasına döviz kuru garantisi verildi. **Demirel’in “Milliyetçi Cephe” hükümetleri,** bankaları DÇM kullanmaya teşvik etti.

1978’e geldiğinde, dış krediler kurudu. Türkiye, mevcut borcunun faiz ve anaparasını ödeyemez duruma geldi. 1980’den sonra pek çok Latin Amerika

ülkesinin de karşılaştığı gibi, borç servisini yapamadı. Tam bu anda, hükümet değişti ve Ecevit başbakan oldu.

Ecevit hükümeti, soruna yanlış teşhis koydu ve gerekli iktisat politikalarını uygulamaktan kaçındı. Döviz krizi derinleşti. Giderek ekonomiyi durma noktasına getirdi.

“24 Ocak kararları” özünde döviz krizini aşmayı hedefliyordu. Amaç, ödemeler bilançosunda kalıcı bir düzelme sağlamaktı. Tedbirler, OECD Konsorsiyumunu oluşturan ülkeler, uluslararası finans piyasası ve IMF tarafından olumlu ve yeterli görüldü.

1980 başından itibaren, Türkiye tekrar büyük miktarda dış borçlanma olanağına kavuştu.

***

Bu nokta çok önemli. 1980’lerdeki **“piyasa reformları”**, dış kaynakla, dışarıdan borçlanarak finanse edildi. O yıllarda, yakın tarihimizin en büyük cari işlemler dengesi açıklarını verdik. Ama bunları Konsorsiyumdan, Dünya Bankasından ve IMF’den gelen kredilerle zorlanmadan finanse ettik.

“24 Ocak” istikrar paketinin hemen ardından ekonominin hızla sağlıklı bir büyüme trendine girmesini temin eden faktörlerden başında dış borçlanma olanakları yatıyordu.

Hiç şüphesiz, 1980’de **Reagan’ın** ABD Cumhurbaşkanlığına gelmesi ve Soğuk Savaşın serleşmesi, bu sürece olumlu katkı yaptı. 1980 ve sonrasında, neticede NATO’nun ekonomiye uzantısı gibi görülmesi gereken **OECD Konsorsiyumu** Türkiye’ye dış kaynak aktarılmasında anahtar rol oynadı.

Bunalımdan dış borç kullanılarak çıkılması, kamu maliyesindeki zayıflığın yarattığı tehlikeyi de gizledi. **Kamu açıkları dış kaynakla kapatıldı.** Cari işlem fazlasının belirlediği 1987 sonrasına kadar, kamunun borçlanma ihtiyacı iç piyasada bir baskı unsuru oluşturmadı. Yani, reel faizler düşük kaldı. Bu da, büyümeyi canlı tuttu.

***

1994’de durum çok farklı. Soğuk Savaş bitti. OECD Konsorsiyumu yok. Tam tersine, insan hakları ihlalleri, Kürt sorunu, Kıbrıs’ta çözüm gibi Batı ile önemli gerginlik noktaları var.

Arada dış borç da çok büyümüş. Ayrıca, devletten devlete uzun vadeli borcun payı azalmış. Finans piyasasından alınan kısa vadeli borcun payı artmış.

Bu yıl, bir yandan TL’nin değer kaybı, diğer yandan büyüme hızının negatife geçmesi, **dolar cinsinden milli geliri takriben üçte bir oranında azalttı.** Demek ki, dış piyasanın çok önemseydiği **“dış borç/GSMH oranı”** üçte bir yükseldi. Tehlike sınırına geldi.

Bütün bunlar, 1980’lerin tersine, 1994, 1995, hatta 1996 yıllarında Türkiye’nin **dış borç geri ödeyen ülke** konumunda olacağına işaret ediyor. Nitekim, hükümetin IMF ile yaptığı anlaşmanın ayrıntıları ortaya çıktıkça, Ankara’nın taahhütleri arasında dış borcun azaltılması olduğunu görüyoruz.

***

Dış borç nasıl azalacak? Birincisi, ülkenin **cari işlemlerde döviz fazlası** vermesi gerekiyor. Yani döviz harcamaları kısıllanacak, döviz gelirleri artacak.

1993'de kazandığı dövizden 6 milyar dolar daha fazla döviz harcayan Türkiye, bugün ve yakın gelecekte kazandığı dövizden azını harcararak. Arada elinde kalanı dış borcunu indirmeye kullanacak.

Biliyoruz ki, cari işlemlerde fazla oluşturmanın iki yolu var. Devalüasyon, ihracatı teşvik ediyor ithalatı pahalılandırıyor. Büyümenin yavaşlaması da, ithalat talebini düşürüyor. Açıkladığımız şekilde dış borç ödemesi söz konusu ise, Türkiye'nin daha bir süre her iki aracı kullanmak zorunda kalacağını öngörebiliriz.

Dövizi bulmak yetmiyor. Devletin, dış borcunun ödeyecek dövizi piyasadan satın alabilmesi için, **TL bulması gerekiyor**. Onu nereden bulacak? Vergi sisteminde ve kamu maliyesindeki zafiyeti çözen yapısal reformlar yapılamıyor. Demek ki, kamunun bütçede fazla verip borç ödemesi mümkün durmuyor.

Özelleştirme bir cevap olabilir. Ama, bir türlü devreye sokulamıyor. Halbuki, her gün, her ay, Hazine dış borç geri ödemesi yapacak. Neyle? **Devletin iç piyasadan borçlanıp dışarıda borç ödemesi ile**. Reel ekonominin yaşadığı depresyona rağmen reel faizlerin bu kadar yüksek seyretmesinin sırrı burada.

***

"**Çifte transfer**" bu süreci anlatıyor. Latin Amerikanın 1980'lerde yaşadıkları gibi, "1994 Bunalımı" uzun sürebilir. Çünkü, dış borç ödemek için gerekli iç kaynak, özel kesim yatırımları kısılarak devlete transfer ediliyor. Kaynağın dışarıya transferi -dış borç ödemek o demek- ise büyüme hızı düşürülerek sağlanıyor.

Son 50 yıllık tarihinde, Türkiye ilk kez böyle bir kaynak transferi olayı ile karşılaşılıyor. Sık sık tekrarlıyorum. Bu bunalım farklı... (14 Ağustos 1994)

REEL EKONOMİDE DARALMA

Reel ekonomide büyük bir talep daralması yaşandığını izliyoruz. Talep düştükçe, sanayi üretimi hızla geriliyor. Hizmet sektöründe de aynı eğilim görülüyor. Daha şimdiden, 1994 yılında milli gelirin azalacağı kesinleşti. **Resmi tahminler, büyüme hızını % - 2 civarında öngörüyor**.

Bu sütte, birkaç ay önceden, **1994'de milli gelirden % - 5'lik bir düşüş** beklediğimi yazmıştım. Hala bu beklentimi koruyorum. Hatta, yıl sonunda, milli gelir sayılarının en kötümser beklentilerden bile kötü çıkması ihtimaline karşı hazırlıklı olmalıyız.

***

Reel ekonomideki daralmanın ne boyutta olduğunu en kolay izlediğimiz yer ithalat sayıları. Bayram tatillerinin yer değiştirmesi, Nisan-Haziran döneminde aylık bazda karşılaştırmaları zorlaştırıyor. Ama, üç ayı bir arada alırsak, **ithalatta % 30'un üstünde bir azalış görülüyor**.

İthalat düşüşü ana kalemlerin tümünde var. Yatırım malları ithalatının bıçak gibi kesilmesi, firmaların yatırımlarını durdurduğunu söylüyor. Bunda şaşılacak bir şey yok. Bir yandan firmanın ürettiği mala talep yok. Diğer yandan, faizler almış başını gitmiş.

Hammaddeler ve ara mallar ithalatı, esas itibarıyla sanayinin kapasite kullanımına bağlı. Üretilen mala talep düşünce, sanayi de ara mal ve hammadde ithalatını indirmiş. Bu arada, benzin tüketiminin bile son üç ayda azalma eğilimine girdiğini görüyoruz.

Yatırımı duran, sanayisi yavaşlayan bir ülkenin tüketim mali ithalatının artması beklenemez. TL'nin devalüasyonu, yabancı malları nisbi olarak çok pahalılandığı için, tüketim malları ithalatında ek bir azalma daha oluyor.

Yaz aylarında ve sonbaharda, ithalatın aynı düzeyde kalmasını bekliyoruz. **Kısa doğru, aylık bazda ithalat düşüşünün % 40'larda seyretmesi bizi şaşırtmayacak**.

***

Ekonomideki daralmanın ne boyutta olduğuna ikinci kanıt, aylık enflasyon sayılarıdır. Yılbaşından Mart sonuna kadar, uygulanan seçim ekonomisi nedeni ile hükümet KİT zamlarını düşük tuttu. Ancak, Nisan'da, istikrar programı çerçevesinde çok büyük zamlara gidilmesi zorunlu oldu.

Nisan ve Mayıs'ta, devalüasyon ve KİT zamları fiyatlara yansdı. Fiyat artışı hiperenflasyon düzeyine tırmadı. Fakat, Haziran'dan itibaren aylık enflasyonda büyük bir düşüş yaşadık.

En sade gösterge, özel kesim sanayi fiyat endeksi. Çünkü, piyasadaki arz ve talep dengesini en çiplak bu endeks yansıtıyor. Temmuz ayında özel sanayi fiyatlarını sadece % 0.3 arttırmış. **Kimse satılmayan malın fiyatını arttıramıyor**.

Toptan Eşya Fiyatları Endeksinin (TEFE) Nisan'dan Temmuz'a dört ayda % 32.8'den % 0.9'a inmesi, reel ekonomideki talep daralmasının ne kadara ciddi olduğuna yeterli kanıttır.

İstanbul Ticaret Odası (İTO) Ücretli Geçiş Endeksinde göre tüketici fiyat artışının Temmuz ayında % - 0.8 olması, yani fiyatların Haziran'a kıyasla % 1 kadar gerilemesi, bu kanıtı güçlendiriyor.

***

Bu sıralarda, sokaktaki adamı da, piyasaları da en çok ilgilendiren konuların başında, talepteki daralmanın bundan sonra nasıl seyredeceği ile ilgili sorular var. **Daralma dibe vurdu mu? Vurmadı ise, ne zaman vuracak? Başka şekilde sorarsak, talep ne zaman yeniden canlanmaya başlayacak?**

Önümüzdeki günlerde, bu sorulara muhtemel cevapları araştıracağız. Doğallıkla, ekonominin seyri, hükümetin istikrar paketini aynı ciddiyetle uygulamaya devam edip etmeyeceğine de yakından bağlı.

Bir seçim atmosferine girilmesi, koalisyonun yıkılması, DYP-MHP birleşmesi, vs., yani siyasi konjonktür, bu nedenle ekonomiyi çok yakından etkileyecek.

Bu noktada sadece şu gözlemi yapmak istiyorum. Ekonomide bir daralma, bir depresyon anlamına bunalım daha dibe vurmadı. 1994 yılı sonuna kadar dibe vurmasını da beklemiyorum. **Bunalımın mutlaka 1995'e, hatta belki 1996'ya sarkmasını beklemek daha gerçekçi olacaktır**. (18 Ağustos 1994)

NASREDDİN HOCANIN EŞEĞİ

Şu günlerde, döviz kurunun istikrar kazanması, fiyat artışının iyice yavaşlaması ve faizlerin iniş trendine geçmesi, kamuoyunda iyimserlik eğilimlerini güçlendirdi. Başbakan Çiller ve hükümete yakın çevreler, uyguladıkları iktisat politikasının **başarisından** daha sık söz eder oldular.

Sanki Ocak-Nisan arası yaşanmamış, yada bir başka ülkede, bir başka hükümetle yaşanmış gibi. Sanki, reel ekonomi her geçen gün derinleşen ve dibi bir türlü görünmeyen bir depresyondan geçmiyormuş gibi.

Nasreddin Hocanın hikayesini hatırladım. **Allah, Hocayı sevindirmek isteyince, önce eşeğini kaybettirir, sonra da buldururmuş.** Benzetmenin tam olması için, kaybolan eşeğin geri geldiğinde topalladığını tahayyül edelim. Eşeğin hepten gittiğini düşünen Hoca, topal eşeği karşısında bulunca, topallamasına üzülecek yerde, geri geldiğine sevinir.

Çiller hükümetinin elinde hızla küçülen Türkiye'nin iyi niyetli ve çalışkan insanların, birkaç ay önce durumun daha da kötü olduğunu hatırlayıp teselli bulma noktasına gelmiş olmaları ne acı...

***

Son bir yılın olaylarını film şeridi gibi gözden geçirelim. Başbakan Çiller, geçen kış başında reel faizleri % 10 düzeyinde çok yüksek buldu. İndirmeye karar verdi. Şubat'tan itibaren, % 100, % 200, hatta çok daha yüksek reel faiz ödemeye başladı. Buna gerek yoktu. **Zamanında, faizler birkaç puan arttırılsa, böylesine bir mali kriz yaşanmazdı.**

Devalüasyonun hikayesi de aynı. Hükümet, TL'nin değer kaybetmesini istemiyordu. Örneğin, piyasalar Ocak ortasında düşük faize ilk reaksiyonu gösterdiğinde kapsamlı bir devalüasyon yapılsa, dolar **Nisan başında 40 bin TL'ye fırlamazdı.**

Büyümenin serüveni de çok farklı değil. Geçen sonbaharda ve kışa doğru, faizlerin yükseltilmesi ve küçük bir devalüasyon sonucu büyüme hızında birkaç puan düşüş olurdu. Hükümet, bu seçeneği reddetti. Şimdi, 1994 için geçici tahmin milli gelirin % - 2 büyüyeceği. **Yani % 2 küçüleceği.**

Türkiye ekonomisi, Ocak-Haziran arasındaki kabusu bu nedenle, Çiller hükümeti iktisat teorisinin emrettiği akılcı seçeneklere bilerek sırt çevirdiği için yaşadı. 1989'dan itibaren uygulanan popülist politikaların Türkiye'yi 1993 sonunda bir ekonomik daralmanın eşiğine getirdiği çok açık. Ama, böylesine bir bunalım gereksizdi. Yaşanmayabilirdi. Engellenebilirdi.

***

Evet. IMF ile imzalan Stand-by Anlaşmasının şartlarına uyulunca, mali kriz kabusu yavaş yavaş kayboluyor. Parasal büyüklükler istikrar kazanıyor. Parasal dalgalanmalar duruyor.

Ama reel ekonomi de duruyor. Yatırım duruyor. İthalat duruyor. Üretim duruyor. Çiğ gibi büyüyen tek büyüklük olarak işsizlik kalıyor.

Eşeği bulduğumuza fazla sevinmeyelim. Topal ayağı nasıl tedavi edeceğimizi düşünelim. Bize eşeği önce kaybettirip sonra bulduranlar, o arada

ayağını yaraladılar. Ve şimdilik, ayağın tedavisi ile ilgili hiç bir şey yapmamakta direniyorlar.

***

GÖRÜŞ Dergisinin Haziran sayısında yayınlanan **“1994 Bunalımı Üstüne Çeşitlemeler”** adlı yazımdan bir alıntı ile bitirmek istiyorum.

“Allah, Nasrettin Hocayı sevindirmek isteyince, önce eşeğini kaybettirir, sonra da buldururmuş. Sanıyorum Türkiye toplumu da, bu satırların yazıldığı 1994 Haziran ayı başında, ekonominin sıradan bir bunalıma ulaşacağı günleri iple çekiyor. Hele o günleri bir görelim, davul zurna ile bayram yaparak karşılamaya hazırız.

Şu tarihin cilvelerine bakın! Sekiz yıl boyunca tüm muhalefetini IMF düşmanlığı ve devletçilik üstüne inşa eden SHP'ye Cumhuriyet tarihinin en büyük özelleştirme programını onaylatırıyor, yetmiyor, IMF ile ülkenin gördüğü en sert istikrar paketinin altına da imza atırıyor.

Üç ay öncesine kadar enflasyonun biriki puan üstündeki faizler için dünya alemini yerinden oynatan **“faiz popülisti”** teşebbüs erbanına da, reel faizler bugünkü % 100'lerden % 20'ye düşünce herhalde **“şükür günleri”** düzenletecek.”

Tarihin yargısı bazen çok gaddar olabiliyor. (21 Ağustos 1994)

GÜMRÜK BİRLİĞİ ÇOK ÖNEMLİ

Türkiye, 1955'den 1980'e, çeyrek yüzyıl boyunca **“karma ekonomi”** ve **“ithal ikamesi”** yaftalarının arkasında dünyanın en kapalı ekonomilerinden birini kurmuştu.

Ülkede üretilen tüm malların ithalatı yasaklanmıştı. Üretilmese de, tüketim mallarının ithalatı ayrıca yasaklanmıştı. İhracat ise, sadece geleneksel tarım ürünlerinden ibaretti. Sanayi ürünü ihracatı yok denecek kadar azdı.

Böylece, Türkiye ekonomisi savaş sonrası dönemde dünya ekonomisindeki olağanüstü gelişmenin dışında kaldı. **Soğuk savaşın yarattığı konjunktürü kavrayan, küreselleşme eğilimlerini sezen ülkeler, bizden çok daha geriden başlamalarına rağmen çok öne çıkabildiler.**

Bazıları, açık piyasa ekonomisine ve ihracata yönelik sanayileşmeye 1950'lerde geçti. Diğerleri, 1960'larda. Hatta, 1970'lerin başında geçenler bile çok başarılı oldu.

Türkiye ise, dışa kapalı komuta ekonomisi ile, 1970'lerin sonunda büyük bir dış borç ve döviz krizine düştü. Çeyrek yüzyıllık yanlış politikalar, Ecevit hükümetinin 1978-79 fiyaskosu ile sona erdi.

***

1980'ler, çok gecikmiş bir dışa açılma denemesidir. Eksiklikleri vardır. Bunların başında, kamu maliyesinde dışa açılmanın gerektirdiği düzenlemelerin yapılmamış, yada yapılamamış olması geldiğini biliyoruz.

Ancak, genelde, 1983 sonrasının piyasa reformlarının başarılı olduğu kuşkusuzdur. İhracat hızla yükselmiştir. Türkiye'nin teşebbüs ve insan gücü

potansiyeli dünya piyasasına çıkmıştır. 1987 sonrasında, ithalat üstündeki tahditler kaldırılmış, koruma duvarları az da olsa indirilmiştir. **Artan ihracat ve ithalat, yerli üretimde teknoloji, kalite ve maliyet açısından dev sıçramalara olanak vermiştir.**

Daha da önemlisi, dışa açılmanın getirdiği dinamik, toplumda, özellikle ekonomik aktörlerde kendine güveni güçlendirmiştir. 1988'de, o zamanki adı ile **Avrupa Topluluğu** bugünkü adı ile **Avrupa Birliği** olan **Ortak Pazar** tam **üyelik için müracaat edilmesi**, kısa sürede ne kadar çok yol alındığına kanıttır.

***

1991 seçimleri sonrasında, DYP-SHP koalisyonu döneminde aynı dinamiğin devam ettiğini iddia etmek mümkün gözüküyor. Son yıllarda, küreselleşmeye, dünya ile bütünleşmeye, Türkiye'nin özgür dünya içinde yer almasına karşı eğilimlerin tekrar canlandığını izliyoruz.

Hiç beklenmedik, bazılarında şaşırtıcı gelen ittifaklar oluşuyor. Geri kalan her konuda birbirine zıt düşünceler savunanlar, ekonominin tekrar içe kapanması talebinde birleşiyorlar. En sağcı ile en solcuyu, en ilerici ile en gericiyi, en batıcı ile en büyük batı düşmanını aynı çizgide beraberce ekonominin Avrupa pazarı ile bütünleşmesini engelleme çabası içinde görüyoruz.

Sanki yeni bir "**milliyetçi cephe**" oluşuyor. İçinde üçüncü dünya safsatalarında tikanıp kalmış siyasetçi ve düşünürler var. İslam Birliği rüyaları görenler var. Kürt sorununa çözümlü otoriter bir rejimde görenler var. Koruma duvarlarının sağladığı rantları sürdürmek isteyen sanayiciler var.

***

İmzaladığımız anlaşmalara göre 1 Ocak 1996'da uygulamaya girecek olan "**Gümrük Birliği**", bu açıdan bir turnesol kağıdı niteliğini kazanmaya başladı. Gümrük Birliği, Türkiye'nin dünyanın en büyük pazarının içinde yer alması anlamını taşıyor.

Yani, firmalarımızın ürünleri, bu dev pazarda serbestçe dolaşacak. Bütün dünya ile rekabet edecek. Onlar bizim ürünlerimize gümrük duvarı çekemeyecek. Biz de onların.

Rekabetin artması ve pazarın genişlemesi, **sanayinin teknolojisini yenilemesine, kalitesini yükseltmesine ve maliyetlerini düşürmesine** neden olacak. Türkiye, 1980 öncesinde kaçırdığı küreselleşme fırsatını bu kez kaçırmayacak.

***

Pazarteki güncü gazetelerde, **İktisadi Kalkınma Vakfı** (İKV) Başkanı **Sedat Aלוğlu'nun "Gümrük Birliğine"** karşı çıkanları eleştiren son derece önemli bir beyanatu vardı. İKV, işaleminin Avrupa Birliği ile ilişkileri yakından izlemek için kurduğu bir vakıf. Aלוğlu'nun tavrı, bu bakıma son derece sevindirici ve önemli.

Sanayicilerin ve genelde işaleminin, "**Gümrük Birliğine**" kısa dönemli ucuz çıkar hesapları içinde bakmadığı anlaşılıyor. Küreselleşmenin, demokratikleşmenin ve modernleşmenin sürdürülmesinden yana olanların, "**Gümrük Birliği**" konusunda tavırlarını net bir biçimde savunmaya başlamaları çok yararlı olacaktır.

Başkalarının da Aלוğlu'nun açtığı yoldan yürümelerini temenni ediyorum.
(25 Ağustos 1994)

TEHLİKELİ OYUNLAR

Geçtiğimiz hafta döviz piyasasında yaşananlar hiç hoş değil. Dövizdeki ani yükselik ve sonraki düşüş anlamsızdı. Olmasına gerek yoktu. Çok kolayca engellenebilirdi. Ama göz göre göre oldu. Akli başında herkesin uyarılarına rağmen oldu. Son derece yanlış oldu.

Ama, ne ilk yanlış, ne de son yanlış. **Yılbaşından bu yana, kaç kez gereksiz ve anlamsız döviz dalgalanması yaşadık.** Hep aynı hatalar yapılıyor. Bu sefer öğrenmişlerdir diyoruz. Bir süre sonra gene aynı hatalar yapılıyor. Anlıyoruz ki, öğrenmemişler. Gelecekte de mutlaka benzer hatalar yapılacak.

Yoksa, piyasanın davranışlarını öngörmek mümkün değildi. 7 Ağustos tarihli yazımda, döviz cephesinde bir sorun olmadığını saptadıktan sonra şöyle yazmıştım: "**Önümüzdeki günlerde, Eylül sendromunun psikolojik etkisi ile dövizle yönelik spekülasyon bir talep oluşabilir.** Fakat, ekonomideki yapısal döviz bolluğu nedeniyle kurlar fazla oynamayacaktır."

Talepteki spekülasyon dalgalanmayı öngörmüşüz. Ama Çiller'in şefliğinde Merkez Bankası, Hazine ve Maliye trionsunun bu şekilde davranacağını düşünmek istememişiz.

***

Basında izliyoruz. Sokaktaki insan, bu çapta fiyaskoların raslantısal şekilde, **bilgisizlikten, beceriksizlikten yada basiretsizlikten** yapılan hatalar sonucu oluşacağına inanmıyor. Haklı da. Ekonominin kaderini elinde tutan kadro ortada. Başbakan Çiller ekonomi profesörü. Merkez Bankası, Hazine ve Maliye'nin sorumlularını bizzat kendisi seçmiş. Benzer olaylar daha önce bu kadronun başından geçmiş. Sonuçlarının ne kadar tatsız olduğu görülmüş.

Bu durumda kamuoyu bir kasıt, bir komplo arıyor. Bu işlemin, birilerine spekülasyon kar sağlamak için bilerek yapıldığı kanısı yaygınlaşıyor. Bir ekonomik olay, polisiye nitelik kazanıyor. Kim döviz almış, kim satmış, ne kadar kazanmış? **İktisatçılık polis hafiyeliğine dönüşüyor.** Kamu vicdanı çok ciddi şekilde yaralanıyor. Ekonomi politikasına duyulan güven iyice azalıyor.

***

Yılbaşından bu yana, tüm diğer sorunlara ek olarak, Türkiye ekonomisinin çok önemli bir güven bunalımı yaşadığını sürekli vurguluyoruz. Ocak-Mayıs döneminde olup bitenleri hatırlayalım. Çiller hükümetinin uyguladığı ekonomi politikasına güven kaybolunca, piyasalar ve sokaktaki adam TL'yi terketti.

TL'ye tekrar kısmi bir güven duyulması için, reel faizlerin % 200'lere, % 1000'lere, daha yukarıları çıkarılması, aylarca bu düzeylerde tutulması gerekti. Yüksek reel faizler, ekonomiyi 1930'un "**Büyük Buhranından**" bu yana gördüğü en büyük depresyonun içine soktu.

Ağustos sonundan itibaren tekrar bir güvensizlik ortamına girileceği üç aydır biliniyor. Piyasalar sınırlı. Sokaktaki adam daha da sınırlı. Parasını nasıl

koruyacağını, nerede en iyi değerlendireceğini bilmiyor. Ekonomiye yöneten kadro ile ilgili çok ciddi şüpheleri var.

Böylesine hassas bir dengede, Merkez Bankası ve hükümet geçen haftanın fiyaskosuna izin veriyor. İnsanların kafaları büsbütün karışıyor. Güvensizlik ortamı büsbütün artıyor. **Bütün bunların faturasını Türkiye ekonomisi ödüyor. Ödeyecek.**

***

Bu noktada, döviz kurundaki dalgalanmanın aslında Ceza Hukukunun kapsamına girmesi gereken çıkar hesaplarından yada beceriksizlik, bilgisizlik ve basiretsizlikten kaynaklanması ikinci plana geçiyor. Çünkü, vatandaşın ve piyasaların TL'le güveni azaldıkça, mecburen faizler yükseliyor. Yani, reel ekonomideki depresyon derinleşiyor ve uzuyor.

Bu sütünunda, çok önemli bir temayı tekrar tekrar işliyoruz. Bunalımın dibe vurması ve bunalımdan çıkış umudunun belirmesi için reel faizlerin % 3-5 düzeylerine düşmesi gerekiyor. Bu ise, ancak ve ancak piyasaların ve vatandaşın TL'ye güveninin kalıcı şekilde geri gelmesi halinde mümkün.

Para otoritesinin ve hükümetin, her ne sebeple olursa olsun, TL'ye güveni sarsıcı davranışları, Türkiye'nin yakın geleceğinde yeni mali bunalımlar riskini ve ihtimalini arttırıyor. Zaten bir bıçak sırtında yürüten ekonomiyi sarsıyor. İstikrar arayışına çok büyük darbe vuruyor.

Kamuoyunun, son bir yılın vahim hataları sonucu Türkiye'nin ödemekte olduğu ağır faturayı daha da ağırlaştırın bu tür **tehlikeli oyunlara** karşı çok dikkatli olması gerekiyor. (28 Ağustos 1994)

BATIYA AMBARGO KOYALIM

Şu sıralarda ne kadar onurlu bir millet, ne kadar onurlu bir devlet olduğumuzu herkese gösteriyoruz. Önce, milliyetçi ve devletçi Dışişleri Bakanımız, Türklere vize uygulayan Batı ülkeleri vatandaşlarına vize koyacağını açıkladı. Çok sevindik. Tek vucut olup hep beraber alkışladık. İşte Türkün yeniden canlanması dedik.

İngiliz, Fransız, Alman, İsviçreliyi, vs. Türkiye'ye gelmek için Konsolosluk kapısında sıra beklerken tahayyül ettim. Uzun vize kuyruğu oluşmuş. Gayet sert bir Türk konsolosluk yetkilisi vize müracaatını alıyor. Alman ve Fransız yukarıdan bakıp, evi, işi, bankada parası olduğunu ispatlayan belgeleri istiyor. Gözü tutmadığını hemen reddederek yolluyor. Diğerlerine de üç gün sonraya randevu veriyor. Acil işi olan İngiliz, Hollandalı, vs. ünlü işadamları, sanatkarlar, araya torpil sokarak vize muamelesini hızlandırmaya çalışıyorlar. İşte, "ulusal onur" sahibi bir ülke böyle yapar.

Sonra çok hayal kırıklığına uğradım. Böyle olmayacaktı. Amerikalının, İsviçrelinin, vs. vizeyi alanda ve sınırda 5 dolar verip, kuyruk filan beklemeden, belge vermeden alacağını öğrendim. **Vize dedikleri bir formalite çıktı.** Onur kurtulmadı.

***

Derken, çocuklarının geleceğini güvence altına almak için yatırımlarını Amerikada yapan Başbakanımız, ABD Kongresinin Türkiye'ye yapılan askeri yardımı şarta bağlamasına tepki gösterdi. Yardımı reddetti. Çok mutlu olduk. Zaten, "ulusal onur" sahibi bir milletin, akli fikri ülkemizi bölmek, vatandaşlarımız arasına fitne sokmak olan Batı emperyalizminden yardım alması, **hele hele askeri yardım alması** son derece yanlış olurdu.

Yılların ideali gerçekleşiyordu. Nihayet, 1960'larda hep beraber bağırdığımız "**Tam Bağımsız Türkiye**" sloganı, biraz gecikmeli de olsa, hayata geçiyordu.

Derken gene hayal kırıklığı. Basından öğrendik ki, "ulusal onur" uğruna reddettiğimiz, adamların zaten vermeyecekleri % 10'luk bölümden ibaretmiş. Amerikan askeri yardımının geri kalan % 90'ını sessiz sedasız almaya devam edecekmışiz. Çok üzüldüm.

***

"Ulusal onuru" kurtarmak için çözüm yolları aramaya başladım. Öyle bir şey yapalım ki, bu adamlara kalıcı bir ders versin. Bir daha bizim "ulusal onurumuzla" oynamaya kalkmasınlar. Kapımıza gelip yalvarsınlar. Diz çöksünler. Biraz düşününce, aklıma dahiyane bir fikir geldi: **Batiya ambargo koyalım.**

Evet. Son derece basit. Nasıl ki bu Amerikalı ve Avrupalı sağa sola ambargo koyuyor, bu sefer de biz onlara ambargo koyalım. Türkiye'nin bu ülkelere ihracat yapmasını da, ithalat yapmasını da yasaklayalım. Borç almayalım. Hatta, borçlarımızı da ödemeyelim.

Görsünler günlerini. Türkiye'den mal alamayınca ve Türkiye'ye mal satamayınca ekonomilerinin nasıl bataklığa saplandığını bir anlasınlar. Biz yeni borç almayı, eski borçların da üstüne yatınca, bankacılık sistemleri iflas etsin.

Belki de, 1929'da olduğu gibi yeniden bir "**Büyük Buhran**" olur. Batı batar. Bütün devlet başkanları Ankara'ya üşüşür. Biz ettik, siz eylemeyin diye. Ancak, bu gibi durumlarda "ulusal onur" sahibi bir milletin alecenaplığını unutmamak gerekir. Biraz yalvarsınlar, biz de işi fazla uzatmayız. Ambargoyu kaldırırız.

***

Kısa dönemde, Batiya ambargo koymanın başka avantajları da olacaktır. Örneğin, o arada Kıbrıs'ı da ilhak ederiz olur biter. Fırsattan istifade, **NATO, CENTO, AB, OECD, Avrupa Konseyi** gibi düşman kurumlardan ayrılırız. **Gümrük Birliği** hepten yatar ve sanayimiz kurtulur.

Saddam'la ilişkimizi normalleştiririz. Hatta, Irak ve Libya ile **siyasi ve ekonomik birlik** kurma yolunda çok ciddi adımlar da atabiliriz. Olmazsa, Ege karasularını bahane edip Yunanistan'la bir küçük savaş çıkartır, adaları alırız.

Bu ihracat, ithalat ve dış borç derdinden kurtulunca, ekonominin sorunları da çözülür. Biz içeride kendi aramızda gül gibi idare ederiz. Zaten bugünkü ekonomik bunalımın kökeninde Özal'ın ekonomiyi dışa açması yatmıyor mu? Özal'dan intikamımızı almış oluruz böylece.

***

Manşetleri görebiliyor musunuz? "**Batiya Ambargo**"... "**Bati şokta**"... "**Türkün Onur Günü**"... Ya TV beyanatlarını? "Birlik ve beraberlik içinde... millet ve devlet el ele... ulusal onurumuz kurtuldu... atalarımızın Viyana kapılarında..."

Birkaç vatan haininden muhalif sesler çıkacaktır elbette. Onları da susturmasını biliriz.

Tekrar ediyorum. Hepinizi, “ulusal onuru” kurtarmak için “**Batiya ambargo koyalım**” kampanyasına katılmaya davet ediyorum. (1 Eylül 1994)

KASIMDA BASKIN SEÇİM

Her ayın ilk pazar yazısında ekonomiye tasarrufçu açısından bakıyoruz. Geçen ay Ağustos ve Eylülü beraberce değerlendirmiştik. Ağustos'un sakin geçeceğini, Eylül'de önemli sorunlar beklemediğimizi belirtmiştik. Meşhur “**Eylül sendromu**” mediatik bir balon olarak kaldı. Buna karşılık, iki hafta önce yaşadıklarımız, piyasaların ne kadar sinirli olduğunu gösterdi.

TL'de reel faizler Temmuz ortalarından beri benim daha önceki beklentimin üstünde seyrediyor. Bunun nedenleri arasında Hükümetin dış borç ödemek için içeride ek borçlanmaya gitmesi olduğunu belirttik. Ayrıca, milli gelirdeki daralmanın vergi gelirleri üstündeki olumsuz etkisi hükümetin tahminlerinin üstünde duruyor.

Yani, TL faizlerinin yüksekliği kısmen dış borç geri ödemedenden, kısmen de kamu finansman açığının Stand-by Anlaşması hedeflerinin çok üstünde seyretmesinden kaynaklanıyor. Her ikisi de, kısa dönemde çözülebilecek nedenler olmadığına göre, **istikrar programı içinde yüksek faiz düzeyinin devam etme zorunluluğu görülüyor.**

***

Ağustos ayının iki önemli olayı var. Biri, az önce değindiğim gibi, iki hafta önce döviz piyasasında yaşanan ani dalgalanma. Bu olay, hükümetin ekonomiden sorumlu kadrosuna zaten şüphe ile bakan mali piyasaların iyice tedirgin olmasına yol açtı. Piyasanın içinden genç ve çok vasıflı bir dostumun dediği gibi, “**bunlar kendi yaptıkları hatalardan bile ders alamayacak kadar çapsiz bir ekipmiş**”... Bu yargıyı çok kişinin paylaştığı anlaşılıyor.

İkincisi, 1994'ün ilk yarısı ile ilgili milli gelir rakamlarının açıklanmasının yarattığı şaşkınlık. Nisan-Mayıs aylarından beri vurguladığımız % -5 büyüme, yılın ilk yarısında gerçekleşti. Yıl sonunda sayının daha kötü, örneğin % -7 çıkması ihtimali arttı.

Büyüme sayıları, TL faizi açısından tuzaklar taşıyor. Depresyonun derinliği, hükümeti sıkı para politikasından vazgeçme noktasına getirebilir. Yani, yüksek faiz ödemek yerine para basmayı savunanları güçlenince, **popülist politikalara** geri dönülür. Bu takdirde, istikrar programı delinecek, IMF'le ciddi sorunlar çıkacaktır.

***

Mali piyasalar, yaz aylarında sağlanan nisbi istikrarın yapay olduğunu hissetmeye başladılar. **Herkes vadeyi kısaltmaya çalışıyor.** Haziran-Ağustos arasında 3 ay vadeyi kabul edenler, şimdi 1 ay vadeye yöneliyorlar. Düşük getirisine rağmen, gecelik reponun portföydeki payı büyüyor. Aynı şekilde, Eylül'den itibaren, döviz de portföydeki payını arttırmaya başlayacak.

Tasarrufçunun, istikrar paketinin delinmesi ihtimaline karşı tedbirli olması gerekiyor. Bu da, **Ekim ayı ve sonrasında enflasyonda ve devalüasyonda hızlı sıçramaların olabileceğini** düşünerek yatırım yapmak demek.

***

Daha önemli bir soru, siyasi konjonktürün tahmin edilmesi. Türkiye gibi ülkelerde, **seçim tarihlerini kestirmek** önem kazanıyor. Öte yandan, ekonomini seyri, iktisatçıya hükümetin neyi nerede kadar götürebileceği, kendisi için en avantajlı seçim tarihini nerede bulacağı hakkında çok önemli ipuçları veriyor.

Örneğin, 1987 ve 1991'de, ekonominin temel göstergelerine bakarak erken seçime gidileceğini bir ila birbuçuk yıl önceden öngörmüştüm. Olaylar beklentilerimi doğruladı. Bugünkü ortam o döneme kıyasla siyasi olarak daha karışık. Ekonomi dışı faktörlerin etkisi daha yüksek. Ona rağmen, bazı önemli sinyaller güçlerini koruyor.

Bir erken seçim ihtimali yada kararı, zaten sinirli olan mali piyasaları büsbütün tedirgin hale getirecektir. Seçim ekonomisi uygulamaları, ülkenin zar zor ve çok büyük bir fatura ödeyerek tutturmaya çalıştığı istikrarı hızla dejenere edecektir. Seçim sonrasında, ekonominin yapısal sorunlarını çözecek güçlü bir iktidarın oluşması çok yararlı bile olsa, kısa dönemde belirsizlik artacak, TL'ye güven sorunu büyüyecek, ekonomi yeni bir mali bunalım riskini taşıyacaktır.

***

Çiller hükümeti için en iyi senaryo, seçimin zamanında, **1996 Kasımında** yapılmasıdır. 1995'in çok kötü bir yıl olacağı artık kesinleşmiştir. Ama, 1996 sonbaharına kadar ekonomide toparlanma başlayacaktır. En tatsız senaryo ise, 1995 ilkbaharında yada sonbaharında, yani depresyondan çıkış başlamadan seçime gitmek zorunda kalmasıdır.

Bu durumda, Çiller erken seçime gitmek zorunda kalacağını düşünüyorsa, seçimi 1994 yılında, örneğin Kasım ayında yapması, 1995'te yapmasından çok daha iyidir. Yaz aylarında yaşanan nisbi istikrar, toplumda bunalımın dibe vurduğu, artık yavaş yavaş da olsa işlerin düzeleceği şeklinde bir beklenti yaratmıştır. Kasım 1994'de yapılacak bir seçimde, bu beklentinin getirdiği olumlu puanı kullanabilir. 1995'de durumu çok daha sıkışık olacaktır.

Çiller DYP'li milletvekillerini Kasım ayında bir baskın seçime ikna edebilir mi? MHP ve RP'nin desteğini alabilir mi? ANAP'ın tavrı ne olur? Bunları bilmiyoruz. Ancak, işin siyasi mühendisliği ne olursa olsun, Başbakan Çiller için en müsait seçim tarihinin **Kasım 1994** olduğu kanısındayım. (4 Eylül 1994)

GÜVENİLİRLİK

Bunalımlar çok öğretici oluyor. Az sayıda insan kitaplardan, makalelerden, başka ülkelerin deneyimlerinden öğrenebiliyor. Ama, büyük çoğunluk için, yaşayarak, gözleri ile görerek öğrenmek daha kolay duruyor.

Son dönemin böyle bir yararı oldu. Kamuoyu, şimdi bazı konularda daha hassas olması gerektiğini biliyor. İktisat yazarlarının vurguladığı ama kamuoyunun aldırmadığı konulardan bir bölümü daha iyi anlaşılıyor.

Herhalde en belirgin örnek, **mali piyasaların ekonomideki rolü**. Türkiye, son döneme kadar, reel ekonomiyi çok önemserdi. Yatırımlar, ihracat, ithalat, korumacılık, büyüme hızı esas üstünde durulan hususlardı. Enflasyon, faiz ve döviz kuru ikinci planda kalırdı.

Ocak'tan bu yana yaşananlar, mali piyasada oluşacak bir dengesizliğin tüm ekonomiyi nasıl etkilediğini, ekonomiyi nasıl uçurumun kenarına getirdiğini gösterdi. Şüphesiz, reel ekonomide sorun olmadan mali piyasalarda bir bunalım oluşmuyor. **Ancak, özellikle para politikasında yapılabilecek küçük hataların maliyeti çok yüksek olabiliyor.**

***

Modern bir ekonomide, devletin ekonomi ile en yoğun alışverişte bulunduğu noktalardan biri, mali piyasa. Gelişmiş ülkelerde de bu böyle. Çünkü, modern devlet, bir ekonomideki en büyük borçlu durumunda. **Kamu borcu, ortalama milli gelirin % 50'si civarında seyrediyor.** İtalya, Belçika gibi bazı ülkelerde bu oran % 100'ün üstüne çıkıyor.

Gelişmiş ülkeler daha çok iç piyasadaki, daha doğrusu kendi paraları ile borçlanıyor. Türkiye gibi ülkelerde ise, devlet hem iç piyasadaki kendi parası ile hem de uluslararası piyasadaki dövizle borç alıyor.

Devletin neredeyse her gün bir anapara yada faiz ödemesi oluyor. Her gün, yeni borç alması gerekiyor. Üstelik, bunlar çok büyük sayılara tekabül ediyor. Devlet borcunun vadesi kısaldıkça, günlük operasyonun tutarı artıyor.

Türkiye'nin iç borçları iyi bir örnek. 400 trilyonluk 3 ay vadeli borç, her iş gününde **ortalama 6.5 trilyonluk bir işlem hacmi** yaratıyor. Yani, devlet mali piyasadan hiç taze para çekmese bile, her iş günü 6.5 trilyon borç geri ödeyecek, bir o kadar da borç alacak.

***

Bütün bu borç alış-verişinin olması için, mali piyasanın hükümete, özellikle de hükümetin para politikasına **güven duyması** önem kazanıyor. Neticede, devlete verilen borcun yatırımcıya getirisini, faizden vade dönemindeki enflasyonla çıkartılarak hesaplanıyor.

Eğer piyasadaki genel kanı hükümetin sorumsuz davrandığı şeklinde ise, enflasyonun yükselmesi bekleniyor. Buna göre, devlete borç vermek için daha yüksek faiz talep ediliyor. Hükümetin enflasyonla mücadelede kararlı olduğu kanısı varsa, piyasa daha düşük faizi kabul ediyor.

Madalyonun bir de öbür yüzü var. Enflasyonla mücadelede kararlı hükümetler, daha enflasyon ortaya çıkmadan faizi yükselterek mali piyasaya güven veriyorlar. Tersine durum ise, hükümetin enflasyona rağmen faizi düşürme çabasına girmesi. Bu davranış, mali piyasa tarafından enflasyon riskinin arttığı şeklinde algılanıyor.

***

Örneğin, modern ekonomilerde **Merkez Bankasına bağımsızlık verilmesinin** ardında, bu somut gerçek yatıyor. Merkez Bankasının bağımsızlığı, hükümetin para politikasına karışmayacağını ilan etmesi anlamına geliyor.

Merkez Bankasının, politik baskı altında kalmadan fiyat istikrarını koruma gücü olduğunun bilinmesi, **para politikasına güvenilirlik** sağlıyor. Böylece, mali

piyasada bir panik oluşması, faizlerde ve dövizde büyük dalgalanmaların yaşanması ihtimali de azalıyor.

Doğallıkla, Hazine'nin tavrı, ekonomi politikasından sorumlu olan ekibin uyum içinde çalışması, vs. başka faktörler de, mali piyasada güven duygusunun oluşmasında etki yapıyor.

Yaşanan bunalımda, mali piyasada Çiller hükümetinin uyguladığı iktisat politikasına güvenin kaybolması büyük rol oynadı. Güven hala tam anlamıyla geri gelmiş değildir.

Bu bakıma, iktisat politikasının koordinasyonunun **Prof.Emre Gönensay'a** emanet edilmesini olumlu bir karar olarak görüyoruz. Bir "**vitrin düzeltme**" operasyonu olmamasını temenni ediyoruz. (8 Eylül 1994)

KORUMACILIK ÜSTÜNE

1996 yılında gireceğimiz **Gümrük Birliği** ile ilgili gelişmeler devamlı gündemde. Geçtiğimiz hafta, Avrupa Birliği nezdindeki Büyükelçimiz Cem Duna sürpriz bir kararla görevinden alındı. Genel kanı, Duna'nın **Gümrük Birliğini desteklediği** için geri çekildiği yönünde.

Öte yandan, Türkiye'nin en büyük özel sektör kuruluşu olan **Koç Grubu**, Gümrük Birliğine karşı olmadığını açıklama ihtiyacını hissetti. Çünkü, grubun en önemli faaliyet alanı olan otomotiv endüstrisinde korumacılığın kaldırılmasına karşı olduğu söylentileri çok yaygınlaşmıştı.

Gümrük Birliği hakkındaki tartışmaları sağlıklı bir perspektife oturtmak için, **korumacılık kavramına** açıklık getirmeliyiz.

***

Liberalizmin ve sanayi ekonomisinin ortaya çıkışından bu yana, korumacılığın lehinde ve aleyhinde çok şey yazıldı. İktisatta en çok polemige konu olan kavramlardan biri de herhalde korumacılıktır.

Sağduyumuz, her ülkenin kendi üreticilerini diğer ülkelerdeki üreticilere karşı korumak isteyeceğini söylüyor. Bundan doğal bir şey olamaz. Tanım icabı, bir ülkede üretimin artması, katma değeri daha yüksek malların üretiminin içeride yapılması arzulan bir şeydir. Üretim ve verimlilik artışlarından kısa dönemde sadece bir kesim yararlı olsa bile, uzun dönemde tüm ekonomiye olumlu etkisi olacaktır.

Demek ki, her ülke kendi üreticisini korumak ister. Ve mutlaka korur. **Ülkeden ülkeye değişen, koruma yöntemleridir.** Korumacılık tartışması, koruma yapılıp yapılmaması tartışması değildir. Korumanın en iyi nasıl yapılacağı tartışmasıdır.

***

İlk bakışta akla gelen yöntem, **ithalata kısıtlama** koymaktır. Bunun bir yolu, ithal edilen mallardan yüksek gümrük vergisi alarak onları pahalı hale getirmektir. Daha çarpıcı olanı, içeride üretilen malın ithalatını hepten yasaklamaktır. Türkiye, 1955-83 arasında ikinci yolu izlemiştir. Halen, yüksek gümrük duvarları ile korumacılık yapmaktadır.

Ancak, sanayileşmiş ve yeni sanayileşen ülkelerin bu yöntemi kullanmadıklarını izliyoruz. Tam tersine, ithalata mümkün olduğu kadar az kısıtlama getiriyorlar. **Avrupa Birliği** bir uç örnek. Üye ülkeler, birbirlerinden gelen mallara hiç engel koymuyor. **NAFTA**, aynı sistemi Kuzey Amerika'da kuruyor. **GATT** ise, bütün dünyaya yaygınlaştırmaya çalışıyor.

Biliyoruz ki, bu ülkeler sanayilerini koruyor. Ama gümrük duvarı ile korumuyor. O zaman nasıl koruyor?

***

İşin püf noktası, sanayinin nerede korunduğudur. **İçeride mi, dışarıda mı?** Biz, sanayimizi içeride korumaya çalışırız. İthal yasağı ve gümrük duvarı, iç pazar için yapılan üretimi dış rekabetten korur. İthalatı kısıtlar. Döviz talebi düşer. Yani, döviz kuru, olması gerekene kıyasla aşırı-değerli olur. Bu durumda, dış piyasa için üretim yapan sanayici zorlanır. Rekabet edemez.

Şu sonucu çıkartabiliriz. Gümrük duvarı ile ihracatçı sanayi korunamaz. **Tam tersine, cezalandırılır.** Halbuki, esas korunması gereken, ülkeye döviz kazandıran ve tüm dünyada rekabet edebilecek olan sektörler ihracatçı sektörlerdir.

Çağdaş piyasa ekonomileri onu yaparlar. Kullandıkları araç ise **döviz kurudur.** Paralarını mümkün olduğu kadar düşük değerli tutmaya çalışırlar. Düşük değerli döviz kuru bir yandan ithalatı pahalı hale getirerek iç piyasaya yönelik üretim yapanları gümrük duvarı olmamasına rağmen ithal mallarının rekabetinden korur.

Ama, esas önemlisi, ihracat yapabilen sektörler ve firmalara, bütün dünya piyasalarında mallarını ucuza satma, rekabet edebilme olanağı sağlar. Çağdaş piyasa ekonomisinde korumacılığın amacı ithalatı azaltmak değildir. **İhracatı arttırmaktır.** Devlet, sürekli olarak ülkenin ihracatını arttıracak müdahaleler yapar. Ticaret savaşlarına bile girer.

***

Korumacılığın ithalat kısıtlamalarında yoğunlaşması ile döviz kurunun aşırı değerli olması arasındaki bire bir ilişkinin anlaşılması çok önemlidir. Az gelişmişliğin ilk aşamalarında, uygulanabilir tek korumacılık yöntemi bu olabilir. Ekonomi olgunlaştıkça, korumacılığın ithalat kısıtlamalarından döviz kuruna taşınması gerekir.

Türkiye'nin Gümrük Birliğine katılması bu çerçevede ele alınmalıdır. Gümrük Birliği, korumacılıktan vazgeçmek anlamına gelmez. Gelemez. **Sadece, korumacılığın yönteminin ve yönünün değişeceğine işaret eder.**

Bu olgu kavranmadığı sürece, Türkiye ekonomisinin gerçeklerine ters düşen korumacılık mantığı hakimiyetini sürdürecektir. Bunun uzun dönemli maliyeti ise tahmin edilenden çok daha yüksektir. (11 Eylül 1994)

MEKSİKA'DA BANKALARIN ÖZELLEŞTİRİLMESİ

Dr. Kemal Derviş, Türkiye'nin yetiştirdiği en iyi iktisatçılardan biri. **London School of Economics**'i birincilikle bitirdi. **Princeton Üniversitesinde** rekor kırarak kısa sürede doktora yaptı. 1970'lerin başında ODTÜ'de ders verdi.

Ecevit'in yanında yer aldı. Akla ve bilime dayanan görüşleri CHP içindeki devletçi ve üçüncü dünyacı kesimle ters düştü. Dünya Bankasına gitti.

Genç yaşında son derece önemli görevlere geldi. Şimdi, aralarında Arnautluk, Çek ve Slovak Cumhuriyetleri, Macaristan ve Polonya'nın bulunduğu **eski Doğu Avrupa ülkelerinden** sorumlu. Bu ülkelere piyasa ekonomisine geçişte yardımcı olmaya çalışıyor. Özelleştirme, piyasa reformları, makroekonomik istikrarın sağlanması gibi konularda çok değerli deneyimleri var.

Kemal Derviş bir süredir misafirimiz. Öğrencilik yıllarındaki gibi, geç vakitlere kadar Türkiye'de ve dünyada olup bitenleri tartışıyoruz.

***

En önemli konulardan birinin kamu bankalarının özelleştirilmesi olduğunda anlaşıyoruz. Bu kurumların politik amaçlar için kullanıldığını Türkiye'de çok yakından biliyoruz. Yani, kamu bankalarının özelleştirilmesi, sadece ekonomik etkinlik hedefine yönelik değil. Çok daha önemli bir işlevi var. Kamuda **"kirlenmenin"** önlenmesi açısından hayati. **Sağlıklı bir demokratik yaşamın önkoşulu gibi duruyor.**

Dr. Derviş 1991 yılında **Meksika**'nın uyguladığı yöntemin çok başarılı olduğunu düşünüyor. **Salinas yönetiminin** kamu bankalarını nasıl hızla özelleştirdiğini K.Derviş'ten naklen özetliyorum.

***

İlgili kanun, Temmuz 1990'da çıkıyor. 4 farklı hisse türü ve 4 ayrı alıcı kategorisi öngörüyor. Anahtar, **"A Grubu"** hisseleri. Bunlar sermayenin **en az % 51'ini** oluşturmak zorunda. A grubu hisseleri sadece **Meksika vatandaşı şahıslar** alabiliyor. Geri kalan % 49 için B, C, L hisse grupları oluşturuluyor. Yabancı şahıs yada şirketler C grubunu satın alabiliyor. Yabancıların satın alabildiği C grubunun payı **% 30'u** aşmıyor. Geri kalanı Meksikalı şirketlere ve şahıslara sunuluyor.

Çok ilginç. Özelleştirmenin amacı, kamu bankalarının **Meksikalı "şahıslara" devredilmesi.** Bu, bir yandan mülkiyetin izlenmesini kolaylaştırıyor. Şirketler arası evlilikler ve karşılıklı hisse alışverişlerinin yarattığı karmaşıklığa izin vermiyor. Diğer yandan da, büyük grupların etkisini kısıtlama çabasına tekabül ediyor.

Özelleştirmeyi yönetmek için, özel kanunla bir **"özelleştirme kurulu"** tesis ediliyor. Sürecin yöntemlerini saptayıp kamuya açıklamak, her banka için uygun bir satış stratejisi oluşturmak, gereken teknik danışmanları bulmak bu kurulun görevi. Kurul, ilk önce, her banka için iki bağımsız ve uluslararası şirkete bir **"değerlendirme raporu"** hazırlatıyor.

Aynı anda, Meksika vatandaşlarına A grubu hisselerine alıcı olmaları için çağrı yapılıyor. Kurul, yapılan müracaatları değerlendiriyor ve 44 **"alıcı grubuna"** açık arttırmaya katılma hakkını veriyor. Bu gruplar, ufak bir ücret karşılığında ilgilendikleri bankanın "değerlendirme raporunu" alıyorlar. Ayrıca, bankaları ziyaret etme ve yöneticilerden bilgi alma hakkına da sahipler.

***

Belirlenen süre sonunda alıcı grupları yaptıkları hesaba göre tekliflerini veriyorlar. Bütün teklifler aynı anda açılıyor ve en yüksek teklifi veren alıcı grup, bankanın çoğunluk hissesi olan A grubunu eline geçiriyor.

Bütün süreç 13 ayda tamamlanıyor. 18 kamu bankasının kontrolü devletten Meksika vatandaşı özel şahıslara geçiyor. Devlet 13.5 milyar dolar gelir sağlıyor.

Demek ki, kamu bankalarının özelleştirilmesi öyle olanaksız bir şey değil. Gerekli siyasi irade olunca, özelleştirmenin kısa sürede ve başarı ile gerçekleştirilmesini sağlayacak hukuki ve idari yapı kurulabiliyor. Başka ülkeler bunu yapabildiğine göre, Türkiye'nin yapamaması için hiç bir neden yok. (15 Eylül 1994)

10 YILDA BİR DARBE

1950 seçimlerinin CHP'nin tek parti diktatörlüğünü yıkmasından bu yana, her on yılda bir askerler siyasi hayata müdahale etti. Sivillerin küçümsenmeyecek bir kesiti de, bu müdahaleleri alkışladı ve destekledi. Geçen hafta bunlardan sonuncusunun 14'üncü yılı sessizce geçiştirildi.

Darbelerin resmi nedeni olarak farklı şeyler söyleniyor. **İrtica, konünizm, başka darbe tehlikesi, anarşi, bölücülük, vs.** Aradan bu kadar zaman ve darbe geçince, olayın sistematüğını daha iyi görmeye başladık. Sanıyorum ki, basitçe ifade etmek istersek, darbelerin **sivil toplumu kısıtlamak ve devleti güçlendirmek** amacı ile yapıldığını söyleyebiliriz.

Takriben 10 yıl süren mekanizma aşağı yukarı şöyle işliyor. Otoriter yapıdan nisbi özgürlük ortamına geçilince, toplumsal aktörler devletin kendilerine bıraktığı faaliyet ve yaşam alanını genişletmeye çalışıyor. Bunda kısmen başarılı da oluyorlar. Devleti temsil (ve kontrol) eden kesimler bunu bir tehdit olarak algılıyor. **Darbe, otoriter yapıya geri dönüş umudunu ve çabasını simgeliyor.** Devleti sivil toplum karşısında restore ediyor. Sonra seçimlerle aynı süreç başlıyor.

***

İlk bakışta 1990'lar bu kuralı bozuyor. Üçüncü darbe 12 Eylül'den sonra 10 yıldan fazla geçti. Ama askeri müdahale olmadı. Karşımıza önemli bir soru çıkıyor. Neden 1990'larda askeri müdahaleye ihtiyaç kalmadı? Bir süredir bu soruya cevap arıyordum. Yavaş yavaş anlamaya başladım.

Anahtar, 1991 seçimleri sonrasında Demirel ve İnönü tarafından kurulan ve şimdi Çiller-Karayalçın ikilisi tarafından sürdürülen **DYP-SHP koalisyonunda** yatıyor. Her iki partinin, seçim öncesinde 12 Eylül rejimi ile köklü bir kopuş talebi ile iktidara geldiklerini biliyoruz. Ancak, seçim vaatlerini yansıtan "koalisyon protokolü" ile fiili uygulamaları arasında inanılmaz bir zıtlık olduğunu da izliyoruz.

Tarihin garip bir cilvesi, DYP ve SHP'yi o kadar karşı oldukları 12 Eylül Anayasası'nın en büyük savunucusu haline dönüştürüyor. Böylece, 1983-91 arasında Özal tarafından güçlendirilen sivil topluma karşı devletin yanında yer

almalarına yol açıyor. **Normal olarak askerin savunduğu otoriter devletçiliğin sahibi, koalisyon ortakları oluyor.**

***

Bunun pek çok kanıtı vardı. Örneğin, **DEP'in kapatılması**, milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılması ve tutuklanmaları. Bu eylem, aslında parlamentoyu kapatma işlevinin **askerden parlamento**ya, daha doğrusu parlamentoda çoğunluğu olan **koalisyon ortaklarına** geçtiğini gösteriyordu. Yetkiyi 12 Eylül Anayasasından aldılar. Doğallıkla, başı DYP çaktı.

Geçtiğimiz hafta yeni bir kanıt daha geldi. Mümtaz Soysal'ın köşesinden, KİT'lerin özelleştirilmesine karşı kendisine en büyük müttefik olarak 12 Eylül Anayasasını seçtiğini öğrendik. Böylece, SHP de devletçilikte ısrar yetkisini 12 Eylül Anayasasından aldığını açıklamış oldu.

Bence Soysal haklı. "**Kutsal devlet**" kavramı ile başlayan ve bütün amacı "**kutsal devleti**" sivil topluma ve bireye karşı güçlendirmek ve korumak olan 1982 Anayasası ile özelleştirme olamaz. Demokratikleşme de olamaz. **1982 Anayasası siyasi, ekonomik ve kültürel alanda otoriter ve devletçidir.** Bu konuda, dost yada düşman hiç kimsenin tereddütü olduğunu sanmıyorum.

Benim söylemek istediğim başka bir şey. 12 Eylül rejiminin otoriter ve devletçi siyasi ve ekonomik yapısını bu kadar içtenlikle savunan iki parti iktidarda olunca, askerlerin darbe yapmasına ihtiyaç kalmıyor. Üstelik, Türkiye'nin 10 yılda bir darbe geleneği de bozulmuş olmuyor. Galiba görüntüler, simalar ve söylemler değişiyor ama, 10 yılda bir devletin restore edilmesi geleneği sapasağlam yerinde duruyor.

***

Avrupa Parlamentosunun, tıpkı 12 Eylül günlerindeki gibi Türkiye ile ilişkisini askıya alması, olayın başkaları tarafından çok iyi anlaşıldığına işaret ediyor. Sırada Gümrük Birliği var. Türkiye'nin özgür dünyadaki yeri var.

Otoriter, devletçi ve sivil bir iktidar... Bu yeni oluşumun Türkiye'nin geleceği için ne gibi tuzaklar içerdiğini çok dikkatle analiz etmek zorundayız. (18 Eylül 1994)

SEÇİM VE EKONOMİ

Türkiye'de ekonomik ve siyasi ortam çok hızlı değişebiliyor. Özellikle siyasi konjonktür o kadar istikrarsız, o kadar değişken, o kadar uçucu ki... Aybaşındaki değerlendirme yazımıza "**Kasım'da Baskın Seçim**" başlığını koyduk. Ekonominin mantığı, Çiller'in ya hemen yada mümkün olduğu kadar geç seçime gitmesinin gerektiğini söylüyordu. Çiller, Genel Seçimi 1996'ya atabilmek umudu ile bu yıl Kasım'da ara seçime gitmeyi tercih etti.

Genel yada ara, bir seçim ortamının ekonominin zaten hassas olan dengelerini bozacağı korkusu piyasalarda çok yaygın. 27 Mart öncesi dönemde, sırf yerel seçimlerdeki oy oranını bir kaç puan arttırmak için Çiller hükümetinin neler yapabileceğini gördük.

Hükümet, ekonominin geleceğini ipotek altına alan popülist uygulamaları hiç tereddüt etmeden devreye soktu. Bütçe açığına aldırmadı. KİT zamlarından kaçındı. Sonuçta, Ocak-Nisan arasında yaşanan ekonomik kabusa göz yumdu.

Piyasalar, önümüzdeki günlerde de **ara seçim nedeni ile hükümetin kamu maliyesinde tekrar ipin ucunu kaçırmamasından** korkuyor. Yaz aylarında büyük bir daralma, bir depresyon pahasına mali piyasalarda sağlanan nisbi istikrarın hızla bozulabileceğini düşünüyor.

***

“**Seçim ekonomisi**” çok sık kullandığımız kavramlardan biri. Türkiye’deki boyutlarda olmasa da, Batı ülkelerinde de benzer politikalara raslanıyor. Buna “**politik kökenli konjonktür**” (political business cycle) diyorlar.

Siyasi iktidar, ekonomiye olumsuz etki yapabilecek istikrar tedbirlerini iktidarının ilk yıllarında almaya çalışıyor. Bütçe açığını kısıyor. Faizleri yükseltiyor. Böylece, bir sonraki canlanmanın alt yapısını oluşturuyor. İktidarının son iki yılında ise, sağladığı istikrara güvenerek, gereğinde kamu açığını yükselterek ekonomiyi canlandırıyor ve büyümeyi hızlandırıyor.

Seçimden sonra gene bir istikrar ve yavaş büyüme dönemi geliyor. Seçime doğru tekrar bir canlanma oluyor. Bu yaklaşımın bir başka ismi de “**dur ve yürü**” (stop and go) politikaları. Politikanın “**dur**” bölümü ne kadar ciddi uygulanırsa, “**yürü**” bölümünün de o kadar başarılı olma şansı var.

1983-91 arasında, Özal’ın benzer bir arayış içinde olduğunu biliyoruz. Şu farkla ki, gerek 1983-85, gerek 1987-89 arasında, “**dur**” politikaları gerektiği gibi uygulanmadı. Sonuçta, ANAP iktidarları istikrar sağlamadan “**yürü**” fazına geçmek zorunda kaldı. Ve enflasyon kronikleşti.

Koalisyon hükümeti ise, iktidarının ilk iki yılında tam tersi bir uygulamayı tercih etti. Ekonomik büyümeyi hızlandırdı. Zaten bozulmuş olan dengeleri iyice bozdu. Ekonomiyi “**1994 Bunalımına**” getirdi. Böylece, seçim döneminde istikrar paketi uygulamak gibi, hiç bir iktidarın arzulamadığı bir durumla karşı karşıya kaldı.

***

Türkiye’de sık duyulan bir başka şikayet, **çok sık seçim yapıldığıdır**. Burada bir yanlış değerlendirme var. Bütün demokrasilerde çok seçim yapılır. Örneğin ABD Temsilciler Meclisi **iki yıl için** seçilir. Yani, her çift yılın ekim ayında Temsilciler Meclisi için genel seçim vardır. Aynı tarihte 50 eyaletin üçte ikisinde senatör seçimi de olur. Arada, pek çok büyük şehirde Belediye Başkanı seçimleri yapılır.

Pek çok Avrupa ülkesinde durum farklı değildir. Örneğin Fransa’da, Cumhurbaşkanlığı, Parlamento, yerel idareler ve Avrupa Parlamentosu için seçim yapılır. Dolayısı ile, şu yada bu şekilde en fazla iki yılda bir ülke çapında önemli seçim yaşanır. İngiltere’nin, Almanya’nın, İtalya’nın durumu aynıdır..

“**Seçim ekonomisinin**” nedeni seçimlerin çokluğu yada azlığı değildir.

Siyasi yapının iktidara tanıdığı manevra alanıdır. Demokratik ülkelerde, sivil toplum kurumları ve demokratik gelenekler, iktidardaki siyasi partinin seçimi kazanmak uğruna ülkenin geleceğini ipotek altına alacak uygulamalara gitmesini engeller.

Başka bir deyişle, **Türkiye’nin sorunu seçimlerin sıklığı değil, iktidarların toplum ve ekonomi karşısında sorumsuz davranmasına izin veren siyasi yapısıdır**.

***

Son olarak seçim sistemlerine değinmek istiyorum. Meşrutî Krallıklardan yola çıkan Avrupa geleneğinde, seçim tarihi parlamento, yani **iktidar çoğunluğu** tarafından saptanır. Hükümet, seçim tarihini öne alabilir. Kendisi için en müsait gördüğü anda seçim yapabilir. Türkiye bu sistemi kabul etmiştir. Bu sistemin ekonomi açısından **ek bir belirsizlik** getirdiğini söyleyebiliriz.

Amerikan sisteminde ise, **seçim tarihleri önceden bellidir**. Kongre yada Başkan, bu tarihleri değiştiremez. Erken seçim, geç seçim mümkün değildir. Dolayısı ile, hem ekonomi hem de yönetim seçimin tarihini bilir. Kendisini ona göre ayarlar. Bu anlama, seçim tarihinin önceden saptanmasının ekonomide **belirsizliği azaltıcı bir etki** yaptığını söyleyebiliriz. (22 Eylül 1994)

SUÇ VE CEZA

Hepimiz, uzun süredir devletin her kademesinde ciddi bir kirlenme, bir çürüme olduğunu biliyoruz. Kamu iktidarını elinde tutanlar, o göreve ister seçilerek gelsinler ister atanarak, **güçlerini kişisel çıkarları için kullanmakta** hiç bir mahzur görmüyorlar.

Bazıları **doğrudan** rüşvetçi. Kendilerini, akraba ve yakınlarını zenginleştirmeyi bir hak olarak görüyor. Diğerleri, **dolaylı** rüşvetçi. Çevrenin çalmasına kişisel siyasi güç hesapları nedeni ile göz yumuyor, hatta teşvik ediyor.

Bütün bunlar herkesin gözü önünde oluyor. Fazla gizleme, örtme ihtiyacı duyulmuyor. **İşalemi, medya ve muhalefet partileri**, ayrıntılara tam anlamı ile hakim olmasa da, üç aşağı beş yukarı nelerin döndüğünün, bu işlerin nasıl cereyan ettiğinin farkında.

Tepede olup bitenlerin içerdiği sayılar, sokaktaki adamın muhayyalesinin ötesinde. O, bu sayıların nasıl telaffuz edileceğini, ne anlama geldiğini bile pek kavramıyor. Ancak, onun da **güncel yaşamında** kendisi için önemli sayılar var. Kamu ile her temasında bunu yaşıyor. Belediyeye, hastaneye, hatta okula gittiğinde hakkı olan işlerin yapılması için kendisinden rüşvet isteniyor.

***

İşin sosyolojik boyutu önemli. **Her rüşvet alan kamu görevlisi için, ona rüşvet vermeye razı, hatta hazır olan bir vatandaş gerekiyor**. Bir ülkenin vatandaşları rüşvet vermeyi reddederse, kamu görevlileri ne kadar ahlaki değerlerden yoksun olursa olsun, rüşvet ve suistimal yaygınlaşamaz.

Nitekim, rüşvet ve görevi kötüye kullanma örneklerine gelişmiş ülkelerde de raslanıyor. Ancak, birincisi bunlar **istisna** kalıyor. Daha da önemlisi, duyulduğu ve saptandığı takdirde, bu insanlar mutlaka **cezalandırılıyor**. Hukuk sistemi ve yargı, ne kadar güçlü, ne kadar zengin, ne kadar nüfuzlu olurlarsa olsunlar, yakalarına yapıyor ve gerekli cezayı veriyor.

Seçilmişler arasından bu tür kirli işlere bulaşanlar ise, siyasi kariyerlerinin anında bittiğini görüyor. Bakanlar, milletvekilleri, en küçük bir şaibe durumunda derhal istifa etmek zorunda kalıyor. Yüksek bürokratlar, ya istifa ediyor, etmezse görevden alınıyor.

Ama Türkiye’de böyle olmuyor. **Alan da, veren de, yaptığıın yanında kar kalacağını biliyor.** Ufak bir ihtimalle yakalansa bile, bir süre gürültü patırtıdan sonra, herşey düzelecek. Olağan koşullarda, yakalanmasına rağmen hapse de girmeyecek.

Villası, arabaları, banka hesapları ise gene onun kalacak. Olay unutulacak. Çevresindeki insanlar onu kınamayacak. Tam tersine, **“helal olsun adama, iyi götürmüş!”** diye gizlice hayranlık duyanlar bile çıkacak.

***

Neden böyle oluyor? Bence, işin anahtarı **“hukuk devleti”** kavramında. Türkiye, Kanuni Sultan Süleyman devrinden bu yana kanunlarla idare ediliyor. Bu noktada tereddüt yok. Ancak, hala Kanuni devrine benzer bir anlayışla idare edildiği de ortada. Bir **“kanun devleti”** ama **“hukuk devleti”** değil. Olamadı.

“Hukuk Devleti” ne demek? Kanunların **bütün vatandaşlara eşit uygulandığı** devlet demek. İster ekonomik, ister siyasi, ister medyatik, ister mafyatik güçleri nedeni ile bazı vatandaşların kanun karşısında **imtiyazlı duruma** geçemediği bir yargı sistemi demek.

En büyük devlet adamı bile arabasını **“park yapılmaz”** işaretinin altına koyunca trafik cezası yiyecek demek...

Ülkenin en zengin insanı bile vergi kaçırınca hapse girecek demek...

Mafya babası emniyette ve hapisanede padişah muamelesi görmeyecek demek...

Yüksek bürokratin yada siyasetçinin kökenini açıklamadığı servetine yargı el koyacak demek...

İmar izni olmadan yapılan tüm inşaatların mutlaka idare tarafından yıkılacak demek...

Borsayı manipüle eden **“finans dehası”** mali piyasalarda devrim yapmış bile olsa, hapsi boylayacak demek...

***

Sağduyu, bir faaliyetin müeyyidesi, yani cezası yoksa, onu yapmanın suç olamayacağını söylüyor. **Cezalandırılmayan işlem suç olmaz.** Olağan bir iş olur.

Şüphesiz, kamu bankalarının özelleştirilmesi, devlet işleyişinin şeffaflaşması, siyasi parti ve delege sisteminin reformu, kamudaki kirlenmenin durdurulması yönünde önemli adımlardır. Ama yetmez.

İstanbul Bankası ve TYT örneği özel bankaların da müeyyidesiz soyulabileceğini gösteriyor. Albay North, ABD gibi kamunun şeffaflığına büyük önem veren bir ülkede görevini kötüye kullandı. Siyasi partilerin sivil toplum örgütlenmesi tarafından denetlendiği pek çok Avrupa ülkesinde rüşvet skandalları patlıyor.

Kamu yönetiminin temizlenmesine giden yol **“hukuk devletinden”** geçiyor. Hukuk devleti ise, ancak ve ancak **“yargı bağımsızlığı”** ile mümkündür. Suçluları

cezalandırmayan toplumlar, ahlaki çürümenin bataklığında boğulmaya mahkum olur. (25 Eylül 1994)

EKONOMİNİN GÜCÜ

60 milyon insanın katkısı ve çabası ile oluşan bir ekonomiyi bütün gerçekleri ile kavramak çok zor bir iş. Bu bakıma, bir ekonomiyi bunalım döneminde izlemek, profesyonel iktisatçıya çok önemli ipuçları veriyor. Olağan yıllarda, büyüme normal sürecini yaşarken görülemeyen pek çok özellik bunalım sayesinde görünürlük kazanıyor.

“1994 Bunalımı”, bize bunu sağladı. Ekonominin güçlü ve güçsüz yanlarını anlamamızı kolaylaştırdı. Teşhisi en baştan söylemek istiyorum. **Son 6 ayın olayları, Türkiye ekonomisinin ne kadar güçlü olduğunu daha net bir biçimde görmemi sağladı.** İktisatçı olarak, 1992’den bu yana yapılan iktisat politikası hatalarının eninde sonunda 1994 yılında bir bunalımla sonuçlanacağını tahmin edebildik. Fakat, ekonominin kamudan kaynaklanan bu bunalıma tepkisini tam kestiremediğimizi kabul etmek zorundayız.

***

Önce piyasalar. Gerek Ocak-Nisan arasında, gerek Mayıs ve sonrasında faiz haddinin ve döviz kurunun seyri, Türkiye’de **mali piyasaların** pek çok gelişmiş ülkedeki düzeyde olgunlaşmış olduğuna işaret ediyor. Eksikler hala çok. Ama, bunların en fazla 10 yaşında olduğunu düşünürsek, sonuç tatmin edici.

Piyasanın döviz kurunda gerçekleştirdiği devalüasyon ekonominin gerçek bir ihtiyacına tekabül ediyordu. Koalisyon hükümetinin popülist amaçlarla TL’yi değerli tutması, daha önceleri olduğu gibi bir ödemeler bilançosu ve döviz bunalımına yol açmadı.

Neden? Çünkü, **gerekli düzeltmeyi mali piyasa yaptı.** Hükümetin ve para otoritesinin bir sürü gereksiz ve saçma sapan müdahalesine rağmen, TL’nin değerini düşürdü. Dış ticaret açığı kapandı. Döviz krizi olmadı.

Aynı şeyi faizlerde gördük. Giderek büyüyen kamu açıklarının ülkeyi hiperenflasyon sınırına getirdiği piyasalar tarafından hissedildi. Hükümet, borçlanamaz noktaya geldi. Bu açığın ancak çok yüksek reel faiz düzeyinde sürdürüleceği ortaya çıktı.

Sonuçta, hükümet 5 Nisan kararları ile bir **mali istikrar paketine zorlandı.** İstikrar paketini mali piyasaların hükümete zorladığını hepimiz biliyoruz. Yoksa, büyük bir ihtimalle hiperenflasyon engellenemeyecek, bunalım çok daha derin olacaktı.

***

Reel ekonominin uyum (adjustment) gücü daha da etkileyici. Bir örnek milli gelir rakamları. 1993’ün ikinci çeyreğinde milli gelirin büyüme hızı % 11.1 iken 1994’ün ikinci çeyreğinden % - 10.6 oldu. Yani, **12 ayda toplam değişme % 21.7 düzeyinde.**

Yıllık olarak bakarsak, geçen senenin % 7'lik büyümesi ile bu yılın % 5'lik küçülmesi, **toplam % 12'ye** ulaşıyor. Herhalde 20.inci yüzyılda hiç bir piyasa ekonomisi bu cesamette bir uyum sorunu ile karşılaşmamıştır.

OECD ülkelerinde, üç aylık verilerde % 10-12, yıllık verilerde % 5-6, çok ciddi bir bunalıma tekabül eder. Savaş sonrası dönemdeki resesyonlar, genellikle yıllık bazda % 3-4 arası milli gelir oynamalarıdır.

Aynı çarpıcı uyum sayılarını dış ticarete, ithalat değerinde görüyoruz. 1994 yılı ithalatı 1993'ün büyük bir ihtimalle **% 30 altında** gerçekleşecek. Döviz krizi, yani döviz olmadığından ithalat yapamama gibi bir durum da yok. Gene OECD ülkeleri ile karşılaştırsak, ithalatta yıllık % 5 civarında bir azalmaya bile pek raslanmaz.

***

Dünya deneyimini iyi bilen iktisatçı dostlarla, yabancılarla bu konuları konuşuyoruz. Böylesine bir şoku en zengin ekonomilerin bile kaldıramayacağı noktasında birleşiyoruz.

Ama Türkiye ekonomisi kaldırıyor. Örneğin iflaslarda olağanüstü bir artış yok. İşsizlik yükseliyor ama dayanılmaz boyutlara varmıyor. Bir şekilde, üreticiler ve firmalar, yeni koşullara adapte oluyor. Daha kötü koşullarda yaşamlarını sürdürmeyi beceriyor.

Belki söyleyeceklerim hamaset kokuyor ama, doğrusu bu. **Ekonominin bunalım içindeki davranışı, bizi insanımızın çalışkanlığına, yaratıcılığına ve fedakarlığına, müteşebbisimizin becerikliliğine, iyimserliğine ve direnme gücüne saygı ve güven duymaya zorluyor.**

Türkiye ekonomisinin ne kadar büyük bir esnekliğe ve dinamizme sahip olduğu "1994 Bunalımı" sayesinde kanıtlanıyor. Adına ne dersiniz deyin, ister kamu, ister devlet, ister hükümet deyin, Ankara'dan gelen bütün engelleme çabalarına, Ankara'nın üstüne yüklediği ve taşınamaz gibi duran bütün yüklerle rağmen, sivil toplum ve ekonomi çalışıyor, çabalıyor, direniyor, üretiyor... (2 Ekim 1994)

ÇİLLER'İN SEÇENEKLERİ

Eylül başındaki yazımızda, Kasım ayında bir "**baskın seçim**" olasılığına işaret etmiştik. Yerine piyangodan **ara seçim** çıktı. Başbakan Çiller, parlamentonun bugünkü yapısının kendisine Kasım 1996'ya kadar hükümette kalma fırsatını verdiğini düşünmüş olmalı. Bir tek milletvekilinin ölümü sonucu mecburen ve denetleyemediği bir tarihte ara seçime gitmektense, bir an önce bu badireyi atlatmakta yarar gördü.

Seçim seçimdir. Gene de, bir ara seçim için uygulanacak popülist politikaların ekonomide bırakacağı hasarın, genel seçimlere kıyasla çok daha az olması beklenir. Ayrıca, seçimin Güney Doğu illerinde yoğunlaşması da bir avantajdır.

1994 sonunda sadece ara seçime gidileceğinin anlaşılması ve genel seçimin 1996'ya sarkma ihtimalinin yükselmesi piyasaları rahatlatmıştı. Mali

piyasalarda son dört aydır yaşanan istikrarın getirdiği **olumlu psikolojik atmosferi** güçlendirdi.

***

Geçtiğimiz ay, **vade seçimin önemini** bir kere daha gördük. Enflasyonun ve faizlerin düşme eğiliminde olduğu dönemlerde, uzun vadeli yatırım daha karlı oluyor. Dalgalanmalardan daha az etkileniyor.

Belirsizliğin arttığı dönemlerde ise, yatırımcı **en kısa vadeyi** tercih ediyor. Geçmişte, özellikle ilbahar aylarında ve yaz başında, gecelik faizlerin çok yüksek seyretmesi kısa vadede kalanlara büyük rant sağladı.

Yaz boyunca süren "**Eylül sendromu**", portföylerde nakit kısmının yükselmesine yol açtı. Ay boyunca gecelik faizin beklentilerin çok altında seyretmesini buna bağlıyorum. Para otoritesinin de bazı manipülasyonları olmuştur. Ama belirleyici değildir.

Bu açıdan, **üç ay ve altı vadeli Hazine kağıtlarına** olan talep canlılığını sürdürecektir. Hazine bonolarında reel faiz hala yüksektir. Yatırımcı bu fırsatı kullanmaya çalışacaktır.

***

Bugünkü politikardan çok ciddi sapmalar olmadığı sürece, döviz kurunda beklenmedik dalgalanmalar olasılığı düşüktür. Bir yandan cari işlemler dengesindeki olumlu gelişme, diğer yandan yüksek reel faizler, TL'nin reel **olarak istikrarını koruyacağına** işaret ediyor.

Ekim ve Kasım aylarında, devalüasyonun enflasyon civarında, belki biraz altında yada üstünde seyretmesi normaldir. Ufukta dövize yönelik olağandışı bir talep gözüküyor. Ancak, portföylerdeki döviz pozisyonunda bir değişiklik olacağını da tahmin etmiyorum.

Borsadaki kısmi canlılık sürecektir. Borsa açısından, **özelleştirme paketinin nasıl somutlaşacağı** büyük önem kazanmaktadır. Ciddi bir özelleştirme çabası, kamu kağıtlarının başı çektiği yeni ve nisbeten kalıcı bir yükselişi başlatabilir.

***

Orta dönem, yani yılbaşı ve sonrası açısından, mali piyasaların tavrının belirlenmesinde en önemli etken, Çiller hükümetinin ara seçime giderken yapacağı temel tercihtir. İki ana seçenek olduğunu düşünüyorum.

Birincisi, seçim kampanyasını "**mali istikrar**" temaları üstüne inşa etmektir. Yani, hükümet seçim propagandasını enflasyondaki düşüş ve döviz kurunun sabitleşmesi konularına yoğunlaştırır. Bunların çok büyük başarı olduğunu söyler. Seçimden sonra da bu politikaların devam edeceğini ilan eder.

İkincisi, seçimde geleneksel "**popülist yöntemin**" uygulanmasıdır. İşçi ve memurlara büyük zam yapılır. Seçim yatırımları hızlandırılır. Faiz yapay operasyonlarla düşürülür. Ekonomide bir canlanma yaratılmaya çalışılır. Krizin bittiği, büyümenin tekrar başladığı ve seçimden sonra da hızlanacağı iddia edilir.

Birinci senaryoda, mali piyasalardaki istikrarın ara seçim sonrasında da süreceğini öngörebiliriz. İkinci senaryoda, ara seçim sonrasında küçük çapta dahi olsa yeni bir istikrar paketi yada bir mini-bunalım mukadderdir.

Çiller'in 27 Mart seçimleri öncesi davranışlarını kıstas alırsak, ikinci senaryoyu seçeceğini düşünürüz. Nisan ve sonrası tavrını kıstas alırsak, birincisini seçeceğini deriz. Birkaç hafta içinde hangisini seçeceğini göreceğiz.

Bizce, "1994 Bunalımının" yeni ve ek faturalar ödemediği atlatılması açısından temel hedef olarak "mali istikrarın" alınması, hiç bir şekilde "popülizm tuzağına" düşülmemesi gerekiyor.

Ocak-Mayıs arasında yaşananlar mali piyasaların hafızasında hala çok canlı. İstikrar politikasından bir sapmaya karşı gösterecekleri tepki çok yoğun olabilir. Popülist seçim ekonomisi, Çiller'in "dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olması" ile sonuçlanabilir. (3 Ekim 1994)

PIYASA, AHLAK VE DEMOKRASİ

Önce E.Civan'ın mafya tarafından kurşunlanması, derken Özal ailesinin olaya bulaşması çok önemli bir süreci hızlandırdı. Süreç İSKİ ve İLKSAN skandalları ile başlamıştı. Aslında bütün vatandaşların bildiği bir şeyi, kamuda büyük miktarda suistimal ve rüşvetin döndüğünü gün ışığına çıkartıyordu.

Çocukluğumu hatırlıyorum. 1950'de Demokrat Parti seçimleri kazanınca etrafımdaki büyükler hem sevindi, hem de üzüldü. "Yahu, bunlar küfelerini doldurmuştu,

şimdi yeniler aç gelecek, çalma çırpma artacak" dedi. Çocuk muhayyelemde valilerin, belediye başkanlarının küfe taşımalarını yadırgamıştım. Küfeyi annemin pazarda tuttuğu adamların sırtında görüyordum.

Osmanlı dahil, siyasal iktidarı elinde tutanın bundan kendisinin, ailesinin ve çevresinin yararlanması kuralı bu toprakların değişmez kanunlarından biri gibi duruyor. Ancak, giderek ekonominin zenginleşmesi ve karmaşıklaşması, sayıları büyüttü. Devlet kökenli bu talandan pay alma çatışmasını toplumda yaygınlaştırdı.

Sonunda, talan, ekonominin ve toplumsal dokunun tahammül edebileceği düzeyin üstüne çıktı. **Sıradan vatandaşın tüm kamu düzenine, hatta daha genel bir şekilde sisteme karşı tepki duymasına neden olmaya başladı.**

***

Gündemimize içiçe iki soru geliyor. Aslında bunları aynı sorunun iki ayrı biçimi olarak da görebiliriz. Türkiye'nin gelmiş olduğu yol ayırımını bir anlama bu sorular ifade ediyor. Ağaçlar arasında boğulmadan ormanın tümünü görebilmek için bunlara cevap aramalıyız.

Birincisi ekonomik. Acaba kamuda yaşanan ahlaki çözülme dışı açık bir piyasa ekonomisinin kaçınılmaz bir sonucu mu? Başka bir deyişle, ahlaki sorunların çözümü için piyasa ekonomisinden vazgeçmemiz, **dışa kapalı ve devletçi** bir yapıya geri dönmemiz mi gerekir?

İkincisi siyasi. Acaba kamuda yaşanan ahlaki çözülme demokratik rejimin kaçınılmaz bir sonucu mu? Yani, kamusal alana ahlaklı davranışı egemen kılmak için daha otoriter bir yapıyı, hatta belki de bir **dikta rejimini** geri mi getirmeliyiz?

İkisinin ortak noktası, özgürlükle ahlak arasındaki ilişkiye referans yapmaları. Soruyu çarpıcı biçimde vazedebiliriz. Bir toplumda ahlaki çözülme ekonomik ve siyasi özgürlüklerin **varlığından** mı kaynaklanır? Yoksa ekonomik ve siyasi özgürlüklerin **yokluğundan** mı kaynaklanır?

***

Kısa bir köşe yazısında son derece önemli bu üç soruyu tatminkar şekilde cevaplandırmak çok zor. Sadece bazı ipuçları vermekle yetineceğim.

Bir yöntem, dünya deneyimini gözlemlemektir. Medya, son dönemde bunu sık sık yapıyor. İtalya, Fransa, Almanya, Amerika gibi **birinci lig** ülkelerinden örnekler veriyor. Bütün örneklerde siyasi rejim **liberal demokrasi**, ekonomik rejim ise **açık piyasa ekonomisi**.

Bunlarda da suistimal, rüşvet, görevi kötüye kullanma oluyor. Ancak, boyutları Türkiye'ye kıyasla çok daha sınırlı. Üstelik, genellikle yapanlar yakalanıyor. Daha da önemlisi **mutlaka cezalandırılıyor**.

Bir başka gözlem daha yapabiliyoruz. Liberal demokrasi beraberinde mutlaka açık piyasa ekonomisini getiriyor. Demokrasi ile yönetilen kapalı ve devletçi bir ekonomiye raslanmıyor. **Dünya deneyimi, siyasi ve ekonomik özgürlüklerin bir bütün olduğunu söylüyor.**

Türkiye'ye benzer ahlaki çözülmenin yaşandığı, kamunun talan edildiği ve suçluların genelde cezasız kaldığı toplumlar ise, **özgürlükler rejimini** bir türlü kuramayan **ikinci lig** ülkeleri.

Bilimsel bir tabir kullanırsak, **ampirik kanıtlar**, özgürlüğün ahlaki çözülmeye yol açmadığını, tam tersine engellediğini gösteriyor.

***

Bu somut olgunun teorik düzeyde açıklanması daha karmaşık. Demokrasi ve piyasa ikilisinin oluşturduğu **özgürlükler rejiminin** kuruluşunda, çok temel bir varsayım var. Özgürlük yolunu seçen bir toplum, bu varsayımın doğru olduğu konusunda **bahse** giriyor.

Yukarıdaki ampirik gözlem, şimdilik özgürlüğü seçen ülkelerin bahsi de kazandıklarını söylüyor. Gene de, bunun tüm muhtemel gelecekler için geçerli olduğu anlamına gelmediğini belirtmeliyiz.

Bahsin konusu ne? Bir özgürlükler rejimini mümkün kılan temel varsayım nedir? İki boyutu var. Birincisi, **toplumu oluşturan bireylerin büyük çoğunluğunun ahlaklı olduğu**, yani özgürlüğü kötüye kullanmayacakları inancındır. Bu yanlışsa, demokrasinin ayakta duramayacağı, mutlaka kendi içinden kemirilip çökertileceği çok açıktır.

İkincisi, birincisinin bir sonucu. Madem ki toplum ahlaklıdır, demek ki ahlaki çürümenin kökeninde toplum tarafından denetleyemeyen **mutlak siyasi iktidar** vardır. Toplum devleti denetleyemiyorsa, devlet **kutsallaşmışsa**, her düzeyde siyasi gücü ellerinde tutanların bunu kötüye kullanmaları ve böylece tüm toplumu kanser gibi saracak bir ahlaki çözülmenin yolunu açmaları kaçınılmazdır.

***

Yaşadığımız konjonktürde, Türkiye insanının **demokrasi ve piyasa ile ahlaki değerler arasındaki ilişkiyi çok iyi kavraması** büyük önem kazanmaktadır. (6 Ekim 1994)

HOŞGELDİN TESEV

Zenginliğin sırrı nerede? Bu sorunun cevabı çok basit gibi duruyor. Ülke vatandaşlarının bütün dünya ile rekabet içinde yüksek katma değer üretmelerinde. Bu da doğa bilimlerine ve teknolojiye çok iyi hakim olmalarını gerektiriyor. Kişi başına gelir liginin tepe noktalarında oturan ülkelerin tümü, doğa bilimlerinde de en ön sırada yer alıyor.

Ama, doğa bilimleri **tek başına** yetmiyor. En iyi örnek **Sovyetler Birliği**. Fizikte, matematikte, biyolojide, neredeyse tüm bilim alanlarında Amerika ile başabaş güreşiyordu. Kozmonotları dünya etrafında dönüyordu. Derken ekonomisi çöküverdi.

Neden? Çünkü, zenginlik için sadece uzaya ve atom çekirdeğine hakimiyet yetmiyor. **Toplum denilen o zor ve karmaşık kıtanın da keşfi gerekiyor.** Toplumlar, doğayı ve kendilerini doğru analiz edebildikleri ölçüde zenginliği, refahı ve modernliği üretebiliyor.

Lokomotif, tranzistör, uçağı, bilgisayar icad etmek ne kadar zorunlu ise, trafiğı doğru düzenlemek, yaşlılık sigortasını iyi tasarlamak, sermaye piyasasını ve bankacılığı yakından denetlemek o kadar önemli. İkincileri beceremeyenler, uzun dönemde birincilerde de başarılı olamıyor.

***

İktisat, siyaset, sosyoloji, sosyal psikoloji, antropoloji, tarih, vs. toplumsal bilimlerin gelişebilmesinin, topluma hizmet edip refah ve mutluluğuna katkıda bulunabilmesinin birkaç basit önkoşulu var.

Birincisi **özgürlük ve demokrasi**. Otoriter rejimler ve ideolojiler, siyasi nedenlerle toplumsal alanının büyük bir bölümünü akıl ve mantığın analizine kapatıyor. Toplumun kendisini anlamasını engelliyor. Toplumun değişen şartlara uyum göstermesini temin edecek yeni siyasi, ekonomik, vs. kurumların ve düzenlemelerin üretilmesini olanaksız hale getiriyor.

İkincisi **sivil toplumun aktif olması**. Siyaset, ekonomi, idare, vs. için geliştirilen önerilerin devlet nezdinde, toplumun denetleyemediği ve denetleyemeyeceği devasa bürokrasiler tarafından değil, sivil toplumun bağrında, o kurum ve önerilerden etkilenecek toplumsal aktörler tarafından üretilmesi.

Bu iki koşul sağlanınca, toplumsal bilimlerde büyük bir patlama yaşanması mümkün oluyor. Toplumsal değişim hızlanıyor. Siyasi, ekonomik, vs. toplumsal süreçlerin **toplumun denetimine geçmesi** kolaylaşıyor.

***

“Düşünce depoları” (ingilizcesi **“think-tank”**), **“stratejik araştırma enstitüleri”** gibi özerk sivil toplum kurumları bu bağlamda ortaya çıktı. Üniversitelerin mecburen daha akademik kalan araştırmalarını toplumun güncel sorunları ile, acil ihtiyaçları ile birleştirme çabasına en akılcı çözümün bunlar olduğu görüldü.

Amaç, üniversite kökenli teorisyenlerle, idare, siyaset ve işalemi kökenli uygulamacıları **aynı çatı altında** toplamaktır. Bunların karşılıklı etkileşimi, bir yandan mevcut sorunlara daha iyi teşhis konmasına olanak veriyor. Diğer

yandan, daha gerçekçi ve daha kolay sonuç verecek tedbir ve önerilerin geliştirilmesini sağlıyor.

“Think-tank” tarafından üretilen bilgi, bir yandan vatandaşı aydınlatıyor, çetrefil siyasi, ekonomik, sosyal, vs. konularda kendi kararını vermesini kolaylaştırıyor. Aynı anda, siyasi kadrolara savunabilecekleri ve uygulayabilecekleri zengin bir malzeme kaynağı oluşturuyor.

***

TESEV Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, geçtiğimiz hafta İstanbul’da yapılan bir toplantı ile kuruluşunu açıkladı. Bu ilk **“düşünce deposunun”** kurucuları arasında öğretim üyeleri, işadamları, yöneticiler, gazeteciler, vs. var. Sivil toplumun bütün aktörlerinin içinde yer almasını, aktif olmasını amaçlıyor.

Son birkaç yıldır, pek çok üniversite ve sivil toplum örgütünde benzer bir arayış gözleniyordu. Kurucular, **“Türkiye’nin gündemindeki sorunlar üzerine araştırmalar yapmak, çözüm seçenekleri oluşturmak, her alanda sağlıklı politikalar üretilmesine katkıda bulunmak üzere tüm bu girişimleri aynı çatı altında toplayarak TESEV’i kurmaya karar verdik”** diyorlar.

“Vakfın amacı, Türkiye’nin çağdaşlaşmasına katkıda bulunmaktır. Vakıf her konuda araştırmalar yaparak, çözüm seçenekleri üreterek Türkiye’nin birikmiş sorunlarının aşılmasında önemli bir işlev üstlenecektir. Amacımız yeni olanın yolunu açmaktır”.

***

Geri planda rahmetli **Nejat F. Eczacıbaşı**’nın önderliğinde 1961 yılında kurulan **“Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti”** var. 1960’ların sonunda, çiçeği burnunda bir iktisat asistanı iken M.Bruno, J.Bhagwati gibi ünlü iktisatçıları Konferans Heyetinin düzenlediği toplantılarda dinlemiştim.

Konferans Heyeti’nin TESEV’e dönüşmesi çok sevindirici. Türkiye’nin geçmiş birikimlerden yararlanmayı öğrenmeye başladığına işaret ediyor. **Süreklilik ve gelenek**, yenilik ve değişim kadar sağlıklı bir toplum yapısının kurucu unsurudur.

Ayrıca, simgesel anlamı da var. **Nejat Eczacıbaşı**, başta İstanbul Festivali, sivil toplumda kalıcı pek çok eser bıraktı. Yarınlarda, sivil toplumun güçlenmesine yaptığı katkılar daha da iyi anlaşılacak. Nejat Bey’in anısının bu **“düşünce deposunu”** süslemesi bu bakıma çok önemli.

Okuyucularımı, TESEV’e maddi ve manevi destek olmaya davet etmek istiyorum. (9 Ekim 1994)

ÖZELLEŞTİRME VE VERGİ KAÇAĞI

Çiller hükümetinin özelleştirme macerası, M.Soysal’ın devreye girmesi ile birlikte adeta bir **polisye dizisine** dönüştü. Medya, bu potansiyeli sonuna kadar değerlendiriyor. Her akşam, özel televizyonların haber bültenlerinde, Ankara stüdyosu ile İstanbul arasında bol gidiş gelişli bir heyecan yaşanıyor.

Çiller dedi ki... Karayalçın ve Soysal görüşüyor... Hükümetin sonu... Yılmaz'ın çok önemli beyanati... Avrupa Kupası maçlarının TV'de naklen yayınına alıştık. Körfez savaşı CNN sayesinde koltuklarımızda seyrettiğimiz ilk “**canlı savaş**” oldu. Şimdi de “**canlı özelleştirme**” programını izliyoruz.

Bu sütunda, devlet işletmelerinin özelleştirilmesini kayıtsız şartsız destekleyen pek çok yazı yazdık. Başka ülkelerin, örneğin Kazakistan'ın ve Meksika'nın özelleştirme deneyimini anlattık. Kamudaki kirlenmeyi karşı “**temiz elleri**” savunanların salt ahlaki nedenlerle bile KİT sisteminin tasfiyesini desteklemeleri gerektiğini belirttik.

Ancak, sorunun aşırı medyatik hale gelmesinden rahatsızım. Kamuoyunun çok önemli bazı ayrıntıları gözden kaçırması ihtimali artıyor. Bunu tatsız bir gelişme olarak değerlendiriyorum. Siyasi manevraların yarattığı gürültü patırdı arasında özelleştirmenin amacı, araçları ve yöntemi üstünde **serinkanlı bir tartışma** yürütmek zorlaşıyor.

***

Çiller'in özelleştirmeye neden can simidi gibi sarıldığını anlamak kolay. Seçime kadar iki yılı olduğunu düşünüyor. Bu süre içinde, ekonomideki istikrarsızlığın ve bunalımın esas nedeni olan kamu açığını olağan yöntemlerle kapatma gücü yok. Yani, önümüzdeki iki yıl içinde ne **vergi reformu** yapabilecek; ne de popülist **kamu harcamalarını** kısabilecektir.

Öte yandan, kamu gelirleri ve giderleri arasındaki mevcut dengesizliğin uzun süre sürdürülmesi de mümkün değil. Mümkün de, ancak ekonomiyi bir küçülme kısır döngüsüne sokan **yüksek reel faizle** mümkün. Bu da siyaseten işine gelmiyor.

Geriyeye **para eden KİT'leri satmak** kalıyor. Bunların geliri, kamu açığını kapatacak. Belki de, uluslararası piyasalarda tekrar dış borçlanma olanağı belirecek. Böylece zaman kazanacak. Yapay bir “**bunalımdan çıktık**” söylemi ile seçimleri kazanmaya çalışacak.

Ondan sonra? Herhalde seçimin galibi olacağını ve vergi ve kamu harcamaları reformunu yapabileceğini düşünüyor. Bu zorunlu. Çünkü, para edenler satıldı ama esas **zarar eden ve satılma ümidi olmayan devlet işletmeleri hala ortada**. Onları adam etmek, kapatmak, hepsi devlet için çok pahalı işlemler olacak.

***

Siyasi açıdan akılcı gibi duran bu senaryo, ekonomi için çok büyük riskler taşıyor. Türkiye ekonomisinin iki yıl daha **Çiller-Demirel popülizminin yapay cennetinde** yaşayacağına işaret ediyor. Ekonominin üstüne 1996 sonrası için kara bulutlar topluyor. Çünkü, esas sorunu çözmiyor. Sadece gizliyor ve geriye atıyor.

Ayrıca, ilke düzeyinde de çok yanlış. Başarılı özelleştirme deneyimlerinin tümünde, KİT satışlarından elde edilen gelirin devlet borçlarını düşürmek için kullanıldığını görüyoruz. Bunun bir mantığı var. Devlet, net varlıklarını azaltmamış oluyor. Sadece bir miktar fizik varlık satıp, o kadar nakdi borcunu indiriyor.

***

Türkiye gibi **vergi kaçağının yaygın olduğu** ülkelerde, özelleştirme gelirlerinin nasıl kullanıldığı ek bir önem kazanıyor. KİT'ler bizim ödediğimiz vergilerle kuruldu. Bu doğru. **Ama hepimiz vergi ödemedik ki!** Vergi kaçırıcılar kamu harcamalarına da katılmıyorlar; KİT'lerin finansmanında bir katkıları yok.

Hükümet vergi kaçağını engellese, kamu açığı zaten kapanacak. O zaman bir sorun yok. Ama, vergi kaçağını engellemek yerine karlı KİT'lerin satışına gidince, ilginç bir manzara ortaya çıkıyor.

KİT'ler, vergi kaçırıcıların vergi kaçırmaya devam etmeleri için satılıyor. Bunun başka izahı yok. Vergisini ödeyen vatandaşın kamuya aktardığı kaynaklarla kurulan KİT'ler, vergisini ödemeyen vatandaşlardan vergi almamak için satılıyor. Özelleştirmeden elde edilen hasılatın kamu açığının kapatılmasında kullanılmasının anlamı bu kadar açık, seçik ve nettir.

Bir bardak suda kopartılan özelleştirme fırtınası esas sorunların tartışılmasını engelliyor. Kamuoyu bu konuda çok dikkatli olmak zorunda. Özelleştirme ile birlikte mutlaka **vergi reformunun** gerçekleştirilmesi, mutlaka **popülist harcama politikalarının** terkedilmesi gerekiyor. Aksi halde, Türkiye'nin sağlıklı büyüme ve küreselleşme yolunda çok önemli bir fırsatı daha kaçırmaya ihtimali çok yükselecektir.. (13 Ekim 1994)

ÇİLLER'İN MALİYETİ

“**1994 Bunalımı**” ekonominin sayılarına yansımaya başladıkça, daha güvenilir tahminler yapabileceğimizi buluyoruz. Sayılar, bunalımın maliyetini hesaplamayı mümkün kılıyor. Bu durumda, maliyetin ne kadarının zorunlu olduğu, ne kadarının ise hükümetin Aralık-Mart döneminde uyguladığı yanlış politikalarla kaynaklandığı da saptanabilir.

Sayılara geçmeden önce, analizin temel mantığını hatırlatalım. Bu sütunda çok kere yazdık. Başlangıcı 1989'a giden, ama DYP-SHP koalisyon hükümeti döneminde yoğunlaşan **popülist politikalar**, 1993 sonunda sürdürülemez noktaya gelmişti. 1994 yılında Türkiye ekonomisi hem **büyüme hızını düşürmek**, hem de TL'de **reel devalüasyon yapmak** zorunda idi. Yani mutlaka bir istikrar programı gerekiyordu.

Sorun, Çiller hükümetinin istikrar paketini yapılması gerektiği tarihte, yani en geç **Aralık ayında** yapmayı reddetmesinden kaynaklandı. Çiller, Mart seçimlerine kadar istikrar önlemlerini devreye sokmaktan kaçındı. Sonuçta ekonomiye şok tedavisini piyasalar uyguladı. Gerisini biliyoruz.

***

Demek ki, 1994'de yaşanan ekonomik fakirleşmenin iki bölümü var. Birincisi, **zorunlu olan** bölümü. İstikrar paketi 5 Nisan yerine diyelim 20 Aralık'ta açılacak da, bu bölüm değişmeyecek. Bunun faturasını Çiller'e çıkartamayacağımız çok açık. Mutlaka kendisinden önceki hükümetleri de ortak etmeliyiz.

İkincisi, zorunlu olmayan bölümü. 27 Mart seçimlerinde bir-iki puan daha fazla almak umudu ile **istikrar paketi geciktirilmese** bu bölüm olmayacak. KİT zamları, yüksek faiz ve devalüasyon Aralık ayında yapılsa, ekonomi bu ek

maliyeti ödemeyecek. Bunun faturasının **sadece Çiller'e** (ve ortağı Karayalçın'a) ait olduğu aynı derece açık.

***

Türkiye'nin 1993 yılı Gayri Safi Milli Hasılası (GSMH) 1.929 Trilyon TL. Bir yıl içinde üretilen mal ve hizmetlerin değeri bu kadar tutmuş. 1993 yılı ortalama dolar fiyatı 11.100 TL. Demek ki, 1993 yılında **GSMH takriben 174 milyar dolar** oluyor. Eğer dolar cinsinden GSMH'yi 1994 yılı için hesaplırsak, bunalımın toplam maliyetini hemen görebiliriz.

1994 yılı ortalama enflasyonu % 110 civarında olacak. Buna milli gelir **deflatörü** deniyor ve ille 12 aylık enflasyona eşit olmuyor. Reel gelirden bir büyüme yada küçülme olmasa idi, sırf fiyatlardaki artışla GSMH 1994 yılında 4.051 Trilyon TL olurmuş. Ama, milli gelirin **küçüldüğünü** de biliyoruz. DPT tahmini % 3.8 küçülme. Benim tahminim % 5 küçülme. Benimkinden gidersek, GSMH 3.850 Trilyon TL'ye iniyor.

***

Geriye kalıyor **döviz kuru**. 1994 için ortalama dolar kurunu DPT 29.500 TL öngörüyor. Benim hesabım 30.000 TL. % 28'lik bir reel devalüasyona tekabül ediyor. 3.850 trilyonu 30 bine bölünce, 128 milyar dolar çıkıyor. Bundan % 3 Amerikan enflasyonunu da düşmek lazım. Toparlık hesap **124 milyar dolar** buluyoruz.

Sonu çarpıcı. Türkiye'nin 1993'de 174 milyar dolar olan milli geliri, 1994'de 124 milyar dolara inmiş. 1994 yılında, milli gelir dolar cinsinden % 29 azalmış. **Kaybolan gelir 50 milyar dolar**. Kişi başına 835 dolar, takriben 29 milyon TL yapıyor. Dört kişilik bir ailenin reel gelirinde ortalama 116 milyon TL muadili bir düşüş olmuş.

***

Buraya kadar kolaydı. Şimdi daha çetrefilli hesap geliyor. 1994 yılında küçülen Türkiye'nin yokolan 50 milyar dolarının ne kadarı zaten erimeye mahkumdu? Ne kadarı Çiller'in ucuz seçim hesapları nedeniyle istikrar paketini geciktirmesinden kayboldu?

Gerçekleşmeyen bir olayın sayılara dökülmesi hep çok zordur. Gene de, bir dizi karine kullanarak, iyi kötü fikir elde edebiliriz. Doğallıkla, bu hesabın sübjektif bir boyutu olacak. Başka iktisatçılar daha başka hesaplarla farklı sayılar elde edebilirler.

İstikrar paketi Aralık'ta yapılmış olsa idi, 1994'te şöyle bir ekonomik manzara ile karşılaşacağımızı hesaplıyorum. Enflasyon (deflatör) % 100. Büyüme hızı sıfır. Reel devalüasyon % 15 ve dolar 25.500 TL. % 3 Amerikan enflasyonunu da işe katınca, dolar cinsinden GSMH **146 milyar dolar** olarak çıkıyor. 1993'ün 28 milyar dolar altında.

***

Kaybolan 50 milyar dolardan 28 milyar doları zorunlu duruyor. **Geri kalan 22 milyar dolar ise Çiller'in yerel seçimde aldığı ilave iki puanın Türkiye insanlarına olan maliyeti**. Ocak-Mayıs arasında yaşadığımız kabus ise ekstra...

Bu hesapta küçük düzeltmeler önerilebilir. Kimisi reel devalüasyon % 20 olacaktı der. Sonucu pek etkilemiyor. **"Çiller'in maliyeti"** 22 milyar dolardan 16

milyar dolara düşüyor. Tarafsız iktisatçılar maliyeti 20 milyar dolar civarında tahmin edecektir. En hükümet yanlısı iktisatçı bile, 10 milyar doların altına inemeyecektir.

Hükümetler, topluma maliyetine aldırmandan kendi kısa dönemli siyasi çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri ve toplum bu davranışa müeyyide uygulamadığı sürece böyle vakalar olacak... (16 Ekim 1994)

BREZİLYA'DA BAŞKANLIK SEÇİMİ

Brezilya'da 3 Ekim'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini **Fernando Henrique Cardoso** kazandı. Sakın bundan bana ne demeyin. Cardoso'nun seçimi kazanmış olması Türkiye için son derece önemli dersler taşıyor. Öğreneceklerimiz var. Berlusconi ve İtalya daha yakın ve medyatik ama Cardoso ve Brezilya belki daha ilginç.

Brezilya Latin Amerikanın en büyük ekonomisi. Pele'nin, sambanın ve hiperenflasyonun ülkesi. Son yirmibeş yılda, enflasyonda Arjantin daha önde gidiyor ama, Brezilya'nın performansı da etkileyici. 1970'den 1991 sonuna geçen 22 yılda, **fiyatlar tam 8.5 milyar katı olmuş**.

Yani, eğer arada birkaç kere para birimi değiştirmeseler ve sıfır atmasalar, 1970'te 100 lira olan malın fiyatının 1991 sonunda 850 milyara yükselmesi demek. Türkiye'nin yaşadığı enflasyon bunun yanında çok mütevazı kalıyor. Nedir ki? Şunun şurasında 1970'den bugüne fiyat artışı 2500 katın altında. Türkiye'de 1970'de 100 liralık malın fiyatı 1991'de 100 bin, bugün **250 bin** lira olmuş. Brezilya'da ise trilyonu geçmiş. 1970'lerde enflasyon bize benziyor. Yıllık ortalaması % 33. 1980-85 arasında hızlanıyor, yıllık % 150'ye vuruyor. 1986'dan itibaren çıldırıyor, yıllık ortalama % 1000'lere varıyor. İşin ilginç, 1986'da önemli bir **"istikrar paketi"** açılıyor. Benzetmek gibi olmasın ama, **5 Nisan gibi...** Bu hikayeyi daha ayrıntılı başka sefer anlatırız.

***

Cardoso, bir sosyolog. Ünlü Fransız düşünür ve sosyolog **Alain Tourraine**'in yanında doktora yapmış. Gençliğinde, hatta yakın zamana kadar siyasi yelpazenin solunda yer almış. Sonra liberal politikaları savunmaya başlıyor ve siyasete giriyor. Geçen **yıl Maliye Bakanlığı** sorumluluğunu yüklendi. İktisatçı yada maliyeci değildi; ama çok başarılı oldu. Ve Cumhurbaşkanlığına giden yol kendisine açıldı.

Cardoso, Maliye Bakanı olunca herkesi şaşırttı ve Brezilya'nın enflasyonunu durdurdu. Aylık enflasyon % 40'lardan, 50'lerden % 2'nin altına düştü. Bunu da kamu harcamalarını kısarak, **kamunun açığını kapatarak** sağladı. Heryerde ve her zaman olduğu gibi.

Enflasyondaki düşüş ekonomide bir daralmaya yol açtı. Herkes biraz fakirleşti. İşsizlik arttı. Ekonomi ve toplum, enflasyonun indirilmesinin faturasını öyle yada böyle paylaşarak ödedi.

***

Cardoso bu noktada büyük bir risk aldı ve Cumhurbaşkanlığına aday oldu. Olayın ilginç tarafı ondan sonra. Çünkü, **seçmenin tavrını** gösteriyor. Seçmen iki şekilde davranabilirdi. Gelirinin düşmesine ve işsizliğin artmasına tepki gösterebilirdi. Cardoso'ya oy vermezdi. Veya enflasyonun düşmesinden memnun olurdu. Cardoso'ya oy verirdi.

Türkiye'de de siyasiler arasında çok yaygın olan **popülist düşünceye** göre, seçmen gelirini düşüren ve işsizliği arttıran Maliye Bakanına oy vermemeliydi. Seçmenin gözünde enflasyon menflasyon ikinci plandadır. Önemli olan popülist vaatler ve uygulamalardır.

Ama Brezilya seçmeni popülist politikacıları yanılttı. Kendi uzun vadeli çıkarlarının **fiyat istikrarının sağlanmasında** yattığını anladığını ifade etti. Oyunu popülizme değil, fiyat istikrarına verdi.

Lincoln'un meşhur lafı vardır. "**Bazılarını daima aldabilirsin; herkesi bazen aldatabilirsin; ama herkesi daima aldatamazsın**". Uzun sürmüş bir popülizm, sokaktaki adamın gözünü açıyor. Toplumun çoğunluğu, kimseden almadan herkese vermeyi vaadedenlerin neticede sadece yüksek enflasyonla herkesi daha da kötü duruma düşürdüğüne uyanıyor.

***

Türkiye'de seçmenin benzer bir noktada olduğu kanısındayım. Fiyat istikrarının sağlanması, yani enflasyonun durması, toplumun gündeminde en üst sıraya geldi. Seçmeni artık "**kim ne verirse ben 5000 daha fazlasını veririm**" yada "**kaçak inşaatlara tapu vereceğim**" palavraları ile uyutmak zorlaştı.

Siyasi kadroların bu gerçeği çok iyi anlamaları gerekiyor. Brezilya'da Cardoso'nun Başkanlığa seçilmesi önemli bir işaret. Türkiye'de de, **fiyat istikrarını sağlamak veya fiyat istikrarını sağlayacağına seçmeni ikna etmek**, siyasi kadroların önümüzdeki seçimde şansını çok olumlu yönde etkileyecektir. (20 Ekim 1994)

ANKARA

Bu hafta iki günlüğüne Ankara'ya gitmek gerekti. Cıvıllı cıvıllı bir şehir. Yollar otomobil dolu. En son marka ve en lüks otomobiller. Ana arterlerde günün her saatinde trafik sıkışıklığı var. Kızılay'dan yukarıya, Gaziosmanpaşa, Kavaklıdere, Çankaya, vs. herhangi bir gelişmiş ülke kentinden farksız. Her tarafta iyi yapılmış kocaman binalar var. Şehrin dışında yavaş yavaş modern uydu-kent benzeri yerleşmeler başlamış.

Ankara zengin ve müreffeh bir metropol olmuş. Ortalama tüketim düzeyi sanmam ki İstanbul'un altında olsun. Otomobil tüketiyor. Benzin tüketiyor. Doğal gaz tüketiyor. İnşaat malzemesi tüketiyor. Giyecek tüketiyor. Yiyecek tüketiyor. Döviz tüketiyor.

İnsan gayri ihtiyari kendi kendine soruyor. **Peki Ankara ne üretiyor?** Bu tüketimini ürettiği hangi mal ve hizmetler karşılığında elde ediyor?

***

Bu sorunun cevabını hepimiz aslında biliyoruz. Ankara'nın diğer kentler gibi zengin olmak için fabrikalara ihtiyacı yok. Tarıma da ihtiyacı yok. Turizme de ihtiyacı yok. Çünkü Ankara **geri kalan Türkiye'nin ödediği vergileri** tüketiyor.

Ülkenin geri kalan kentleri, üretebildikleri kadar refaha kavuşuyor. Hatta, ürettiklerinin bir bölümünü Ankara'ya terketmek zorunda kaldıklarına göre, ürettiklerinin de altında bir düzeyde tüketim yapıyor.

Ankara'nın böyle bir tahdidi yok. Kendisi bir şey üretmek zorunda değil. Ankara'nın refahı için Türkiye'nin üretimini artması bile gerekmiyor. Sadece, Ankara'nın ülke üretiminden aldığı **payın yükselmesi** yetiyor. Arttırırsın vergileri, biraz da açık finansmana gidersin, olur biter...

Bugünkü bunalım ortamında bu somut gerçek daha da belirginlik kazanıyor. Bütün ekonomi, Ankara'nın müsrifliğinden kaynaklanan bir daralma ve sıkıntı yaşarken, Ankara ekonomiyi saran depresyondan habersiz olabiliyor.

***

Bunlara itiraz edilebilir. Neticede, her ülkenin başkenti için aynı şeyleri söylemek mümkün denebilir. Doğru. Ama, Ankara'nın diğer başkentlerden epey farklı olduğunu kabul etmeliyiz.

Örneğin, **ABD ve Washington** karşılaştırmasını düşünelim. ABD'nin yıllık milli geliri 5,5 trilyon doların üstünde. Türkiye'ninki ise az çok 150 milyar dolar civarında. Yani Amerikan milli geliri Türkiye'nin nereden baksak **35 ila 40 katı**. Ama Washington Ankara'dan daha büyük değil. Çevresini filan da hesaba katınca, zar zor Ankara'ya yetişebiliyor.

Akla haklı bir soru geliyor. **Acaba Amerika Washington'u küçük bir kent olarak tutabildiği için mi bu kadar zengin bir ülke oldu?** Soruyu tersinden de sorabiliriz. **Acaba Türkiye Ankara bu kadar büyüdüğü için mi bir türlü zenginleşemiyor?** Bir türlü enflasyondan, istikrarsızlıktan, bunalımlardan kurtulamıyor?

***

"**1994 Bunalımı**" Türkiye ekonomisinin kendisinin hasta olmadığını bize tekrar tekrar gösteriyor. Siyasi kadrolar birbiri ardına inanılmaz hatalar yaptılar. Ekonomiye tahayyül dahi edemeyeceğimiz çapta şokları reva gördüler. Ona rağmen, işçisi, köylüsü, teknisyeni, yöneticisi ve müteşebbisi ile Türkiye çalışmaya ve üretmeye devam etti.

Ama kamu ekonomisi hasta. Devlet müsrif. Gelir ve giderini dengeleyemiyor. Ekonominin alinteri ve binbir fedakarlıkla ürettiklerini israf etmekte, sokağa atmakta direniyor.

Yani Türkiye ekonomisinin temel sorunu **siyaset**. Siyaseti yerli yerine oturtacak **reformlar** yapılmadığı sürece, ekonominin bugünkü bunalımdan çıkması ihtimali gözüküyor. Siyasi reformlar mutlaka toplumla devlet arasındaki bağı yeniden kurmalı. **Ve devleti küçültmeli. Bireyi güçlendirmeli.**

***

Havaalanına doğru giderken, küçük devletin Ankara için ne anlama geleceğini düşünmeye çalıştım. Siyasi ve ekonomik merkeziliğin terkedilmesinin halen Ankara'nın tekelinde tuttuğu yetkileri bütün Türkiye'ye

dağıttığını hayal ettim. Kamu İşletmelerinin -ama hepsinin, sadece karlı KİT'lerin değil- özelleştirdiğini düşledim.

Ankara'nın neden özelleştirmeye bu kadar karşı olduğunu, neden ademimerkeziyetçiliği savunanları vatana ihanetle suçladığını anlar gibi oldum. Türkiye'yi global ekonominin güçlü bir ortağı yapacak tüm **reformların kaybeden tarafı** galiba Ankara olacak.

70 yıllık sürecin bizi getirdiği nokta çok garip. Türkiye kazandıkça Ankara kaybediyor. Ankara kazandıkça Türkiye kaybediyor. Bu ilişkiyi yeniden tanımlama zamanı çoktan gelmiş, hatta geçmiş. Ankara'nın ve Türkiye'nin beraberce kazanıp beraberce kaybedecekleri bir yeni siyasi yapıyı, **bir yeni demokrasiyi** bir an önce kurmalıyız.

İşte bir Ankara seyahatinin düşündükleri... (23 Ekim 1994)

PIYASALAR SINIRLI

İki haftadır, **mali piyasalarda tansiyon** yavaş yavaş yükseliyor. Bu hafta, eğilimler daha belirginlik kazandı. Borsa canlılığını kaybetti. Dövizde ciddi bir kıpırdanma var. Vadeler hızla kısalıyor. Ve tabii faiz artıyor.

Şimdilik, mali piyasalardaki gerginliğin **reel ekonomiyeye etkisini** tam bilmiyoruz. Reel ekonomi, son 10 güne kadar Temmuz-Eylül dönemindeki mali istikrarın yarattığı olumlu havanın içindeydi. Ancak, mali piyasalarda beliren tedirginlik, mutlaka iç talebe ve üretime olumsuz şekilde yansiyacaktır.

Mali piyasaları huzursuz eden nedir? Bankalar, firmalar ve tasarruflu vatandaş ne görüyor, ne hissediyor ki, **TL'ye olan güvenini** kaybetmeye başlıyor? Borsadan çıkmak istiyor. Dövizde yönelmeye başlıyor.

***

Başarılı iktisat politikasının olmazsa olmaz koşulu, hükümete ve para otoritesine güven duyulmasıdır. "**Güvenilirlik**" kavramının İngilizcesi "**credibility**", kredi sözcüğü ile aynı kökten geliyor. Güvenlidir demek, kredi verilebilir demektir. Güvendiğiniz insana, kuruma kredi verirsiniz. Yani onun riskini alırsınız. Güvenmediğinizin riskini almazsınız. Yani kredi vermezsiniz.

Bir **istikrar programı** sırasında, hükümete ve para otoritesine güven duyulması daha da büyük önem kazanıyor. Sebebi çok açık. Daha önce bir istikrarsızlık, bir bunalım olmuş ki, istikrar programı uygulanıyor. Yoksa neden istikrar programı olsun.

İstikrarsızlık ise **mutlaka** güven bunalımı demek. İstikrar programı uygulayan ülke, daha önceki bir güven bunalımının sonuçlarını yaşıyor. Onu hafızalardan silmeye, hükümete ve para otoritesine güveni yeniden tesis etmeye çalışıyor.

Bu durumda, piyasanın gözünde, hükümetin istikrarı sağlamaya kararlı olup olmadığı önem kazanıyor. İnsanlar, hükümetin ve Merkez Bankasının ne olursa olsun **istikrardan taviz vermeyeceğini** düşündükleri sürece güven duyuyor. Taviz vereceğini hissettiği an, eski bunalımı hatırlıyor ve korkuyor.

***

Bugünkü tedirginliğin arkasında, **enflasyonun yükselmesi beklentisi** yatıyor. Sıkı para politikasının tavizsiz uygulanması, yaz aylarında enflasyonun denetim altına alınmasını sağladı. Böylece, piyasalara istikrar geldi. TL döviz karşısında değerini korudu, hatta gereksiz kaybettiği değerini bir bölümünü geri kazandı. Faizler düşme eğilimine girdi.

Eylül enflasyonunun yüksek çıkması mali piyasalarda ilk rahatsızlığı yarattı. Zaten reel ekonomiden canlanma işaretleri geliyordu. Paralelinde, Çiller ve diğer hükümet üyeleri, bunalımın bittiğini, Türkiye'nin tekrar büyümeye başlayacağını söylemeye başladı.

Derken, huylu huyundan vazgeçmez misali, hükümet bir kez daha iç borçlanma faizlerini **yapay olarak** düşürme arayışına girdi. Bu da, hükümetin öncelikler listesinde **mali istikrarın ikinci plana geçtiği**, popülist politikalara geri döndüğü beklentisini güçlendirdi.

Bu üç faktörün birleşmesi, piyasanın önümüzdeki dönemde enflasyonla ilgili beklentilerini değiştirdi. **Enflasyonun tekrar ve hızla yükseleceği, mali istikrarın kaybolacağı korkuları belirdi.**

***

Şu anda piyasada geçerli olan kanı, Ocak-Mayıs dönemindeki kadar yoğun olmasa da, yeni bir **mini-bunalımın** ufukta görüldüğü şeklinde. Bunu öyle yada böyle yeni bir istikrar programının izleyeceği düşünülüyor. Herkes bu olasılığa karşı tedbir almaya çalışıyor.

2 Ekim tarihli "**Çiller'in Seçenekleri**" adlı yazımı şöyle bitirmiştik: "**Bizce, "1994 Bunalımının" yeni ve ek faturalar ödemededen atlatılması açısından temel hedef olarak "mali istikrarın" alınması, hiç bir şekilde "popülizm tuzağına" düşülmemesi gerekiyor. Ocak-Mayıs arasında yaşananlar mali piyasaların hafızasında hala çok canlı. İstikrar politikasından bir sapmaya karşı gösterecekleri tepki çok yoğun olabilir. Popülist seçim ekonomisi, Çiller'in "dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olması" ile sonuçlanabilir.**"

Önümüzdeki günlerde döviz kurunda, faizde ve reel ekonomide neler olabileceğini başka bir yazıda açıklayacağım. (27 Ekim 1994)

TERK

Heyecanlanmayın, hiç bir şeyi terketmiyoruz. Döviz kurunu analiz etmeye çalışacağız. TL'nin yabancı paralar karşısındaki değerinin son dönemde nasıl değiştiğini anlamak, bundan sonra nasıl değişir sorusuna cevap vermeyi kolaylaştırır.

TERK, profesyonel iktisatçı argosunda kullanılan bir kısaltma. **GSMH**, **GSYİH**, **TEFE** ve daha bir sürü başkası gibi. **Tartılı Efektif Reel Kur** sözcüğünün başharflerinden oluşuyor. Döviz kurlarındaki değişmeyi zaman içinde daha gerçekçi bir şekilde ölçmek amacıyla geliştirilmiş.

İki boyutu var. Birincisi, döviz kurunu, Türkiye’de ve dış **dünyada enflasyonun çok farklı seyretmesinin** etkilerinden arındırmak. İkincisi, dünya paraları arasındaki **çapraz kur oynamalarının** yarattığı karışıklığı telafi etmek.

Böylece, döviz kurundaki değişimin çapraz kur ve enflasyon farklarından kaynaklanan bölümü temizliyor. Ve geriye **döviz kurundaki reel değişme kalıyor**. İsmi de oradan. Tartılı sözcüğü çapraz kurlara, efektif sözcüğü fiilen uygulanan kurlara, reel sözcüğü de enflasyon ve çapraz kur etkisinin olmadığına işaret ediyor.

***

Merkez Bankası 1981’den bu yana her ay TL’nin reel değerini ölçen bir TERK hesaplıyor. Bankanın son derece yararlı bir yayını olan “**Aylık İstatistik Bülteni**”nde yayınlıyor. Doğallıkla, birkaç aylık bir gecikme oluyor. Örneğin, Ekim ortasında Temmuz ayı sayısı elimize geçti.

TERK bir **endeks**. İlk hesaplandığı 1981 yılı 100 alınmış. TL değer kazanınca, endeks sayısı büyüyor. TL değer kaybedince endeks sayısı küçülüyor. Örneğin, 1987 sonunda, endeks 66 imiş. Bu ne demek? 1981’den 1987’ye, TL % 33 değer kaybetmiş demek.

Aynı endeks 1993 Temmuz ayında 80.3. Demek ki, 1981’e kıyasla, TL % 20 daha değersiz, yani devalüe olmuş. Ama, 1987’den 1993’e değer kazanmış. TERK 66’dan 80 çıkmış: % 22’lik bir revalüasyon.

İki ayrı tarihte endeksin aldığı değeri karşılaştırınca, o dönemde TL’nin reel olarak ne kadar değer kazandığını veya kaybettiğini az çok kesinlikle görebiliyoruz.

***

Merkez Bankası **ağırlık olarak % 75 dolar ve % 25 mark** kullanıyor. Şöyle düşünebiliriz. İdeali, Türkiye hangi ülke ile ne kadar ticaret yapıyorsa, onun toplam dış ticaretimize oranını o ülke parasının ağırlığı olarak kullanmaktır. Ama bu işleri uzatır. Çünkü, bütün bu ülkelerin fiyat artışlarını zamanında bulmak ve denkleme koymak gerekir.

Onun yerine, kaba bir oranla, Türkiye’nin döviz gider ve gelirlerinin % 75’inin dolar ve dolara bağlı dövizlerle, % 25’inin ise mark ve marka bağlı dövizlerle yapıldığı varsayılmıştır. Belki hiçten iyi ama yetersiz bir varsayım. Hiç olmazsa diğer önemli Avrupa paralarının ve Japon yeninin de TERK’in hesaplanmasına girmesi gerekirdi.

Dolar enflasyonu için, ABD sınai mallar fiyat endeksi izleniyor. Örneğin Temmuz 1993’de endeks 103.3’müş; 12 ay sonra hiç değişmemiş, aynı kalmış. Sanayi ürünleri ABD’de **sıfır enflasyon düzeyini** tutturmuş. Mark enflasyonu için aynı endeks Almanya’da izleniyor. Son 12 ayda Alman sanayi malları endeksi **yarım puan** artmış ve 103.8’den 104.3’e yükselmiş.

Türkiye’deki enflasyon için Devlet İstatistiğin (**DİE**) ve İstanbul Ticaret Odasının (**İTO**) Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (**TEFE**) kullanılıyor. Merkez Bankası ilkini % 60, ikincisini % 40 ağırlıkla denkleme koyuyor.

***

Tabloda, son yıl için TERK endeksinin değerlerini özetliyoruz. Temmuz 1993’den Temmuz 1994’e, endeks 81.3’den 61.3’e düşmüş. Birbirine bölersek, 12 ayda **TL’nin % 32.6 oranında reel devalüasyon** yaşadığını görürüz.

Bugünkü durum ne acaba? Ağustos ayında enflasyon düşüktü. Ama, Eylülde % 7 (DİE ve İTO ortalaması) gibi yüksek bir sayı oldu. Ekim enflasyonunu da % 7 varsaydım ve çapraz kuru da 1.5 kabul ederek TERK’i hesapladım.

Bugünkü kurlarla, yani dolar 36.000 TL ve DM 24.000 TL ile, Ekim sonu için TERK gene 63.1 çıkıyor. Demek ki, TL halen 1993 ortalamasına göre reel olarak % 30 civarında devalüasyon görmüş durumda.

AYLAR	TERK
TEMMUZ 1993	81.3
ARALIK 1993	79.0
NİSAN 1994	54.8
TEMMUZ 1994	63.1

Dövizin önümüzdeki dönemde ancak enflasyon kadar oynayacağı öngörüsünü yukarıdaki hesaba dayandırıyorum. (30 Ekim 1994)

İSTİKRAR VE “İNCE AYAR”

Devletlerin ekonomik konjonktürü etkilemek amacı ile ekonomiye müdahale etmeleri yeni bir olay. “**Büyük Buhranın**” yarattığı dev işsizlik ve ünlü İngiliz iktisatçı **J.M.Keynes** 1930’larda politikacıların müdahaleye ikna edilmesinde çok etkili oldu.

Keynesçi iktisatla birlikte, para politikasının ve maliye politikasının ne zaman ve ne şekilde uygulanması gerektiği tartışma konusu oldu. Savaş sonrasında Keynesçi yaklaşım ABD’de ve diğer OECD ülkelerinde belirgin bir hakimiyet kurdu. Karşı tepki olarak **M.Friedman**’da simgeleşen “**monetarizm**” gelişti.

19.uncu yüzyıl ve öncesinde altın ve kıymetli madenler fiilen para fonksiyonunu görüyordu. Dolayısı ile, hükümetlerin karşılıksız harcama yapmaları imkansızdı. Gelirlerinin üstünde harcama ancak borçlanma ile mümkündü. **Banknot matbaası yoktu**. Bu durumda, konjonktüre müdahale olanağı da yoktu.

Kağıt para keşfedilip Koroğlunun tabiri ile “**mertlik bozulunca**”, bir **süre altın standardı** benzer bir işlev gördü. Ülkeler paralarının dış değerini altına bağladılar. Para basmak ve enflasyon derhal ülkeden altın çıkışına yol açacağından, hükümetlerin konjonktür politikası açısından fazla özgürlüğü kalmadı.

***

Keynesci politikanın başarısı, ülkede para talebindeki oynamaların reel ekonomiye yansımaları en asgaride tutacak şekilde hükümete **para arzını değiştirmesine** olanak vermesinde yatıyor.

Para talebinde ani bir artış para arzında paralel bir artışla karşılanmadığı takdirde, mutlaka reel ekonomide bir talep düşüşüne yol açacaktır. Benzer şekilde, para talebinde ani bir düşüş halinde, para arzında muadil bir düşüş olmazsa, enflasyon ortaya çıkacaktır.

Demek ki, başarılı konjonktür politikası, para talebindeki değişmelerin yönünü ve hacmini **zamanında ve doğru öngörmeyi** gerektiriyor. Bunu söylemek kolay ama yapmak o kadar kolay değil.

Para talebi düşerken, hükümet ve para otoritesi bunu doğru teşhis edemeyip para arzını arttırsa, aniden hızlanan bir **enflasyonla** karşı karşıya geliyor. Tersine, para talebi artarken enflasyon korkusu yada bir başka nedenle para arzı kısılsa, reel ekonomide bir daralma, bir **resesyon** meydana geliyor.

***

Ocak-Mayıs 1994'te yaşanan bunalımı bu şekilde açıklayabiliriz. Ocak ayından itibaren, toplumun **TL'ye olan talebi aniden düştü**. Hükümet, bunun farkında değildi ve para basarak para arzını arttırmayı sürdürdü. Ne oldu? Herkes TL'den daha da hızlı kaçmaya başladı ve dövize yöneldi. Döviz patladı ve TL talebi iyice düştü.

Hükümet bir yandan faizleri yükselterek TL'ye talebi arttırmak, diğer yandan para basmayıp borçlanarak TL arzını kısıtlamak zorunda kaldı. Bunları yapınca, TL arz ve talebi arasında denge yeniden kuruldu. Fakat, arada enflasyon patladığı ve güvensizlik ortamı olduğu için reel ekonomi ciddi bir daralma, bir depresyon yaşadı.

***

"**İnce Ayar**" kavramı bu noktada önem kazanıyor. İngilizcesi "**fine tuning**". Keynesci politikaların başarılı olabilmesi için, zamanlamada hata yapılmaması gerekiyor. Para otoritesi, küçük küçük ayarlamalarla, para talebinde beklenen gelişmelere karşı tedbir alıyor. Ekonomide büyük çalkantılar olmaması için, daha düzgün bir konjonktür için devreye giriyor.

En önemli konulardan biri, enflasyonist bir süreci engellemek amacı ile bilinçli bir şekilde yaratılan resesyondan çıkışta para talebinin tekrar artmaya başladığı anın doğru tesbit edilmesidir. Bu anı, istikrar programından çıkış ve büyümeye geçiş anı olarak görebiliriz.

Eğer gecikilirse, ekonomiye gereksiz bir fatura ödetilmiş olur. Boşyere **resesyon uzar**. Ekonomi daha erken büyümeye geçebileceği halde geçemez. Ama, eğer aceleci davranılırsa, para talebi daha artmadığı halde arzı arttığından **enflasyon hızlanır**. İstikrar çabaları boşa gitmiş olur.

OECD ülkelerinde en çok tartışılan konuların başında, enflasyon tehlikesine karşı para arzının daraltılması mı yoksa, resesyon tehlikesine karşı para arzının genişletilmesi mi gerektiğidir.

***

Ağustos sonrasında Türkiye ekonomisinde yaşananları bu perspektiften değerlendirebiliriz. Gördüğüm kadarı ile, hükümet yaz aylarında oluşan nisbi mali

istikrarı yanlış tefsir etmiştir. Ekonomide TL'ye güvenin geri geldiğini, istikrar paketinin başarıya ulaştığı beklentisine girmiştir.

Bu durumda, para arzını arttırarak faizleri düşürme zamanının geldiği kararını verdiler. **Artan para arzı, reel ekonomiyi canlandırarak ama fiyatlara ve döviz kuruna yansımaya** diye düşündüler.

Eylül ve Ekim aylarında hem enflasyonun hem de devalüasyonun hızlanması, hükümetin teşhisinin yanlış olduğuna işaret ediyor. Ekonomide daha istikrar sağlanmamıştır. **Fiyat istikrarı sağlanmadan erken canlanma arayışları geri tepmeye, istikrarsızlığı arttırarak reel ekonominin sorunlarını büyütme mahkumdur.** (3 Kasım 1994)

DOLARIN ENGELLENEMEYEN DÜŞÜŞÜ

Washington (4 Kasım 1994)

Bu satırları **Amerikan başkentinden** yazıyorum. Birazdan **Dünya Bankasında** Türkiye ekonomisi üstüne bir seminer vereceğim. Bizim içeriden gördüklerimizle onların dışarıdan bakışını karşılaştırma olanağım olacak.

İzlenimlerimi daha sonra okuyucularıma aktarmayı umut ediyorum. Bu seyahat nedeniyle, her ayın ilk pazarından yaptığımız aylık değerlendirmeyi daha sonraki bir tarihe aldım.

Ekim ayı enflasyon sayıları beklendiği gibi **Eylül'ün üstünde** çıktı. Ekim ayını sinirli geçiren mali piyasaların % 7'ye varan Toptan Eşya ve % 10'a yaklaşan Tüketici fiyatlarına nasıl tepki göstereceği önem kazanıyor.

***

Amerika ise, doların Japon yeni ve Avrupa para birimleri karşısında bir türlü durdurulamayan **değer kaybını** tartışıyor. Bir yandan, bu olayın Amerikan ekonomisini nasıl etkileyeceği araştırılıyor. Diğer yandan, dolardaki düşüşü durdurmanın araçları aranıyor.

Doların değer kaybı, para piyasalarını yakından izleyen ve tahmin yapan **mali analistler** tarafından öngörülmedi. Yılbaşından beri, dolar mark paritesinin 1.80'e çıkması bekleniyordu. Halbuki dolar şu anda ancak destekle 1.50 civarında tutunabiliyor.

Üstelik, bütün iktisatçılar bu paritede doların yine ve marka kıyasla **düşük değerli** olduğunu kabul ediyor. Yen için yüzde 40, DM için yüzde 30 gibi sayılar hesaplanıyor. Bütün sektörlerde, Amerikan malları Japon ve Avrupalı rakiplerine göre çok ucuzladı.

ABD dünyanın en büyük ve en güçlü ekonomisi. Bu yıl milli gelir yüzde 4 büyüyor. Enflasyon sadece yüzde 3. İşsizlik yapısal altsınırına inmiş, yüzde 5.9'da. Merkez Bankası Şubattan bu yana faizi beş kere arttırmış, yüzde 5.6'ya çıkarmış. Ama parası sürekli değer kaybediyor. Bu durumu nasıl açıklayacağız?

***

Uzun vadeli eğilimlerin anlaşılması için mutlaka **reel ekonomiye** bakmak gerekiyor. Mali analistler, faizle ve sermaye hareketleri ile uğraşırken, reel ekonominin gerçeklerini gözden kaçırabiliyorlar.

Bütün gücüne rağmen, Amerikan ekonomisinin büyük bir zafiyeti var. **Özel kesimin tasarruf oranı, gerek Japonya'nın gerek Avrupa Birliği ülkelerinin çok altında.** Üstelik, kamu kesimi de önemli bir açık veriyor. Yani zaten düşük olan özel tasarrufların bir bölümü kamu açığının finansmanına gidiyor.

Bu durumda iç tasarruflar yatırımları finanse edemiyor. Amerika, dışarıdan borç almak zorunda kalıyor. Yatırımın tasarruftan büyük olması, devasa bir dış ticaret ve cari işlemler açığı yaratıyor. 1994 yılı için beklenen **dış açık 140 milyar dolar.** Geri kalan tüm dünyanın verdiği açıktan daha büyük bir sayı. Amerika bile dünyada bu kadar borç bulmakta zorlanıyor. Piuyasada dolar satan çok, almak isteyen az olunca, dolar değer kaybediyor.

Şaşılabilecek bir durum değil. Dış açık veren bir ülke, bir süre faiz ve benzeri mali araçlarla parasının değerini koruyabilir. Ama eninde sonunda, reel ekonomideki zafiyet döviz kuruna da yansımaktır. O noktada, mali ve parasal enstrümanlar etkinliğini kaybeder. Cari işlemler döviz kurunu belirlemeye başlar.

***

Kalıcı çözüm için iki yol var. **Ya özel kesimin tasarruf eğilimi artacak, yada kamu açığı kapatılacak.** Bu ikisinden biri olmadığı sürece, doların değeri düşük kalmaya devam edecek.

Saniyorum ki, Türkiye'nin bu konuda öğreneceği çok şey var. Kamunun açıkları devam ettiği sürece, TL'nin değer kaybını engellemek çok zor duruyor. 1989'dan 1994 başına kadar yapay olarak TL'yi aşırı değerli tuttuk.

5 yıl içinde hem daha önceki yıllarda biriktirdiğimiz **güvenilirliği** harcadık. Hem de **geleceğimizden çaldık.** "1994 Bunalımına" geldik. Bundan sonra, akılcı döviz kuru politikasının ön şartının kamu açıklarının kapatılmasından geçtiğini anlamalıyız. (6 Kasım 1994)

OY PUSULASI VE DEMOKRASİ

Ann Arbor, Michigan (8 Kasım 1994)

Amerika bugün oy kullandı. Seçim tarihi yıllar öncesinden belli idi. Çift yıllarda, **Kasım ayının ilk salı günü** seçim yapılıyor. Türkiye ile saat farkı nedeniyle, bu satırları seçim sonuçları belirlenmeden yazıyorum.

Bize kıyasla çok sakin bir atmosferde seçime gidildi. Gürültüsü, şarkısı, bayrağı, mitingi yoktu. Seçimler medyada diğer haberlerle rekabet etmek zorunda kaldı ve çok da öne geçemedi.

Ekonomik gelişme ile birlikte, siyaset yapma biçimi de değişiyor galiba. Çünkü, bizim anladığımız anlamda **siyasetin toplumdaki önemi azalıyor.** Kamu yönetiminin seçmenin yaşamındaki etkisi çok daha sınırlı oluyor.

Sadece günlük yaşamı doğrudan etkileyen yerel konulara canlı bir ilgi duyuluyor. Yerelden genele, milli düzeye çıkıldıkça, yönetim seçmenden uzaklaşıyor. Seçmen de yönetimden. Neticede seçime katılma oranları da düşüyor.

***

Elimde bugünkü seçimde kullanılan bir **oy pusulası** var. Türkiye'de sık sık sözü edilen "**katılımcı demokrasi**" kavramına çok iyi bir uygulama örneği

olduğunu düşünüyorum. Demokratik ortamın seçmene ne kadar büyük bir sorumluluk verdiğini de gösteriyor.

Michigan seçmenleri, federal, eyalet, ilçe (**county**) ve belediye düzeyinde yürütme ve yasama adayları arasında tercih yaptı. Eğitim müteveli heyetlerini seçti. Yargıçlar için oy kullandı. Eyalet, ilçe ve kent referandumlarına evet yada hayır dedi. Liste bence çok etkileyici.

Merkezi hükümet için bir senatör ve bir temsilciler meclisi üyesi seçildi. Her ikisi de **dar bölgeden** seçiliyor. Her ikisi de, daha önce tüm seçmenlerin katılımı ile yapılan **önseçimlerde** belirlenen adaylar arasından seçiliyor.

Eyalet düzeyinde, oy pusulasında vali, devlet bakanı, başsavcı, eyalet senatosu üyesi ve eyalet temsilciler meclisi üyesi var. Bunlar için de dar bölge ve önseçim esasları geçerli.

***

Michigan eyaletinde, eğitimden işleri üyeleri doğrudan halk tarafından seçilen bir **Kurumun** sorumluluğunda. Sekiz aday vardı, ikisi seçilecek. Üç eyalet üniversitesinin **mütevelli heyetlerinden** seçilme zamanı gelenler de aynı şekilde oy pusulasında idi. Her üniversite için iki kişi seçildi.

İlçe için, yönetimden sorumlu heyetin üyeleri seçimle geliyor. Kentin belediye başkanı ve belediye meclis üyesi (dar bölge esasına göre) bu oy pusulasında yer alıyor.

Ardından yargı geliyor. Michigan eyalet **Yüksek Mahkemesine** (eyaletin Anayasa Mahkemesi) beş aday arasından iki yargıç seçildi. Eyalet yargıtayı ademimerkeziyetçi bir sisteme göre kurulmuş. **Bölge yargıtayları** var. Bunlardan iki tanesinin yargıçları gene oy pusulasında idi. Ayrıca, beş ayrı düzeyde mahkeme için de yargıçlar seçildi.

Son olarak, ilçenin yaygın eğitim için kurduğu okula altı yıllığına mütevelli heyet üyeleri bu seçimde belirlendi.

Sonuç: 10 kişi yasama ve yürütmeye, 10 kişi eğitim kurumlarına, 11 kişi yargıya, dar bölge sistemine göre tek tek seçiliyor.

***

Bundan sonra referandumlar geliyor. Belediyenin bir, ilçenin bir, eyaletin dört, toplam **altı halkoylaması** var. Soruşturdum, referandum açısından nisbeten sakin bir bölge ve yıl olduğunu öğrendim. Başka bölgelerde, oy pusulasındaki halkoylaması sayısı yirmiyi aşmış.

İlçe ve belediye referandumları, yeşil alanların ve parkların tesisi ve bakımı için gerekli kaynakların teminine yönelik. Bu amaçla bina ve konuttan alınan **vergiye bir ek yapılması** teklif ediliyor. Vatandaş evet derse, ek verginin gelirleri ile daha iyi bir park sistemi oluşturulacak.

Eyalet referandumlarından ilki çok ciddi. Eyalet Anayasasının yeniden yazılması için bir **Kurucu Meclis** toplanması teklif ediliyor. Kabul edilirse, Kurucu Meclis için seçim yapılacak ve seçilen üyeler Anayasayı elden geçirecekler. Sonra da yeni Anayasa halkoyuna sunulacak.

Diğer üç teklif, mevcut yasalarda değişiklik yapmak için. Ceza hukuku, sigorta kanunu ve gene doğal çevrenin korunması hakkında kanunlarda değişiklik yapma önerileri.

***

Katılımcı demokrasi böyle bir şey herhalde. Seçmen valiyi ve eyalet meclislerini seçiyor ama eğitim ve yargı gibi önemli işlerin yetkisini onlara vermiyor. **Kendisinde tutuyor.** Halkoylaması yolu ile, doğrudan yasama görevini de isterse üstlenebiliyor.

Geriye çok önemli bir soru kalıyor. **Acaba Amerika zengin ve iyi eğitilmiş bir toplum olduğu için mi seçmenine bu hakları verebiliyor? Yoksa, tersine, seçmenine bu hakları verdiği için mi zengin ve iyi eğitilmiş bir toplum olabilmış?**

Sadece oy pusulasına bakarak bu soruya cevap veremeyiz ama, bence ikincisine evet demek doğru cevap. Dünyanın son iki yüzyıllık deneyimi, demokrasi ile ekonomik ve siyasi gelişme arasında çok güçlü bir ilişkiye işaret ediyor. (10 Kasım 1994)

“VIRTUAL REALITY”

Cincinatti, Ohio (10 Kasım 1994)

Türkçe kötü kullandığımız sözcüklerden biri de “gerçek”. Esas anlamı, bizim dışımızda **nesnel olarak varolan şeylere** işaret ediyor. Fakat, aynı anda “doğru” ve “hakikat” sözcüklerinin yerine de kullanıyoruz. Karışıklığa yol açıyor.

Örneğin, mal ve hizmet üretiminin yapıldığı ekonomik faaliyetleri mali sektörden ayırdetmek için “**gerçek ekonomi**”, enflasyonun ücretler üstündeki etkisini soyutlamak için “**gerçek ücretler**” demek gerekiyor. Fakat, sözcüğün hakikat anlamını taşıması bizi rahatsız ediyor ve yerine frenkçe kökenli “**reel**” sıfatını ikame ediyoruz.

Bunları, başlığın İngilizce olmasını açıklamak için yazıyorum. “**Virtual reality**” şu sıralarda Amerika’da en moda kavramlardan biri. Tercüme etmekte zorlanıyorum. İkinci kelime gerçeklik demek. İlki de gerçek anlamına geliyor.

“**Sanki gerçek**”, “**adeta gerçek**”, “**fiilen gerçek**”, “**neredeyse gerçek**”, “**tam gerçek**”, “**gerçekten gerçek**”... Bu ifadelerin hepsi biraz anlamını karşılıyor ama biraz da yetersiz kalıyor.

***

Kavramı bilgisayar dünyası üretmiş. Şu günlerde bütün yeni kavramların ardında onlar var galiba. Şaşırtıcı değil. Bilgi teknolojisinde inanılmaz bir patlama yaşanıyor ve sonuçları hızla günlük hayata yansıyor.

Sesis ve resmin sayısal teknolojilerin hakimiyetine girmesi, fotoğraf ve gramofonla başlayan ve bugüne kadar gelen görüntü anlayışını kökten değiştiriyor. Devreye, her geçen gün gücü ve kapasitesi artan bilgisayarların girmesi mümkün oluyor.

Hiç bir CD konser salonunun, hiç bir film olayı yaşamının yerini tutamaz. Yeniden ürettikleri gerçekle aralarında mutlaka bir fark olacaktır. “**Sanki gerçek**”, işte bu farkın ortadan kalktığı anı simgeliyor. Sesi ve resmin orijinaline tıpatıp uyduğu, mekanda ve zamanda üçboyutlu bir dünyayı **aktif olarak izleme** olanağını hedefliyor.

Bilgisayar, sesle resmi birleştirdiği ölçüde televizyonun ve müzik setinin yerini alma potansiyelini taşıyor. **CD-ROM** teknolojisi, şimdiden ufak çapta olsa bile, bu senteze gerçekleştirmeye başladı. İnsanı hayrete düşürecek kadar çok bilgi, birkaç tuşla elinizin altına geliyor.

İsterseniz, 26 ciltlik bir ansiklopedi ve 2 saatlik sesli video filmini bir küçük CD disket üstünde alıyorsunuz. İsterseniz, en çok okunan 1000 kitap için bir CD disket var. Profesyoneller için, Amerika’daki tüm telefonların rehberini (3 disket), yada tüm işyerlerinin adres ve telefonunu (1 disket), yada tüm yol ve sokakların haritasını (1 disket) satın almak mümkün.

***

Bir de “**tam şirket**” var (acaba “**adeta şirket**” mi demeli?). **Davidow ve Malone** adlı iki yazarın “**Virtual Corporation**” adlı kitabı, uzun süre en çok satan kitaplar listesinin tepelerinde dolaşmış. Enformasyon çağının mal ve hizmet üreten firmaları nasıl etkilediğini araştırıyor. Geleceğin üretim biriminin özelliklerini saptamaya çalışıyor.

Bütün geleceği öngördüğünü iddia eden kitaplar gibi, bazen sıkıcı. Bazen fazla uçuyor. Sık sık, öngörülerini doğrulayacak kanıtları yetersiz kalıyor. Ama gene de, okuyucuyu tahrir ediyor ve hayal gücünü zorluyor. Keyifle okunuyor.

Ana tema, **kütle üretimi çağının bittiği** varsayımı üstüne kurulmuş. Bilgi çağı ve küresel rekabet, firmaları her tüketici için onun zevkine ve ihtiyacına uyan mal ve hizmeti üretmek zorunda bırakıyor. **Üretim kişiselleşiyor.**

Teşbihte hata olmaz derler. Geçmişte herkes elbisesini bir terziye diktirdi. Sonra konfeksiyona geçtik, kocaman fabrikalarda üretilen standart elbiselerden birini giydik. Şimdi, sıra “**neredeyse terzi**” gibi çalışan fabrikalarda.

Bir yanda teknoloji mal ve hizmetleri çeşitlendiriyor. Diğer yanda eğitim ve refah, tüketicinin zevklerini farklılaştırıyor. “**Tam şirket**”, teknolojinin olanakları ile tüketicinin taleplerini en az hata ile ve en ucuza bütünleştiren kurumsal yapıyı tanımlıyor.

***

Mal ve hizmet üretiminde bilginin ve enformasyonun ağırlığı arttıkça, kütle üretimi çağının **hiyerarşik yönetim biçimi** anlamsızlaşıyor. Geleceğin şirketinde, patron-çalışan, emir veren-uygulayan, tasarlayan-üreten gibi ayrımlara yer yok.

İnsanların aynı çatı altında, hatta aynı hükmi şahsiyet içinde biraraya gelmeleri bile gereksiz. Enformasyon teknolojisini yoğun olarak kullanan sektörlerde bu noktaya şimdiden gelmiş bile.

Her uzman, evinde yada kendi özel bürosunda çalışıyor. Bir proje çıkınca, gerekli uzmanlıklar biraraya getiriliyor. Bir bölümü o arada başkaları ile başka projeler de yapıyor. Proje bitince takım gene dağılıyor. Bazıları bir başka iş için birlikte oluncaya kadar...

Böylece, **bireysel inisiyatifli maksimumda tutan ve son derece esnek** bir ademimerkeziyetçi üretim süreci ortaya çıkıyor. Üretim var. Üretimi yapan bir firma da var. Ama bu firma, bizim bildiğimiz firmalara benzemiyor. “**Sanki şirket**” deyimi belki de en uygunu.

Türkiye’de güçlenen içe kapanma eğilimlerinin gelecek açısından ne kadar büyük tehlikeler taşıdığını bilmem hissedebiliyor musunuz?
(13 Kasım 1994)

ENFLASYON YENİDEN TIRMANIYOR

Türkiye ekonomisini yakından izlemenin sinir bozucu bir yanı var. Belli aralıklarla benzer şeyleri tekrar tekrar yazmak zorunda kalıyoruz. Örneğin, hükümetin ve para otoritesinin yapabileceği hataları ve bunların ne gibi sonuçlar doğuracağını açıklıyoruz. Sonra bu hatalar yapılıyor. Yapılınca bir kez daha anlatmak gerekiyor. Ama biliyoruz ki ileride gene yapılacak. Ve gene yazmak zorunda kalacağız.

Bizler yorumcu olarak sıkılıyorz. Onlar icracı olarak sıkılmıyor. Hatta her seferinde bunu yeni bir şey gibi sunmaya çalışıyorlar. Yüz bulunca, her mağlubiyeti bir zafer, bir başarı gibi ilan etmekten çekinmiyorlar. Sıkıntım sinire dönüşüyor.

Vatandaşın sabrının yavaş yavaş tükenmeye başladığını hissediyorum. Küçük bir azınlık dışında, sokaktaki insanın nakdi geliri fiyatlarla aynı hızda artmıyor. Enflasyondaki her kıpırdanma, onun satınalma gücünü biraz daha kısıyor.

***

İktisatçılar **J.M.Keynes**’den alıntı yapmayı sever. Bundan 75 yıl önce, 1919 yılında enflasyon üstüne yazdığı bir yazıdan bazı pasajları aktarmak istiyorum.

“Lenin’in, Kapitalist Sistemi yıkmanın en iyi yolu olarak paranın değerini yoketmeyi önerdiğini söylerler. Süregelen bir enflasyon aracılığı ile, hükümetler gizlice ve görülmeden vatandaşlarının servetlerinin önemli bir bölümüne el koyar. Bu sadece bir servete el koyma yöntemidir; aynı zamanda **keyfi şekilde** el koyma yöntemidir; çoğunluğu fakirleştirirken bazılarını da zenginleştirme yöntemidir.”

“Zenginliklerin böyle keyfi şekilde yeniden düzenlenmesi, toplumda hem güveni hem de mevcut servet dağılımının hakkıyetli olduğu duygusunu yokeder... Enflasyon sürdükçe ve paranın reel değeri aydan aya çılginca dalgalandıkça, kapitalizmin nihai temelini oluşturan borçlular ve alacaklılar arasındaki uzun dönemli ilişkiler anlamsızlık düzeyine varacak kadar bozulurlar; ve servet edinme çabası bir kumara ve bir piyangoya dönüşür.”

“Lenin gerçekten haklı imiş. Toplumun varolan temelini altüst etmek için paranın değeri ile oynamaktan daha emin ve daha ince bir yöntem yokmuş. Enflasyon süreci, ekonomik kanunların bütün gizli güçlerini yıkıcı hedeflere yöneltiyor; ve bunu milyonda bir kişinin dahi teşhis edemeyeceği şekilde yapıyor”. (**Essays in Persuasion**, s. 78-9)

***

“**1994 Bunalımı**” enflasyonu sıradan bir ekonomik olgu olmaktan çıkarmıştır. Bu noktadan sonra, enflasyonunun **siyasi ve toplumsal sonuçları**

öne çıkmaktadır. Geçmişe bakılarak yapılan yanlış hesaplar, Türkiye’yi çok ciddi siyasi ve toplumsal sorunlarla karşı karşıya bırakacaktır.

1980-1993 döneminde, Türkiye’nin yüksek enflasyonu siyasi ve toplumsal istikrar ile beraber yürüttüğü doğrudur. Nasıl? **Hızlı büyüme sayesinde.** Pastanın hızla büyümesi, dağılımı ile ilgili sorular oluştursa bile, herkesin tabağındaki pasta diliminin kalınlaşmasına olanak vermiştir.

Ancak, bunun kökeninde büyük miktarda dış kaynağın yattığını unutmamalıyız. Yüksek enflasyona rağmen siyasi ve toplumsal istikrarın süregelmesi, **dış borçlanma** sayesinde. Dış borçlanma ise, Türkiye’yi bugünkü ekonomik bunalıma getiren temel nedendir.

***

Önümüzdeki dönemde **dış kaynak yok.** Kamu açıkları iç kaynakları bugünkü gibi israf etmeye devam ettiği sürece, yatırılacak **iç kaynak da yok.** Demek ki, yatırım ve büyüme de yok. Yani pasta büyümeyecek. Hatta, dış borç ödendiği ölçüde küçülecek bile.

Ama enflasyon var. Hem de yükselerek var. Keynes’in yukarıda anlattığı şekilde, büyük çoğunluğun tabağındaki pasta dilimini inceltip, küçük bir azınlığinkini kalınlaştırarak var.

Türkiye ekonomisinin hiç bir sorununun enflasyon durdurulmadan çözülemeyeceğini anlamalıyız. Tam tersine, enflasyonu küçümseyen tavırla, sorunlar çok daha çetrefil ve çözümsüz hale gelecektir. Bu tavrın Türkiye’yi çok daha üzücü durumlara düşürmesi mukadderdir.

Reel milli gelir artışının durduğu, hatta negatife döndüğü bir ekonomide, enflasyonun hızlanması tehlikeli dinamiklere gebedir. Kamuoyunda etkinliği olan tüm kesimlerin buna dikkat etmeleri gerekiyor. Kısa dönemli çıkar farklılıkları ne olursa olsun, herkes **fiyat istikrarının sağlanmasına** kayıtsız şartsız öncelik verdiğini açıklamalı, Parlamento ve hükümeti bu yönde etkilemeye çalışmalıdır. (17 Kasım 1994)

İYİMSER KÖTÜMSER

Ben bildim bileli, bütün toplumsal ve siyasi konularda, ama özellikle ekonominin gidişatı ile ilgili olarak **iyimser-kötümser tartışması** çıkar. Kimimiz bazen, kimimiz her zaman, Türkiye’nin çok kötüye gittiğini, sorunların ağırlaştığını yazarız. Kimimiz bazen, kimimiz her zaman, Türkiye’nin iyiye gittiğini ve sorunların kolayca çözümleneceğini yazarız.

Kimimiz arada sırada, kimimiz daha sık, bizden farklı düşünenlerle polemige gireriz. İyimserler kötümserlere **“felaket tellalı”** yada benzeri suçlamalar yapar. Kötümserler de iyimserlere **“yağcılık”** ve muadili sıfatları layık görürler.

Şu sıralarda, benzer bir tartışmanın bazen açıkça, bazen daha kapalı, basındaki sütunlarda sürdürüldüğünü izliyoruz. Bir uçta, ekonominin battığı yada neredeyse batmak üzere olduğu iddiaları var. Öbür uçta ise, her şeyin neredeyse güllük güllüstanlık olduğu söyleniyor.

1995 yılına girerken, **hangi konularda iyimser, hangi konularda kötümser** olabileceğimizi saptamak istiyorum.

***

“**1994 Bunalımı**”, bizlere Türkiye ekonomisinin güçlü ve zayıf yanları hakkında çok önemli ipuçları verdi. Olağan şartlarda, yani ekonomi normal büyüme sürecini yaşarken görülemeyen pek çok özellik bunalım sayesinde görünür ve anlaşılır hale geldi.

Bunlardan bir bölümü, profesyonel iktisatçıların zaten bildiği ama genel kamuoyunun haberdar olmadığı eğilimlerdi. Başkaları ise, profesyonellerin de farkına varmadıkları, yada yeterince bilincinde olmadıkları dinamiklere tekabül ediyordu.

Bunda şaşırtıcı bir şey yok. Nasıl ki tıp, insan organizmasının sırrını ve mucizesini hastalıklar ve bozukluklar aracılığı ile keşfederse, **iktisat da ekonominin gücünü ve zafiyetini bunalım anlarında kavrayabiliyor.**

Önümüzdeki yıllarda, “**1994 Bunalımı**” üstüne daha ayrıntılı çalışmalar yaptıkça, 1990’lar Türkiye ekonomisinin temel vasıflarını çok daha gerçekçi bir şekilde anlama olanağımız olacak.

***

Önce iyimserliği destekleyen bulgulara bakalım. **Son 11 ayda yaşananlar, Türkiye ekonomisinin olağanüstü bir uyum yeteneği olduğunu gösterdi.** Ekonomi, çok sert şokları nisbeten düşük sayılabilecek hasarla göğüsleyebiliyor. Kısa sürede şokun etkisini atlatabiliyor ve kendisini toparlıyor.

Sayılar ortada. **Birincisi büyüme hızı.** 1993’ün ikinci çeyreğindeki % 11’lik büyümeden bu yılın ikinci çeyreğindeki % 11’lik küçülmeye geçiş, pek çok olgun ekonomide kaos benzeri durumlara yol açardı. Kütle halinde firmalar iflas eder, beraberinde finans sektörünü sürüklerdi. **Bunlar olmadı.**

İkincisi döviz. Uzun yıllar büyük dış ticaret açıklarına ve dış borçlanmaya alışmış bir ekonomide, dış kredi kaynaklarının bıçak gibi kesilmesi genellikle bir döviz bunalımının habercisidir.

Döviz -1979’da yaşadığımız gibi- fiilen kaybolur, üretimde ciddi darboğazlar belirir. Ocak-Mart döneminde pek çok kişi bunu bekledi. Ama tersi oldu. Cari işlemler fazla verdi ve 1994 yakın tarihimizde **dövizin en bol olduğu** yıllardan biri olarak bitiyor.

Üçüncüsü dış ticaret. Bir yıl içinde ithalat cari değerlerle % 25, reel olarak % 35 civarında azaldı. Ekonominin ithalata o kadar da bağımlı olmadığı ortaya çıktı. İhracat ise cari değerle % 20’den fazla arttı. Firmalarımızın hızla iç pazar yerine dış pazar için üretim yapacak esnekliğe ve dinamizme sahip oldukları anlaşıldı.

Dördüncüsü enflasyon. 5 Nisan istikrar paketinin ciddiyetle uygulandığı yaz aylarında, enflasyonun aylık % 25 ve üstündeki tehlikeli bölgeden hızla % 1-2 düzeyine indiğini izledik. Enflasyondaki çarpıcı düşüş, piyasa sisteminin ne kadar yerleşmiş olduğunun bir kanıtı. Ayrıca, **fiyat ve ücret rijiditesinin olmadığı**, tam tersine büyük bir esnekliği gösteriyor.

Başka kanıtlar da getirilebilir. Neticede, “**1994 Bunalımı**”, ekonominin kendisinin, yani üretimin fiilen gerçekleştiği firmalarımızın hiç de hasta

olmadığını, bilakis güçlü, dinamik ve esnek olduklarını bize gösterdi. **Ekonomiye olan güven hissimizi arttırdı.**

***

Peki, kötümserliğin nesnel dayanakları neler? Bunun da cevabını aslında biliyoruz. “**1994 Bunalımı**”, genel ve katma bütçesi, fonları, sosyal güvenlik kurumları, KİT’leri ve ekonomi idaresi ile, **devletin ve kamu maliyesinin** ne kadar büyük bir çözüme, bir çöküş içinde olduğunu dost düşman herkese bir kez daha kanıtladı.

Bunalımın nedeni kamu açıkları idi. Daha da doğrusu, devasa kamu açıklarına rağmen, Çiller hükümetinin gerekli tedbirleri almamakta ısrar etmesi idi. Bunalım, hükümetin ve parlamentonun aklını başına getirir, zorunlu reformları yapmaya zorlar diye düşündük. **Yanılmışız.**

Bu kadar büyük bir bunalıma, ekonominin ve Türkiye insanının ödediği bu kadar büyük bir faturaya rağmen, Ankara’nın **popülist alışkanlıklarından** vazgeçmeye hiç de niyetli olmadığını görüyoruz. Kamu otoritesine olan güven hissi süratle aşınıyor. Kötümser duygular yaygınlaşıyor.

***

Netice. **İyimseriz, çünkü ekonomi bu beceriksiz ve popülist hükümetin dahi batıramayacağı kadar güçlü. Kötümseriz, çünkü bugünkü popülist anlayış iktidarda olduğu sürece ekonominin düzlüğe çıkması ihtimali de gözüküyor.** (20 Kasım 1994)

ÖZELLEŞTİRME YOLUNDA TARİHİ ADIM

Çarşamba akşamı TBMM’nin **Özelleştirme Yasasını** kabul etmesi, Türkiye’nin geleceği açısından son derece önemli bir olaydır. Yasanın ayrıntılarını bu satırları yazarken bilmiyorum. Dolayısı ile nasıl uygulanacağı, eksik ve fazlasının neler olduğu hakkındaki görüşlerimi daha sonraki yazılara bırakıyorum.

Yasanın fiiliyata geçirilmesi sırasında getireceği sorunlar ne olursa olsun, Özelleştirme Yasasının **sembolik değeri** çok yüksektir. Türkiye ekonomisinin, 1980’lerde başlayan dünya ile bütünleşme sürecini sürdüreceğine işaret etmektedir.

Ekonomide ve toplumda tekrar Türkiye’yi **dünyadan koparma ve içine kapama arayışları** olduğunu izliyoruz. Bu arayışların tümü, öyle yada böyle, kamu mülkiyetini bir tabu, bir kutsal değer olarak görmeyi tercih ediyorlar.

Bunlardan biri, 1930’lardan bu yana Türkiye’ye damgasını vuran **devletçi** geleneğin temsilcileri. Diğeri ise, geri kalan her konuda onunla zıtlaşan ama ekonomik devletçiliği en az onun kadar benimseyen **siyasal islamın** temsilcisi.

Bence, “**Özelleştirme Yasası**”nın Meclis tarafından kabul edilmesi, derinden gelen bir **demokratikleşme ve çağdaşlaşma dalgasının** gücünü gösteriyor. Türkiye toplumunun sağduyusunun, huzur ve refah özlemlerinin Parlamento’yu etkileyebildiğini ve Türkiye için taşıdığımız iyimserliğin nesnel temelleri olduğunu kanıtlıyor.

***

Devletin ekonomiye aktif bir mal ve hizmet üreticisi olarak girmesi, Osmanlı'ya kadar geri giden eski bir gelenektir. Osmanlı toprak düzeni, 19.uncu yüzyıla kadar, bireysel mülkiyete teorik olarak kapalı idi. Doğallıkla, bu koşullarda devletin ihtiyacı olduğu düşünülen tarım-dışı mal ve hizmetlerin üretiminde devlete ait fabrikalar yadırganmıyordu.

Cumhuriyetin kuruluşunda ise özel mülkiyet hedeflenmişti. Ünlü **İzmir İktisat Kongresi**, sanayi ve hizmetlerin özel girişim tarafından gerçekleştirileceği bir liberal ekonomi öngörüordu. Rejimin **tek parti yönetimine** dönüşmesi, **1929 Büyük Buhranının** getirdiği ekonomik sorunlarla birleşince, liberal ekonominin yerini **devletçilik** aldı.

Birbiri ardından kamu işletmeleri tesis edildi. Bunlar, Türkiye'nin 1930'larda gerçekleştirdiği ilk sermaye birikiminin önemli araçları oldu. İkinci dünya savaşı sonrası konjonktürde, çok partili rejime geçişle birlikte devletçilik tartışmaya açıldı.

Yakın tarihimizin en ilginç olgularından biri, özelleştirme vadeleri ile seçimi kazanan ve liberal olduğu düşünülen Bayar-Menderes iktidarının, 1950'leri KİT sisteminin **altın yılları** yapmasıdır. Demirel'in AP'si de, 1960'lar ve 70'lerde, esas itibariyle Türkiye'nin sanayileşmesinde lokomotif olarak KİT'leri kullanmaya devam etmiştir.

1930'dan 1980'e, Türkiye ekonomisinin belirgin özelliği, tarım dışı kesimde yaygın devlet mülkiyeti, dışa kapalılık ve piyasa yerine devletin idari kararlarla kaynakları dağıttığı bir "komuta ekonomisi"dir.

***

Hem kamu mülkiyetine, hem dışa kapalılığa hem de "komuta ekonomisine" ilk sistematik karşı çıkış, **Özal ve ANAP dönemidir**. Ancak, 1893'ten itibaren birbiri ardına gelen kararlarla dışa kapalılık ve komuta ekonomisi tasfiye edilirken, kamu mülkiyetine dokunmak mümkün olmadı.

1990'lara gelindiğinde, "**hilkat garibesi**" bir yapı oluştu. Devlet piyasalardan çekilmiş, yüksek koruma duvarları kaldırılmış, ama kamu mülkiyeti devam ediyor. Gerek iktisat teorisi, gerek dünya ekonomisinin son yüzyıl deneyimi, bu anormal durumun sürdürülemeyeceğini söylüyor.

Bu anlamda, "Özelleştirme Yasası", devletin hızlı ve programlı bir şekilde piyasada alınıp satılan mal ve hizmetlerin üretiminden çekilmesi yolunda atılmış çok önemli bir adımdır. 1983 sonrasında "**ithalat yasaklarının kaldırılması**", 1989'da "**konvertibiliteye geçilmesi**" kadar hayattır. Bu iki kararın mantıki sonucu ve devamıdır.

Umut ve temennimiz, hükümetin ve meclisin ekonomik liberalleşmede gösterdiği kararlılığı siyasi liberalleşmede göstermesidir. Bu yapılabildiği takdirde, özelleştirme demokratikleşmeyi hızlandıracak, Türkiye'nin dünya "**birinci ligine**" çıkışını kolaylaştıracaktır. (24 Kasım 1994)

DOĞU BATI ARASINDA

Türkiye uluslararası basında ve medyada aslında pek yer almaz. Hiç yer almaz demek istemiyorum. Alır ama, dünyadaki ve kendi bölgesindeki önemine kıyasla az yer alır. Önemi nüfusla, ekonomik veya siyasi gelişmişlikle, yerinin jeopolitiği ile ölçülebilir.

Her alanda Türkiye'den daha mütevazı ülkelerin dünya medyasındaki görüntüsü çoğu kez daha fazladır. Örnek olarak **Mısır ve İran** gibi bölge ülkelerini verebiliriz. Her ikisi de, sık sık dünya medyasının başhaberleri arasına girer.

Türkiye'de aynı anda olup bitenlere kıyasla çok daha önemsiz konuların haber değerinin pek çok ülke için daha yüksek olduğunu hep gözledim. Nedenini anlamakta da doğrusu güçlük çektim. "**Zaten tüm dünya bize düşmandır**" yada "**Türkün Türkten başka dostu yoktur**" yada "**zionist kompo**" şeklindeki açıklamalara pek iltifat etmedim.

En makul açıklamayı, Türkiye'nin kendisinin genel "**dışa kapalılığında**" buldum. Nitekim, 1980'lerdeki dışa açılma ile yabancı basın organlarında Türkiye'ye ilginin artması beraber gitti. Özal'ın bu konuda çok büyük çabası ve katkısı olduğunu hatırlıyoruz.

***

The Economist dergisinin bu haftaki sayısının "**özel yazısının**" Türkiye'ye ayrılmış olması bu bakıma çok sevindirici. **The Economist** dünyanın en eski, en çok satan ve en etkili dergilerinin başında geliyor. En ilginç taraflarından biri, hem Avrupa'da, hem Amerika'da, hem de Uzak Doğu'da okunması.

Özel yazı hakikaten özel. Üç tam sayfa tutuyor. Derginin en uzun yazısı. Her hafta, önemli bir konu ele alınıyor ve enine sonuna irdeleniyor. Son haftaların konuları şöyle: APEC Asya-Pasifik Ekonomik Topluluğu; Avrupa'nın Demiryolları; Eşitsizlik; Çek Cumhuriyeti, vs.

Dergi, özel yazı ile bütün dünyaya yayılmış okuyucularına, dünyanın yakın gündemi açısından önemli gördüğü konularda **bir brifing** vermiş oluyor. Onların dikkatini o konuya çekiyor. Yani, özel yazı konusu olmanın kendisi özel bir anlam taşıyor. Yazının başlığı da çok önemli.

***

"**Doğu, Batı, hangisi daha iyi?**" İngilizcesinde, "**East, West, which is best?**" bir de hoş ses uyumu var. Sanki şarkı sözü gibi. Hoş bir şekilde sorulmuş olması, sorunun ciddiyetini değiştirmiyor. Belki de artırıyor.

Doğu mu, Batı mı? Türkiye hangisini istiyor? Hangisine karar verecek? Nereye yönelecek? Yakın tarihimizin en önemli, hatta en hayati dönüm noktasına geldik. Biz içeride ne kadar farkındayız, farkında mıyız, bilmiyorum.

Ama, dışarıdan bakanlar anlaşılan olayın farkında. **The Economist** kesinlikle farkında. Dünyanın dört bir yanına serpiştirilmiş okuyucuları da artık biliyor. Türkiye çok önemli bir karar aşamasında. Bir karar verme anının hemen öncesinde. Öyle fazla zamanı da kalmadı.

“Türkiye’nin üstünde bir soru işareti asılı. Ekonomisi iyi değil, siyaseti dağınık, ülkenin bir bölümünde şiddet olağanlaşmış, ve dünyadaki yeri ile ilgili tartışmalar bitmiyor. Bazı Türklerin, ve batılıların, sinirli olması şaşırtıcı değil”.

Dergi, başlık altında, yazısını okuyucuya bu üç cümle ile tanıtıyor ve dolayısı ile özetliyor. Hepimizin büyük heyecanlarla yaşadığımız ve yaşayacağımız bir sürecin, bir kavganın, bir iddianın neticede 31 kelimelik bir kısa paragraf tarafından özetlenmesinde hüznünlü bir taraf var. Ama gerçek böyle işte. Dışarıdan kolay özetlenebiliyor.

***

Batı ve Doğu birer simge. Coğrafi, etnik yada dini kavramlar değil. Örneğin **Japonya** coğrafi olarak bütün dünya ülkelerinin doğusunda. Beyaz ırktan ve hristiyan da değil. Ama “**Batının**” en güçlü, hatta bazı konularda örnek üyelerinden biri. Yarın **Hindistan**, belki bir gün **Çin**, “**Batılı**” olabilecek.

Küba ise Avrupa’nın epey batısında, hristiyan, pek çok Amerika ülkesi gibi beyaz ve siyah ırkın beraber yaşadığı bir ülke. Ama, “**Batının**” bir parçası değil. Üç beş yıl öncesine kadar, Avrupa medeniyetinin kurucu unsurlarından biri olan **Rusya** da, “**Batılı**” değildi. Bugün de, ne kadar olduğu tereddütlü.

“**Batı-Doğu**”, bireyin ve bireysel hak ve özgürlüklerin toplumsal düzendeki yeri konusunda iki anlayışın simgeleri. Birey-devlet ilişkisine iki ayrı bakışa tekabül ediyor. Devletin toplum ve birey karşısındaki gücüne işaret ediyor.

Batı, özgürlükler, insan hakları ve dışa açık piyasa ekonomisi ile tanımlanıyor. Doğu, bunların şu yada bu nedenle olmayışı ile. Soğuk savaş sonrası dönemde, Türkiye bu iki alemde hangisinde yer almak istediğine acilen karar vermek zorunda. Tarihinin en büyük yol ayrımında. Bu konuya tekrar geri döneceğim. (27 Kasım 1994)

KAMU ÇALIŞANLARININ DRAMI

Türkiye’de gelir dağılımının çok bozuk olduğu sürekli söylenir. Ben üniversite birinci sınıfa girdiğimde, 1950’lerde gelir dağılımındaki bozulma tartışılıyordu. O zamandan bu zamana, her yıl daha da bozulduğu iddia edildi. Bozula bozula bugünlere geldik.

Türkiye’de yaygın iktisat ideolojisi, neredeyse bütün iktisadi olayları sadece ve sadece **gelir dağılımı açısından** değerlendirme eğilimindedir. Ekonomi, birinin kazandığını başkasının kaybettiği bir oyun, bir arena gibi görülür. **Gelir ve verimlilik kavramları** arasında bir bağ kurulmaz.

Bu yaklaşım, Türkiye insanının tüm toplumsal olayları birer “**komplo**” yada “**fesad**” şeklinde anlama ve açıklama anlayışının ekonomiye izdüşümüdür. Siyaseti de, dış politikayı da, diğer toplumsal olayları da, derinden gelen sosyolojik eğilimlere bakarak algılamakta zorlanırsınız.

Onun yerine, kişilerin veya grupların yaptıkları veya yapacakları **komploları** araştırmaya tercih ederiz. Önemli sorunları birkaç klişe ve slogana indirgemek daha kolayımıza gelir.

Halbuki, iktisat biliminin bize gösterdiği çok farklı bir manzaradır. **Gelirin üretimi ile dağılımı arasında bire bir ilişki vardır.** Farklı kişilerin ve kesimlerin müştereken üretilen milli gelirden aldıkları payı, onların toplumsal üretime olan katkılarından bağımsız düşünmek olanaksızdır.

***

Geçtiğimiz hafta, kamu kesiminde çalışan memur ve işçilerin başlattıkları eylemler, çok ciddi bir soruna işaret ediyor. Merkezi devletten yerel idarelere ve KİT’lere, **kamuda çalışanların gelir düzeyi hızla düşüyor.**

Devlet tarafından istihdam edilenlerin aldıkları ücret ve maaşların **özel kesimde** muadil işlerde çalışanların altına indiğini izliyoruz. Elemanın niteliği arttıkça, özel kesimle fark da yükseliyor. Tahammül edilemez boyuta ulaşıyor.

Geçen ay, **üniversite öğretim üyelerinin** direnmesini izledik. Profesör maaşları gündeme geldi. Kamudaki en vasıflı ve görel olarak en yüksek ücretli alan kesimin içler acısı durumunu gördük. Birkaç yabancı dil bilen hocanın, yeni mezun ettiği öğrencisinin alacağı başlangıç ücretinin altında maaş aldığını öğrendik.

Dün bir PTT memuru ile konuştum. **Üniversite mezunu, 10 yıllık memur. Eline her şey dahil 5 milyon TL geçiyor.** İkramiye yok. Öğle yemeği yok. Servis yok. Fakültede, lise mezunu 10 yıllık memurlar onu da alamıyor. 4.5 milyon TL aylık ile geçinmeleri gerekiyor.

***

Örnekleri arttırabiliriz. Aslında hepimiz, devlet memurlarının ne kadar zor durumda olduğunu çok iyi biliyoruz. KİT’lerde ise, ek olarak, özelleştirmenin gündeme gelmesi ile birlikte, **iş güvenliği** de kayboluyor.

Ama, devletin bu maaş ve ücreti bile ödemekte zorlandığını da biliyoruz. Büyük kamu açıkları var. Personel ödemeleri ancak **borçlanarak** yapılabiliyor. Kamu açıkları ise, yaşanan enflasyon belasının esas müsebbibi. Ekonomiye bugünkü bunalıma kamu açıkları getirdi.

Nasreddin Hocanın herkese “**sen de haklısın**” dediği hikayesine benzedi. Tek tek bütün memurlar haklı; ücret çok düşük... Devlet de haklı; bütün memurlara daha fazla ödeyecek parası yok... Vatandaş da haklı; enflasyon istemiyor ama devlet hizmetlerinin düzenli görülmesini istiyor...

Ortada açıklanması zor bir durum, bir açmaz olduğu çok açık. Komplolar yetmeyecek. Mutlaka iktisat bilimini devreye sokmak gerekiyor. **Devleti, ürettiği ile birlikte ele almadan sorunun esas nedenlerine ulaşamayız.**

***

Kamu kesiminde yaşanan dramın ardında, hükümetlerin yanlış ve **sorumsuz istihdam politikaları** yatıyor. Bunları, Türkiye siyasetine uzun süredir hakim olan popülizmin kaçınılmaz sonucu olarak görebiliriz.

İktisadın mantığı çok basit ve yalın. **Bir kişinin yapabileceği işi iki kişiye yaptırınca, yaratılan katma değer yani milli gelir artmıyor.** Sadece, kişi başına katma değer yarı yarıya düşüyor. Dolayısı ile, iki kişi, bir kişinin alabileceği geliri paylaşmak zorunda kalıyor.

Üstelik, eğer o ikinci kişi işe alınmasa idi, başka bir yerde iş bulacak, ve orada katma değer üretecekti. Yani, milli gelire pozitif katkısı olacaktı. Demek ki,

bir kişinin yapabileceği işi iki kişiye yaptırarak, aslında **toplam üretimi de düşürmüş** oluyoruz.

Kamu istihdamı popülist mülahazalarla yükseltildikçe, kamunun katma değeri artmıyor. Aynı katma değeri paylaşanlar çoğalıyor. Bir süre dışarıdan ve içerden borçlanarak ortalama katma değeri düşük çalışanlara katma değerlerinin üstünde bir ortalama ödeme yapılabiliyor. Eninde sonunda borçlanmanın sınırına geliniyor. Kamu çalışanları da, popülist politikacılar da, tüm toplum da, ekonominin gerçeğini görmek zorunda kalıyor.

Devlette üretim verimliliğini arttırmadan, yani aynı hizmeti çok daha az insanla yapabilir hale gelmeden, kamu çalışanlarının bugün yaşadıkları drama kalıcı çözüm getirme umudunun olmadığını çok iyi anlamalıyız.

(1 Aralık 1994)

1994'Ü BİTİRİRKEN

Her ayın ilk pazar günü, ekonomiye tasarrufçu açısından bakıyoruz. Aralık ayında, geçtiğimiz yılın genel bir değerlendirmesini yapmakta yarar var. **1994 yılı içinde olağan tasarruf araçlarında verimin nasıl seyrettiğini ele alacağız.**

1994 yılında Türkiye yakın tarihindeki en büyük ekonomik çalkantıyı yaşadı. Sabit fiyatlarla milli gelir takriben % 5 civarında azaldı. Eğer milli gelir hesabını dövizle yaparsak, refah kaybının çok daha büyük olduğunu biliyoruz.

Dolar bazında, 1993 yılında 174 milyar dolar milli gelirimiz, 1994'de (1993 dolar fiyatları ile) takriben 123 milyar dolar olarak gerçekleşecek. Yani, **dolarla milli gelirdeki düşüş % 30'a** varıyor. Alman Markı yada diğer Avrupa paraları cinsinden milli gelirdeki azalma biraz daha fazla oluyor.

İthalat sayıları da yaşanan bu fakirleşmeyi doğruluyor. 1993'de 30 milyar dolar ithalat yapmışız. 1994'de, ithatamızın 22.5 milyar dolarda kalması bekleniyor. Yani, cari dolar değeri ile **ithalattaki azalma % 25'i buluyor**. Dolar enflasyonunu ve doların diğer paralar karşısında değer kaybetmesini eklersek, gerçek ithalat azalışı % 30'un üstüne çıkıyor.

Ekonominin böylesine daraldığı bir dönemin, tasarrufçu açısından çok karlı geçtiğini beklemek yanlış olur. Tasarrufçu da, genelde bu kötü tabloda nasibini alacaktır. Araçlara bakarken, yıl içindeki dalgalanmalara girmeyeceğiz. Sadece, 1993 sonu ile 1994 sonunu karşılaştıracağız.

***

Önce enflasyon. Kasım 1993-Ekim 1994 arasındaki 11 ayda, Devlet İstatistik Enstitüsüne göre Tüketici Fiyat Endeksi % 103 artmış. Bu yılın Kasım ayı tüketici fiyat artışını % 7 kabul edersek -bu civarda çıkmasını bekliyorum-, **son 12 ayın enflasyonunu % 117.5 olarak hesaplarız**. Ocak-Aralık 1994 tüketici fiyat artışının biraz daha yüksek, % 120'nin üstünde çıkması ihtimali var.

Demek ki, tasarrufçu açısından, son 12 ayda % 117.5'un üstünde getiri sağlayan araçlar karlı olmuş. Bunun altındaki getirilerde ise zarar edilmiş. **100 lirasını 217.5 lira ve üstüne çıkartanlar karlı, 217.5 liranın altında tutanlar zararlı**. Herkes, kendi hesabını buna göre yapabilir.

***

Bu açıdan, son 12 ayda dövizin getirisinin yüksek olduğunu biliyoruz. Merkez Bankası yayınına göre, Kasım 1993'de doların ortalama fiyatı 13.350 TL; Alman Markı ise 7.860 TL. Kasım 1994 için, doların ortalama fiyatını 36.500 TL, Alman Markının ortalama fiyatını 23.500 TL alabiliriz.

Parasını dolar ve markta tutanların bu dönemde % 4 faiz aldıklarını, yani, bir yıl önce bankaya yatırılan 100 dolar yada markın, bugün 104 dolar yada mark olduğunu kabul ediyorum. Bu durumda, yıl boyunca dolarda kalan tasarrufçu TL olarak % 184, **reel olarak da % 30** verim almış. Yıl boyunca markta kalan ise, TL cinsinden % 210, reel olarak % 42 getiri sağlamış.

Dolar ve mark arasındaki farkı, arada doların çapraz kurundaki oynamadan kaynaklanıyor. Kasım 1993'te dolar mark paritesi 1.7 imiş; bu yıl Kasım'da ise 1.55 olmuş. Demek ki, çapraz kur riskini almamak için parasını 50-50 dolar ve markta tutan bir yatırımcı % 36 reel verim elde etmiş.

***

TL banka mevduatlarında durum epey farklı. Elimde, büyük bankalardan birine ait 3 ay vadeli bir hesap cüzdanı var. 25 Kasım 1993'de **1.000.000 TL'lik** bir hesap açılmış. Hiç faiz çekilmemiş ve vade sonunda gene 3 aylık uzatılmış. 25 Kasım 1994'te, hesabın değeri **2.000.000 TL** olmuş. Tam % 100 gelir sağlamış.

Aynı dönemde, enflasyon % 117.5 olduğuna göre, parasını banka mevduatında tutan tasarrufçu, **servetinin % 8'i kadar zarar etmiş**. 3 ay vadeli mevduatta tuttuğu paranın satın alma gücü % 8 düşmüş. Hiç reel faiz alamadığı gibi, parasını bankada TL mevduatı olarak tutma karşılığında yıllık % 8 faiz ödemiş (?).

Küçük bankalarda genellikle mevduat faizleri daha yüksek seyretmiş. Yaptığım hesaba göre, orta ve küçük bankalarda tutulan mevduat, son oniki ayda reel değerini korumuş gibi duruyor.

Ancak, 3 ay vadeli olmayan hesaplar da var. Bunları devreye sokunca, mevduat sahibinin toplam zararının arttığını görüyoruz. Çünkü, Kasım 1993-Mart 1994 döneminde 3 aydan uzun vade ile yatırılan mevduatların zararı çok yüksek.

Toplam TL mevduatın bankalar arası ve vade dağılımını da gözönünde tutan ağırlıklı bir hesap yapınca, **banka mevduatı cinsinden tasarruflarda ortalama % 10 civarı bir reel zarar olduğunu saptıyoruz**.

***

Menkul kıymetlerin hesabı karışık. Devlet tahvillerinin ne kadarının doğrudan tasarrufçunun elinde olduğunu tam kestiremiyorum. Repo işlemlerinin hacmini ve dönem içinde seyrini de tam bilmiyorum. **Süper bonoda** olduğu gibi, belirli dönemlerde devlet kağıtları çok avantajlı oldu.

Aynı şekilde, overnight ve repo faizlerinin son derece karlı olduğu günler, haftalar ve aylar oldu. Ancak, 12 aylık toplam sonucu hesaplamakta zorlanıyorum. Ayrıca, bunların küçük ve orta boy tasarrufçunun toplam portföyünde büyük yer tutmadığı kanısındayım.

Borsa'ya gelince, İMKB endeksi Kasım 1993'de 18.977 iken, bir yıl sonra 29.000'e çıkmış. Endeks değer artışı % 53. Bundan enflasyonu düşünce, %

30'luk bir reel değer kaybı ile karşı karşıya kalıyoruz. Aynı karşılaştırmayı dövizle yapınca, borsada kalanların kaybı dolara kıyasla % 50'nin üstüne çıkıyor.

***

Sonuç olarak, 1994 yılında, farklı tasarruf araçları arasında çok büyük verim farklılıkları olduğunu söyleyebiliriz. Üstelik, yıl içinde bunların seyri de büyük dalgalanma gösterdi. Zamanında birinden çıkıp diğerine girebilenler yüksek gelir elde etti. Yanlış zamanda giren ve çıkanlar ise çok yüksek zararlar karşılaştı. (4 Aralık 1994)

BÜYÜME VE ENFLASYON

Önce Temmuz-Eylül dönemine tekabül eden üçüncü çeyrek milli gelir büyüme hızı yayınlandı. Milli gelirin bu dönemde, 1993'ün aynı dönemine kıyasla **% 8.6 küçüldüğü** anlaşıldı. Sanıyorum ki, bunalımın yaz aylarından itibaren bittiğini düşünen ve söyleyenler bu işe şaşırıyorlar.

1994'ün büyüme hızını kısaca gözden geçirelim. İlk üç ayda, hala 1993'den gelen genişleyici konjonktürün etkisi yüksek. Ocak sonunda döviz piyasası karışmış fakat Çiller hükümeti seçim için tam gaz gidiyor. **Bu çeyreğin büyüme hızı da % 3.5.** Hiç fena değil.

İkinci üç ay, kabus haline dönen mali bunalımın tepe noktası. Döviz, faiz, fiyatlar, herşey çıldırmış vaziyette. Vatandaş bankadan mevduat çekmeye başlamış, talep bıçak gibi kesilmiş. 5 Nisan kararları devrede. Büyüme yok, **küçülme hızı rekor düzeye çıkmış: % - 10.6.**

Üçüncü çeyrekte, mali piyasalar yaz boyunca süper faizle istikrar kazanmıştı. Eylül'e doğru, reel ekonominin de canlandığı, bunalımın bittiği söylentileri çıktı. Anlaşılan istatistikler bu rivayetten etkilenmemiş. Milli gelir gene 1993'ün aynı dönemine kıyasla küçülmüş; ama **küçülme hızı bir önceki çeyreğe göre birazcık düşmüş: % - 8.6.**

Nisan ayından beri, 1994'te milli gelir büyüme hızının **en iyimser % - 5 olacağını** defalarca yazdığımı okuyucu hatırlayacaktır. İkinci çeyrek rakamlarından sonra, bunun % - 6 hatta daha yukarıları görme olasılığını çok yüksek bulduğumuzu belirttik. Yayınlanan istatistikler, tahminlerimizi doğruluyor.

İçinde bulunduğumuz **son çeyreğin de en az % - 5** gibi bir sayı vermesini bekliyorum. 1995'in ilk çeyreği de güçlü negatif büyüme verecektir. Belki 1995'in ikinci çeyreğinden sonra reel ekonomi sıfır ve sıfıra yakın pozitif sayılara ulaşabilir.

***

Pazar günü Kasım ayı enflasyonu açıklandı. Piyasa tüketici fiyat artışını % 7 olarak bekliyordu. Ben de o kaniyi taşıyordum. Nitekim, mevduatın reel faizini hesaplarken, Kasım enflasyonunu % 7 ve yıllık enflasyonu % 117.5 varsaydım. Ancak, DİE biraz daha yüksek bir sayı yayınladı: **Kasım için % 8.1 ve son 12 ay için % 119.6.**

Bu durumda, 1994 için hükümetin beklentisi olan % 100 hedefinin ciddi biçimde sapacağı kesinleşti. Aralık enflasyonu aynı düzeyde çıkarsa, **1994 için tüketici fiyat artışı % 130 olacak.**

Tüketici fiyatlarında % 100 eşiği son derece önemli idi. Ortada 5 Nisan kararlarının simgelediği ve IMF tarafından onaylanan bir istikrar paketi vardı. Bu paketin başarılı bir şekilde uygulanıp uygulanmadığının temel kıstası ise, enflasyonun % 100 sınırını geçmemesi idi.

Yıl içinde enflasyon tahminleri yaparken, hep şöyle ifadeler kullandık: **"istikrar paketinin tavizsiz uygulanması halinde..." yada "istikrar programının başarılı olması halinde..."** Çünkü, enflasyonun ne olacağını ancak o takdirde hesaplayabiliyorduk.

Aksi halde, yani istikrar paketi delindiği takdirde, enflasyonun yükseleceği kesindi. Ama, ne kadar yükseleceğini bile öngörmek çok zordu. Araya piyasanın beklentileri girecek, döviz kuru üstünde yeni baskılar oluşabilecekti.

Eylül ve Ekim'de enflasyondaki ani tırmanmayı bu açıdan değerlendirdik. Kasım fiyat artışı yeni bir trendin yerleşmekte olduğunu gösteriyor. Son üç ayın enflasyonu % 27. Bundan sonraki dokuz ayda aynı eğilim sürerse, **yıllık tempo % 160'a geliyor.** Bu düzeyde bir enflasyona istikrar demenin, yada istikrar paketi tarafından öngörüldüğünü söylemenin olanaksız olduğu sanıyorum ki çok açıktır.

***

Büyüme ve enflasyon sayılarını yanyana koyunca, bir başka tahminimizin gerçekleştiğini görüyoruz. Şunu anlatmaya çalışmıştık. **İktisat politikasına tam güven ortamı kurulmadıkça, talepte bir artış olması halinde firmalar üretimi arttırma yoluna gitmezler.**

Artan talepten yararlanıp, bunalım esnasında eriyen kar marjlarını yukarı çekerler. Reel ekonomi, böyle yapmak zorundadır. Talep düşüklüğü kalıcı olacağına göre, üretici sağlıklı mali sonuç için, **daha az üretimle başabaş noktasına gelme** ihtiyacındadır.

Bir yandan işçi çıkartıp maliyet düşürürken, diğer yandan da kar marjlarını arttırmaktan başka çaresi yoktur. İktisatçı dili ile söylersek, **güven bunalımı ortamında nakdi talepteki artış sadece fiyatlara yansır, üretimi etkilemez.**

Reel ekonomide bunalımın dibe vurması için **fiyat istikrarının** vazgeçilemez bir hedef olduğunu gözden kaçırdığımız anda, ekonominin sorunları ağırlaşacaktır. Son yayınlanan sayılardan çıkartacağımız temel ders bu olmalıdır. (8 Aralık 1994)

EKONOMİ ÇİLLER'E DİRENİYOR

Milli gelirdeki düşüş ve enflasyonla ilgili olarak birbiri ardından yayınlanan istatistikler moral bozucu. Ama, Türkiye'nin genelde iyimserliğini kaybetmediğini sevinerek izliyoruz. Sanıyorum ki, **"1994 Bunalımının"** tek ve en hoş (ve en beklenmeyen) sürprizi, **reel ekonominin sahip olduğu dinamizmin ve gücün** ortaya çıkmasıdır.

İki kelime ile özetlemek gerekirse: **kamu maliyesinden ve kamu sektöründen kaynaklanan sorunların vehametine rağmen, özel kesimin fevkalade canlı, sağlıklı ve hayatiyet dolu olduğunu görüyoruz.**

Şüphesiz, büyük ve küçük, sanayi ve hizmet sektöründe, ihracatçı ve ithalatçı, tüm firmalar ve üreticiler bunalımın faturasını öyle yada böyle ödedi. Sıkıntı çekildi ve çekiliyor. Ekonomik ortamdaki büyük değişime ayak uydurmak, sert tedbirler almak gerekti.

Ama, üreticiler bütün bunları şaşırtıcı bir esneklik ve hızla gerçekleştirdi. Yeni koşullara uyum sağladı. Pek çok gözlemcinin özel sektörün bu direnme gücünü öngöremediğini, yada yeterince değerlendiremediğini kabul etmek zorundayız.

***

Şöyle bir etrafımıza bakalım. 10 aydır yaşanan derin bir mali ve ekonomik bunalıma rağmen, **yaygın iflaslar olmadı.** Bir yıl önceki firmaların neredeyse tümü bugün de üretime devam ediyor. Belki biraz küçüldüler; biraz sıkıştılar; ama ekonominin içinde kaldılar.

Yaz başında üç bankanın veznesini kapatması ile sonuçlanan panik dönemini hariç tutarsak, **banka sistemi de işliyor.** Hatta, finans kesiminin likiditesini reel olarak arttırdığını görüyoruz. Demek ki, finans-dışı kesim, düşen satışlarına ve artan maliyetlerine rağmen reel olarak borç geri ödemiş. Başka açıklaması olamaz.

Döviz kaybolmadığı gibi bollaştı. Çünkü ihracat hızla artarken ithalat hızla düştü. Belli ki, üretici firmalar daralan iç pazarın yerine dış pazarı ikame edecek **esnekliğe ve deneyime** sahipler.

Hiç şüphesiz işsizlik arttı ve ücret gelirleri düştü. Fakat, bunalımın olumsuz sosyal etkilerinin toplumun **tahammül sınırlarını aştığına** dair bir işaret yok. Özel kesim işçi-işveren ilişkilerinde grev, gösteri, vs. şeklinde sert bir kutuplaşmaya raslamıyoruz.

Bütün bunları nasıl tefsir edebiliriz? Bu yazıda çok önemli olduğunu düşündüğüm iki hususun altını çiziceğim. Doğallıkla, başka etkenler de var. Onlara başka yazılarda değinmeye çalışacağım.

***

Özel kesimin, Çiller hükümetinin bütün yanlış politikalarına rağmen üretim yapmakta direnebilmesinin birinci nedeni, Türkiye’de **üretici kesimlerin çok az borçlu olmalarıdır.** Genelde, firmanın büyümesinin esas aracı karlar, yani otofinansman olmuştur.

Banka kredileri işletme sermayesi ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Ortalama müteşebbis, kredi ile yatırım yapmayı sevmeyiz; sevse de, yatırım için kredi bulamaz. Finans kesimi krediyi kısa vadeli verir. İpotek karşılığında verir.

Sayılar ortadadır. Tüm kredi toplamı 600 trilyon TL, takriben 16.5 milyar dolar yapıyor. Bu sayının içinde KİT’lerin kullandığı banka kredileri ve tüketici kredileri de var. Milli gelirin altıda biri kadar.

Yani, bir malın ilk çıkış noktasından nihai tüketiciye ulaşımı için ortalama üç ay kabul edersek, **kredi hacmi ülkenin ihtiyacı olan işletme sermayesinin**

bile sadece üçte ikisini sağlıyor. 1994 yılında gerçekleşecek 24-25 milyar dolar civarındaki yatırıma hiç kaynak kalmıyor.

Finans kesiminin önemli bir eksikliği böylece ortaya çıkıyor. Finans kesimi, Türkiye’de kaynakların yatırıma yönltilmesini temin edememiş. Ancak, bugünkü gibi bunalım ortamlarında, ekonomik gelişme açısından çok mahzurlu bu yapı, ekonomiyi için bir avantaja dönüşüyor.

Firmaların mali yapısında yabancı kaynağın azlığı, reel faizin çok yükseldiği hallerde iflas ve üretimi durdurma gibi kötü durumların ortaya çıkması ihtimalini azaltıyor. **Özel kesim, özkaynakları güçlü ve borç/özkaynak oranı düşük olduğu için bunalımı bu kadar kolay atlatıyor.**

***

İkinci neden, **reel ücretin esnekliği.** Bu yıl içinde, tüm sektörlerde reel ücret % 30 ve daha fazla geriledi. Gelişmiş piyasa ekonomilerinde bu tür bir reel ücret esnekliğine raslanmıyor. Reel ücretteki birkaç puanlık bir azalma bile, çalışan kesimlerin çok sert tepkisine yol açıyor.

Bu olgunun ardında hangi etkenlerin yattığını biliyoruz. Sendika üyeliği yaygın değil. Çok işçi kullanan büyük firmaların sayısı ve istihdamdaki payı düşük. Kayıt dışı ekonomiyi yaygın. İşsizlik yüksek. Bütün bunlar, **çalışanları büyük reel ücret kayıplarını kabullenmek** zorunda bırakıyor.

Ancak, üretici açısından bunun çok önemli yararı var. Firma, bunalımın getirdiği **ek maliyetin bir bölümünü çalışanlara yansıtıyor.** Bu da, daha düşük bir üretim seviyesinde firmanın kar etmesini ve mali yapısını düzeltmesini sağlıyor. Bir anlama, ücret düşüşü karşılığında **“iş güvencesi”** elde ediliyor.

Bence, bu iki neden, Çiller hükümetinin bütün hatalarına rağmen Türkiye ekonomisinin direnme gücünü büyük ölçüde açıklıyor. (11 Aralık 1994)

“TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM ÇAĞI”

Peter F.Drucker, 20.inci yüzyılın en ilginç düşünürlerinden biridir. İşletmeciliğin bilimsel bir disipline dönüşmesine büyük katkıları oldu. Pek çok nesil yönetici, iş idaresi eğitimine Drucker’in **“Management”** adlı kitabı ile başladı. 1980’lerin başında, **“Süreksizlik Çağı” (The Age of Discontinuity)** kitabını büyük bir haz alarak okuduğumu hatırlıyorum.

Şu sıralarda 90 yaşının üstünde. Ama, hala aktif bilgi üreticisi olmaya devam ediyor. Üstelik, genç yazarlara kıyasla önemli bazı avantajları var. Kitaplarını sattırmak diye bir derdi yok. Kimsenin hoşuna gitmek zorunda da değil. Daha duru, bilge bir derinlikle yazabilecek kadar yaşlanmış ve tok.

Drucker’in **Atlantic Monthly** dergisinin Kasım sayısında yayınlanan çok önemli bir uzun makalesini **“mutlaka okumalısın”** diye not düşerek değerli dostum **Soli Özel** yollamış. Okuyunca, Washington’dan buraya neden zahmet edip yolladığını anladım ve Soli’ye hakverdim.

Ben de fotokopisini ilgi duyacağını düşündüğüm başka dostlara ilettim. Türkçeye tercüme edildi. **Yeni Yüzyıl** gazetesinde önemli bölümleri yayınlanacak.

***

Soğuk savaşın bitmesi, insanlığın önüne yeni fırsatlar getirdi. Benim neslimin bütün oluşum yılları, **nükleer tehdit altında bir kutuplaşma** içinde geçti. Şimdi geriye bakınca, üstümüzde ne kadar büyük bir yük taşımış olduğumuzu daha iyi anlıyorum.

Soğuk savaş, bilgi üretimini de çok olumsuz etkiledi. Düşünürü ağır bir psikolojik baskı altına aldı. Kutuplaşma, öyle yada böyle, **özgür düşünceyi** kısıtlıyor. Düşünen insanı görünmeyen bir mahpushaneye sokuyor.

Sovyetler Birliğinin çözülmesi ile birlikte, insanoğlunun önünde yeni düşünce ufuklarının açıldığını hissediyorum. Hepimize biraz cesaret geldi. Beş on yıl önce söylemekten çekineceğimiz düşünceleri şimdi söyleyebiliyoruz.

Drucker'ın ve başkalarının fikirlerini bu genel çerçeve içinde ele almakta yarar var. Teşbihte hata olmaz derler. 15.inci yüzyılda, Amerika'nın keşfi, kilisenin dogmasına karşı çıkanları yüreklendirmişti. **Galile'yi o entellektüel ortam üretti.**

Bugün de, soğuk savaş kutuplaşması sırasında sıkı sıkıya sarıldığımız ve bize güven veren inançlarımızı sorgulamaya başlıyoruz. Toplum hakkındaki bilgiyi bize güven vermesi için değil, bizi aydınlatması için istemeye başlıyoruz.

***

"Toplumsal Dönüşüm Çağı", 20.inci yüzyılın analizinden hareketle 21.inci yüzyılın genel eğilimlerini saptamaya çalışıyor. Yüzyılımızı önemsiyor. Yazının ilk paragrafını vermek istiyorum.

"Bilinen tarih içinde hiç bir yüzyıl, yirminci yüzyıl kadar büyük ve radikal toplumsal dönüşümlere sahne olmadı. Bence, bu toplumsal dönüşümler, bizim yüzyılımızın en anlamlı olaylarıdır ve geleceği bırakacağı ebedi mirası oluşturacaklardır."

"Dünya nüfusunun beşte birini oluşturan fakat geri kalanı için de bir örnek teşkil eden gelişmiş piyasa ekonomilerinde, iş ve işgücü, toplum ve siyaset, yüzyılın son on yılında hem yüzyılın ilk yıllarındaki durumlarından, hem de insanlık tarihinin herhangi bir yüzyılından **nitelik ve nicelik** olarak çok farklılar. Sorunları farklı; yapıları farklı; bileşimleri farklı; süreçleri farklı."

"Önceki dönemlerde, çok daha küçük ve yavaş toplumsal değişimler iç savaşlara, ihtilallere ve şiddetli entellektüel ve manevi bunalımlara yol açmıştı. Bu yüzyılın inanılmaz toplumsal dönüşümleri ise hiç böyle şeylere neden olmadı. Fazla sorun çıkartmadan, ve hatta hocalardan, politikacılardan, medyadan ve kamuoyundan fazla ilgi bile almadan gerçekleştiler."

***

Peter Drucker böyle başlıyor ve birbiri ardından gelen düşünce bombaları ile bizi şaşırtıyor. Aklımızı karıştırıyor. Düşünce melekelerimizi zorluyor. İktisadı, siyaseti, toplumu yeniden anlamamız gerektiğine bizi ikna ediyor.

Analizi yavaş yavaş **"bilgi toplumunda"**, ve onun mabedi **"okulda"** odaklanıyor. 21.inci yüzyılın devletinin bugünkünden çok farklı olacağına bizi ikna ediyor. Drucker'dan çok şey öğreniyoruz. Okuyucularıma hararetle tavsiye ederim. (15 Aralık 1994)

İDRİS KÜÇÜKÖMER'İN MİRASI

En iyisini, vefatının hemen ardından **Can Yücel** söylemişti:

İdris adam mıydı? Yoo!

İdris bir bilim adamıydı...

İdris insan mıydı? Yoo!

İdris insan bir insandı...

İdris Hocanın eski öğrencisi ve değerli dostu **Yücel Yaman**'ın büyük çabaları ile 6 kitaptan oluşan **"İdris Küçükömer Bütün Eserleri"** (Bağlam Yayınları) geçen ay piyasaya verildi. Cumhuriyetin ilk yetiştirdiği nesilden bir düşünce, bilim ve eylem adamının entellektüel serüvenini izlemek isteyenler için çok yararlı bir iş yapıldı.

İdris Küçükömer'le ilk 1962 yılının sonbaharında, İktisat Fakültesi birinci sınıf derslerinin yapıldığı 2 numaralı anfide karşılaştık. Ben çiçeği burnunda bir üniversite birinci sınıf öğrencisi... İdris, lacivert kruvaze elbiseli, sanki İngiliz Lordu bir genç hoca...

Uzağa, ufka doğru bakarak, alışılmadık bir coşku ile konuşmaya başladı. Doğrusu, afalladım. Büyüledim. Bir hafta sonra odasını bulup yanına gittim ve okulu bitirince kürsüsünde asistan olmak istediğimi söyledim.

Oldum da. 1982'de YÖK gelince istifa ederek üniversiteden ayrılıncaya kadar, tam tamamına 16 yılımız aynı kürsüde beraber geçti. İdris Hoca'dan çok şey öğrendim.

***

Hayatının son yıllarını bir türlü bitiremediği bir kitabın peşinde geçirdi. Kitap yazıldı, yazıldı fakat bitmedi. Dizinin Dördüncü kitabı olarak yayınlanmış. Adı çok anlamlı: **"Halk Demokrasi İstiyor Mu?"**

1990'lar Türkiye'sinin en önemli sorusu galiba bu. Türkiye, kendi içsel dinamikleri ile sivil toplumu ve demokrasiyi üretebilecek mi? Yoksa, bunu yapamayacak ve içinden kanaya kanaya yavaş yavaş tarihin bir kenarında unutulmaya bırakılmış bir toplum mu olacak?

Bu soruya kendi cevabımı, İdris Hocanın vefatı üstüne yazdığım bir makaleden uzun bir alıntı yaparak vereceğim (Kitap 6: **Anılar ve Düşünceler**, s. 34-35).

***

"Bu noktada, İdris'in yaşam macerasının açık bıraktığı esas soruya gelmek istiyorum. **"Doğu toplumunun" -"doğu despotizmi"** demek daha doğru olurdu-liberal demokrasiye doğru evrilebilmesi mümkün müdür?

Yani, binlerce yıldır **"kutsal devlet"** inancı içinde gelen, yöneten kadar yönetilenin de bu kutsamayı içselleştirdiği bir toplum, birey, birey hakları, hukuk, sivil toplum, piyasa gibi, herbirinin amacı ve kökeni devletin etkinliğini kısıtlamak olan kavram ve kurumları üretebilir mi?

Yönetenler buna razı olur mu? Yönetilenlerin bunu gözü keser mi? Yoksa, İdris'in hep söylediği gibi, merkezi buyurgan devlete kul olmak, "doğu

toplumunu" oluşturan insanların "genetik kalıtım" mekanizmalarına kadar yerleşmiş mi?

Bunlar teorik ve ampirik düzeyde iyimser yanıtlaması zor sorular. Batı feodalitesinin doğrudan uzantısı olan toplumlar ve Asya'da tek feodalite geçmiş olan **Japonya** dışında, liberal demokrasiyi içsel yada dışsal dinamiklerle kalıcı şekilde üretmiş toplum örneği yok gibi.

Dönüp dolaşıp vereceğimiz örnek **Hindistan**. Doğru, dünya nüfusunun beşte birini barındıran Hindistan muhteşem bir örnek. Ama neticede bir istisna, uzun dönemde ne yönde evrileceğini kestiremediğimiz bir istisna diye düşünebiliriz.

Geri kalan Doğu toplumlarını tümü (ve de bir sürü doğulu olmayan toplum), öyle yada böyle, asker yada sivil, dinci yada laik, tutucu yada ilerici, ama **neticede otoriter rejimlerle** idare ediliyor.

1970'lerin sonundan ölümüne kadar, İdris'i en çok rahatsız eden konuların başında bu geliyordu. O kadar çalışmadan sonra "**bitmeyen senfoni**" halini alan meşhur "kitabını" yazmayı bu nedenle bitiremediğini düşünüyorum.

Aklı, bilgisi ve hümanizması, liberal demokrasinin her yerde mümkün olması gerektiğini söylüyordu. Türkiye'de 1940'lardan beri gördükleri ve yaşadıkları ise tersini, liberal demokrasinin imkansızlığını gösteriyordu.

Hoca bu açmazı, bu çelişkiyi bir türlü çözemedi. Çözemediği ölçüde, aslında her anlama bitmiş olan kitabını yayınlamadı. Ömrü vefa etse, bir kaç yıl daha yaşasa, Sovyetler Birliğinin dağılmasını ve komünizmin iflasını görebilse, durum çok farklı olurdu.

Olmadı. Hoca'nın Türkiye'ye son defa baktığı tarihi anda, zorbalıktan, despotluktan ve kulluktan, özgürlüğe, fazilete ve vatandaşlığa bir yol gidip gitmediği çok net görülemiyordu.

İdris Küçükömer'in yaşamını ve eserini, Türkiye insanını özgürlüğe götürecek zor ve meşakkatli yolda atılmış bir çığlık, bir haykırış gibi görüyorum. **Bu anlama, yarınlarda bir gün gerçekleştireceğimiz özgürlükler rejimi, Hocanın bize bıraktığı asıl mirastır."** (18 Aralık 1994)

1995'TE DÜNYA EKONOMİSİ

Türkiye ekonomisinde 1994 Ocak ayında başlayan ve halen de tüm şiddeti ile süren bunalım, dünyada olup bitenleri yakından izlemeyi zorlaştırdı. Çünkü, doğal olarak, bütün dikkatimizi iç ekonomik gelişmelere yoğunlaştırdı. Faiz, döviz, güven bunalımı, enflasyon derken yıl bitiverdi.

Bir ekonominin dışı ne kadar açık olduğunun belki de en ilginç göstergelerinden biri, **dünya konjonktüründen etkilenme derecesidir**. Küresel ekonomideki önemli oyuncuların tümü, ufak tefek zamanlama farkları olsa da, neticede daralma ve genişleme dönemlerini beraberce yaşarlar.

Türkiye ise, garip bir tesadüf (?) olsa gerek, **dış konjonktürle hep ters düşer**. Türkiye'de büyüme hızının düştüğü yıllara bakalım. 1957-59, 1978-79, 1988-89, dünya ekonomisinin canlı olduğu yıllardı. Buna karşılık, dünya

ekonomisinde ciddi resesyon yaşanan yıllarda, genellikle Türkiye'nin bundan hiç etkilenmeden hızlı büyüdüğünü izleriz.

1994 yılı da, bu genel kuralı doğruluyor. **Türkiye yakın tarihinin en büyük ekonomik bunalımına girerken, dünya ekonomisi 1991'den bu yana girmiş olduğu yavaşlama ve daralma döneminde hızla çıkmaya başlıyordu.**

***

Resesyondan ilk çıkanlar ABD ve İngiltere oldu. Her iki ekonomi, 1992 sonlarından beri, güçlü bir canlanma gösteriyor. **1994'te, % 4 civarında büyüdüler**. Bu sayı, uzun dönemli ortalamalarının üstünde. 1995 yılında, büyüme hızında belki çok az bir düşüş olabilir. Ama, gene % 3 yada biraz daha yüksek büyüme hızı tutturacakları kesin gibi duruyor.

Kıta Avrupası, resesyona daha geç girmişti. Ayrıca, Almanya'nın birleşmesinin getirdiği yapısal diyebileceğimiz türden bazı ek sorunları vardı. O nedenle, 1993'te kötü bir yıl geçirdi. Ama, 1994'te Avrupa Birliğinin üç büyük ekonomisi olan **Almanya, Fransa ve İtalya, % 2 civarında bir büyüme düzeyine** çıktı. 1995 için beklenti, kıta Avrupa'sında büyümenin hızlanması. Sanıyorum ki, % 3 civarında bir büyüme gerçekleşecektir.

Japonya resesyona hem daha geç girdi, hem de daha derin bir bunalım yaşadı. Japon ekonomisinin ulaştığı büyüklük, daha önceki daralma dönemlerinde olduğu gibi ihracat ağırlıkla bir genişleme olanağını kısıtladı. Ancak, 1994'te, Japonya'nın da yavaş yavaş **pozitif büyüme hızına** geldiğini gördük. Bu yıl herhalde büyüme hızı % 1'in biraz altında kalacak. Ama, 1995'te, % 2'yi geçeceği kesin gibi duruyor.

Demek ki, gelişmiş piyasa ekonomilerinde konjonktür itibarıyla 1994'ün iyi bir yıl olduğunu, 1995'in ise daha da iyi bir yıl olmaya aday olduğunu söyleyebiliriz. İster **OECD** ülkelerini, ister dünyanın en büyük yedi ekonomisini kapsayan **G7**'yi alalım, 1995 yılı büyüme hızının **uzun dönemli ortalamalara çok yakın seyredeceğini** görüyoruz.

***

Çok önemli bir husus, ekonomik canlanmanın şimdilik **fiyat istikrarına** olumsuz bir etki yapmaması. Bütün büyük ekonomilerde, **1994 yılı enflasyon sayısı % 3 ve daha düşük** oldu. Rekor, % 0.3 ile Kanada ve % 0.7 ile Japonya'da. Genellikle fiyat artışı daha yüksek seyreden İtalya bile, 1994'te % 3.9'luk bir enflasyon gördü.

1995 yılında, enflasyonda ciddi bir değişme beklenmiyor. Ülkeden ülkeye küçük farklar, bazı oynamalar ihtimal dahilinde. Ama, 1995'in de fiyat istikrarının sürdüğü bir yıl olacağı kesin gibi duruyor. Özellikle ABD ve İngiltere'de, siyasi iktidar ve merkez bankaları, enflasyonun tekrar kırırdanmasını engellemek için **büyümede yavaşlama** gerekip gerekmediği konusunu yoğun şekilde tartışıyor.

Avrupa ile ABD arasındaki en belirgin fark ise, **işsizlik düzeyinde**. ABD, uzun dönemde enflasyonsuz büyüme için alt sınır olarak kabul edilen işsizlik oranına iyice yaklaştı. Yani, ABD ekonomisi, 1992 sonlarından itibaren, ekonomik genişlemenin tekrar başlaması ile birlikte hızla istihdam olanakları üretmeye başladı. Neticede, **işsizlik oranı % 5.6'ya indi**.

Avrupa'da işsizlik oranları çok yüksek. Savaş sonrası dönem ortalamalarının da çok üstünde seyrediyor. Örneğin, Fransa'da işsizlik oranı % 12.6. Belçika'da % 14.3. Almanya'da % 8.2. Ekonomik büyümenin hızlanması ile birlikte, bu oranlarda bir miktar düşüş bekleniyor. Ancak, gene de, ABD'nin çok üstünde seyredecekleri kesin gibi duruyor. **Avrupa açısından, işsizliğin yapısal boyutu önem kazanıyor.**

***

Türkiye'nin esas büyük pazarlarını oluşturan ülkelerde 1995 beklentileri bu şekilde. **Resesyon bitti. Büyüme güçlü. Fiyat istikrarı konusunda bir sorun gözüküyor. Avrupa'nın yapısal işsizlik sorunu sürüyor.** Bir başka yazımda, Uzak Doğu'nun yeni sanayileşen ülkelerine ve Doğu Avrupa'ya bakacağım. (22 Aralık 1994)

STAGFLASYON

Bugün, ekonomi basınında son günlerde yeniden popüler olan bir sözcük üstünde durmak istiyorum. Ekonomi lugatındaki pekçoğu gibi, aslında latin kökenli ama ingilizce meşhur olmuş. Şişmek, genişlemek fiilinden üretilen ve Türkiye'de herkesin çok iyi bildiği bir sözcük olan "**enflasyon**" ile, durgun, durağan kavramına tekabül eden fakat olumsuz bir tonu olan "**stagnasyon**" sözcüğünün birleşmesinden oluşuyor. Parantez açmak istiyorum. Anglosakson ülkelerde sözcüklere resmiyet kazandıran bir "**Dil Kurumu**" yok. Herhalde bir gazeteci yada ekonomi profesörü ilk kez kullanmıştır. Şartlara uyduğunu düşünen başkaları da benimsemiştir. Böylece, hiç bir makamdan onay almadan, İngilizce yeni bir sözcük daha kazanmış oldu. Türkçeye gelirken, tercümesi bulunamadığından olduğu gibi bırakılmış.

Sözcüğün hızla tutmasının ardında, **teorik bir çelişkiye** işaret etmesi yatıyor. İktisat teorisine göre, ekonomi yavaşlayınca, enflasyonun da düşmesi gerekiyor. **Durağan bir ekonomide enflasyonun süregelmesi şaşırtıcı bir durum,**

Gelişmiş ülkelerin deneyimleri de, 1970'ler sonu ve 1980'ler başındaki kısa bir dönem hariç tutulursa, bu yönde. Bütün 19.uncu yüzyıl boyunca ve 20.inci yüzyılın ilk üç çeyreğinde, ekonominin canlılık düzeyi ile fiyat artışları arasındaki **ters ilişki** çok net bir şekilde görülüyor.

İktisat teorisine göre, bir ekonomide büyüme yavaşlayınca, enflasyonun düşmesi gerekiyor. Büyümenin nisbeten uzun süre için tamamen durması anlamına gelen "**durağanlık**" halinde, enflasyondaki düşüşün daha da belirginleşmesi, hatta, fiyat artışlarının tümüyle durması, yani **enflasyonun sıfır yada negatif olması** beklenir.

Eğer ekonomide ciddi bir daralma yaşanırken, aynı anda fiyatlar yükselmeye devam ediyorsa, bu şaşırtıcı ve nisbeten özel bir durumdur. Ayrıca açıklanması gerekir. "**Stagflasyon**" kavramı bu özel durumu anlatmaya çalışıyor.

***

İktisadın mantığı çok basittir. Enflasyonun varlığı, talebin üretimden daha hızlı genişlediğine delildir. Üreticiler, yüksek talebi karşılamakta zorlanır. Bu durumda, bir yandan hammaddelerin fiyatı artar. Diğer yandan, işsizlik düşeceği için, çalışanların ücret artışı taleplerine işveren kesimden direnç azalır.

Yüksek talep, bir yandan üreticinin maliyetlerini yükseltir. Aynı anda, kendi ürettiği mala zam yapmasına olanak verir. Böylece, **talepteki fazlalık, girdi ve ürün fiyatlarının beraberce yükselmesine yol açar.**

Şimdi mantığı tersine çevirelim. Talebin aniden düştüğünü düşünelim. Hammadde fiyatları ve ücret üstündeki baskı kalkacaktır. Öte yandan, malını zaten satmakta zorlanan, kapasite kullanımı düşen üreticinin kendi malına zam yapması da çok zorlaşacaktır.

Bu şekilde, talepteki daralma, beraberinde mutlaka enflasyonda bir gevşeme, bir düşme getirecektir. Talepteki daralma yeterince uzun ve yeterince büyükse, **girdi ve ürün fiyatlarının istikrar kazanması** ile sonuçlanacaktır.

***

Bu durumda, Türkiye'nin şu andaki durumunu "stagflasyon" sözcüğü ile ifade etmek gerçekçi duruyor. Yılın son çeyreğinde, üretim geçen yılın aynı döneminin en azından % 5 altında seyrediyor. Demek ki, üreticilere yönelen talepte çok ciddi bir düşüş var.

Ama, fiyat artışlarında muadil bir yavaşlama görülüyor. Tam tersine, son üç ayın enflasyon rakamları, küçümsenemeyecek bir yükselme gösterdi. Eğer önümüzdeki dokuz ayda son üç ayın temposu sürerse, yıllık enflasyon % 150'nin üstüne çıkacak.

Açıklanması zor bir durumla karşı karşıya olduğumuzu hissediyoruz. **Talep ve üretim düşmüş. Üretimde bir kıpırdanma yok. Ücretler düşmüş ve düşmeye devam ediyor. Fakat, enflasyon duracağına hızlanıyor.**

İktisat politikası açısından, stagflasyonist bir ortamın çok önemli bir sonucu var. Ekonomiyi durgunluktan çıkartmak için talebi artırmanın bir işe yaramayacağını görüyoruz. Mantık gene çok basit. Talep düşük olmasına rağmen fiyatlar artmaya devam ediyorsa, talepteki bir yükseliş, üretim artışı yerine fiyat artışının daha da hızlanmasına neden olur.

Stagflasyonun, iktisat politikası açısından getirdiği büyük açmaz budur. **Durgunluktan çıkabilmenin geleneksel yolları tıkanmıştır.** İster para politikasını yumuşatarak, ister maliye politikasını gevşeterek yapalım, talebi canlandırmaya yönelik arayışlar üretime gitmeyecektir. Sadece, zaten hızlı olan enflasyonu daha da hızlandırmaya yarayacaktır.

Bu durumda, ekonomideki yavaşlamanın **daha uzun sürmesi ihtimali** artmaktadır. Durgun yerine "**durağan**" sözcüğünün kullanılmış olması, bu ortamın büyümede uzun süreli bir düşüşe yol açtığını vurgulamak içindir.

Stagflasyon ortamından çıkmanın tek yolu, fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Tekrar etmekte yarar var. **Kamu otoritesi enflasyonu denetim altına alamadığı ve fiyat istikrarını sağlayamadığı sürece, Türkiye ekonomisinin bugünkü bunalımdan çıkabilmesi olasılığı çok ufak gözükmektedir.** (25 Aralık 1994)

1994'DEN ALINACAK DERSLER

Türkiye ekonomisi açısından 1994'ün sıradan yada olağan bir yıl olduğunu iddia etmek mümkün değil. Tam tersine, yakın tarihimizin en olağandışı yılı olduğunu söyleyebiliriz. Bu yıl ekonominin yaşadıklarının tarihe "**1994 Bunalımı**" şeklinde geçeceği konusunda en ufak bir tereddütüm yok.

Bunalım, toplumun büyük çoğunluğu, hatta neredeyse tümü için **büyük bir sürpriz** oldu. Geçen yıl bugünlerde, ekonomiyi bekleyen bunalımın vehametini öngörebilenler parmakla sayacak kadar azdı. Bütün tehlike işaretlerine rağmen, kamuoyunda iyimserlik hakimdi.

Enflasyon bir türlü denetim altına alınmasa da, dış ticarete büyük açıklar oluşsa da, dış borçlanma kritik düzeylere çıksa da, devlet kamu çalışanlarının maaşlarını bile borçlanarak ödese de, ekonominin bir şekilde büyümeye ve gelişmeye devam edeceğine güven vardı.

En kötü ihtimalle 1994'te büyüme hızının biraz düşmesi ve TL'nin biraz değer kaybetmesi bekleniyordu.

1993 Aralık sonunda, "**biz bize benzeriz**" mantığı, Türkiye'yi iktisat teorisinin tüm kurallarından muaf tutuyordu. Bu durumda, başka ülkelerde benzer koşulları yarattığı sorunları hatırlatmanın da bir anlamı yoktu. Onların başına gelenlerin bizim başımıza gelmeyeceği aşıkardı.

***

1994 yılında olup bitenlerden alınacak en önemli ders, **iktisat öğretisinin tüm kuralları ile Türkiye için de geçerli olduğunun anlaşılmasıdır**. Bu somut gerçeğin kavranması, gelecekte yapılacak başka iktisat politikası hatalarının ekonomiye ve topluma ille bu kadar pahalı bir fatura ödetmesini engelleyebilir.

Teoride enflasyon kötü bir şeyse, **Türkiye için de enflasyon kötü bir şeydir**. Fiyat istikrarını bozan her politika, bazı kesimlere kısa dönemli yararları ne olursa olsun, uzun dönemde ekonomiye mutlaka çok büyük zararlar verir. Sonuçta, zararı yararının çok üstündedir.

Teoride hızla artan kamu kesimi açıkları bir ekonomiyi bunalıma götürüyorsa, bu **Türkiye için de doğrudur**. Bir süre, dış borçlanma ile kamu açıklarının olumsuz etkileri gizlenebilir. Ama, eninde sonunda, kamunun sorumsuz maliye politikaları ekonominin büyüme ve gelişmesi önündeki en önemli engele dönüşür.

Teoride, kamu otoritesinin hem faizi hem döviz kurunu aynı anda denetlemesi mümkün değilse, **Türkiye de bunu yapamayacaktır**. Faizi piyasaların kabul edeceğinin altında tutarken döviz piyasasında dengesizliği yol açmamak olanaksızdır.

Teoride büyümenin hızlanması enflasyonist baskıları artırıyorsa, **Türkiye'de durum farklı olamaz**. Hem büyümeyi hızlandırıp hem enflasyonu düşürmeye kalkan bir anlayış, kısa dönemde ne sonuç verirse versin, engeç iki yıl içinde mutlaka reel ekonomide ciddi bir bunalıma ve enflasyonda büyük bir patlamaya neden olacaktır.

Yukarıdaki listeyi uzatmak mümkün. Sadece, makro politikalar açısından en önemli gördüğüm hususları belirttim.

***

Pek çok profesyonel iktisatçı açısından, "**1994 Bunalımının**" önemli sonuçlarından biri, ekonominin tahmin edilenin çok üstünde bir dinamizme ve direnç gücüne sahip olduğunun ortaya çıkmasıdır. Bu hususu her fırsatta vurguluyorum.

1994 yılında çöken ve çözülen kamu maliyesidir. Reel ekonomide üretim yapan özel kesim firmaları, büyük ve küçük, bunalım karşısında hızla tedbirlerini aldı. Gerekli esnekliği gösterdi. Ekonomide kalıcı bir küçülmeye karşı gerekeni yaptı.

Doğallıkla, bu kendiliğinden ve kolay olmadı. Büyük sıkıntılar çekildi. Ama, kamu maliyesindeki inanılmaz iflasın ve çöküşün yarattığı tüm olumsuz koşullara rağmen, ekonomi ayakta kalmayı becerdi.

Bundan sonra, Türkiye ekonomisi hakkındaki değerlendirmelerde, mutlaka ekonominin bu **dinamizmini, esnekliğini, direnç gücünü**, yani bir anlama **olgunluğunu** göz önünde tutmalıyız.

***

1994'den alınacak en önemli ders ise, bir ekonominin uzun dönemli sıhhatinin öncelikle **sorunlara doğru teşhis** koymaktan geçtiğinin anlaşılmasıdır. Çok basit bir şey söylemeye çalışıyorum. Yapısal sorunlara yüzeysel ve hayali çözümler o sorunları çözmiyor. Tersine, büyütüyor ve biriktiriyor.

Örnek verelim. Vatandaşından vergi alamayan devlet, verginin yerine dış borçlanmaya gidince, kamu maliyesinin sorunu çözülmüyor. Gelecek bir tarihe atılıyor. Sonra bir gün gelecek bugün oluyor. Şimdi, verginin daha da fazla artması gerekiyor ki vergi yerine alınan borçların servisi yapılabilsin.

Popülizmin, fiyat istikrarını küçümsememin, iktisat teorisini ciddiye almamanın, kısa dönemli düşünmenin, mali sorumsuzluğun Türkiye'yi getirdiği noktayı bugün bütün toplumun daha kolay görebildiğini sanıyorum.

1994'de yaşadığımız kabusun benzerinin 1995'te ve daha sonra yaşanmaması için, 1994 öncesinde yapılan hataların tekrar edilmemesi çok önemli. Eğer zorunlu dersleri almazsak, Türkiye ekonomisi daha uzun bir süre dünyada layık olduğu yeri alamayacaktır. (29 Aralık 1994)